

308 (496)

ALOIS MUSIL

MOST DO ASIE

NOVÉ TURECKO

G2113

k. 29. IV. 42

MELANTRICH A. S. V PRAZE

JEHO EMINENCI,

nejdůstojnějšimu pánu

KARLU KARDINÁLU KAŠPAROVI,

knížeti-arcibiskupu pražskému

OBSAH

I. Země

[illegible]

II. Obyvatelé

Národnosti	21
Turci	21
Kurdi	23
<i>Cizí záměry</i>	24
<i>Vzpouora</i>	26
<i>Poslední záchvěvy</i>	27
Náboženství	31
Muslimové	31
<i>Prameny islámu</i>	31
<i>Chalífa</i>	35
<i>Turecký islám</i>	38
<i>Šiité</i>	40
<i>Náboženská rozluka</i>	41
<i>Náboženské opravy</i>	42
<i>Význam islámu</i>	46
Křesťané	47
<i>Řekové</i>	47
<i>Národní probuzení</i>	49
<i>Velká myšlenka</i>	50
<i>Rozklad patriarchátu</i>	53
<i>Úbytek Řeků</i>	57
<i>Konec církevní samosprávy</i>	59
<i>Styky s cizinou</i>	61
<i>Turecká pravověrná obec</i>	63
<i>Sjednociení</i>	65
<i>Armeni</i>	66

<i>Vývoj armenské obce</i>	66
<i>Samospráva a národní probuzení</i>	70
<i>Cizí snahy</i>	73
<i>Za světové války</i>	76
<i>Armenský stát pochován</i>	78
<i>Samospráva ztracena</i>	80
<i>Sjednocení</i>	81
<i>Protestanti</i>	83
<i>Židé</i>	83
<i>Křesťanští cizinci</i>	86
<i>Vláda a správa</i>	88
<i>Rozdělení</i>	89
<i>Finance</i>	91
<i>Novoty</i>	93
<i>Doprava</i>	95
<i>Železnice</i>	96
<i>Loďstvo a letectvo</i>	98
<i>Výživa</i>	99
<i>Zemědělci</i>	100
<i>Průmysl</i>	104
<i>Obchod</i>	108
<i>Soudnictví</i>	109
<i>Státní občanství</i>	110
<i>Národní obrana</i>	112
<i>Úžiny</i>	114
<i>Školství</i>	118

III. Dějinný vývoj

<i>Původ Turků</i>	125
<i>Styky s křesťany</i>	126
<i>Styky s muslimy</i>	127
<i>Seldžukové</i>	128
<i>Osmani</i>	131
<i>Úpadek osmanské říše</i>	135
<i>Národní probuzení</i>	137
<i>Ústava vyhlášena</i>	138
<i>Poturečtí ostatní národnosti</i>	139
<i>Návrat k lidu</i>	140
<i>Světová válka a její následky</i>	143
<i>Co s Tureckem</i>	144
<i>Národní odboj</i>	145

V. Styky s cizinou

Rusko	219
Francie	226
Velká Britannie	234
Řecko	237
Bulharsko	238
Persie	240
Afganistan	243
Spojené státy	244

Doslov

Užil jsem spisů	249
-----------------	-----

Malou Asii, Cařihrad a Černé moře jsem navštívil po prvé r. 1898. Od té doby jsem býval častým hostem v krajích dnešní republiky, stýkal se se starými i mladými vlastenci a všiml si bedlivě národního i politického vývoje. S prvním i druhým presidentem jsem se setkal v Halebu a sledoval jejich postup, zvláště pokud zasahoval do muslimského života. Co jsem sám shlédł, hleděl jsem doplniti z čistých pramenů a výsledek shrnuji v této knize.

Alois Musil

V Otrybech u Českého Šternberku n. S.

9. března 1941.

Turecko leží v Asii, třebaž náleželo útvarem půdy k Evropě. Na východě je ohraničeno pohořím Zagros, táhnoucím se od severozápadního koutu Perského zálivu k jihovýchodnímu koutu Černého moře. Je průměrně 4000 m vysoké a v Agri-Araratu vystupuje na 5200 m. Od Araratu vychází Pontské pohoří, směřující k západu ve vzdálenosti 100 km od Černého moře, jež přechází o 3000 m. Druhé horské pásmo Taurus opouští pohoří Zagros asi v polovici, zabobčuje na jihozápad a štěpí se ve dvě ramena, z nichž mohutnější zahýbá k západu, slabší k jihozápadu a zaniká horou Alma 1840 m vysokou při jihovýchodním konci iskanderúnského zálivu Středozemního moře. Tato dvě ramena uzavírají úrodnou nížinu kilickou. Taurus má průměrnou výši 4000 m. Asi 200 km od Egejského moře se pásmo Pontské i Taurské snižuje v pahorkatinu, jejíž jednotlivé hřebety spějí k západu, vnikají hluboko do moře a obepínají dlouhé zátoky s bezpečnými přístavy. Hřebety jsou odděleny širokými kotlinami a dolinami, svlažovanými řekami a potoky a proto úrodnými.

Od Evropy oddělovala asijské Turecko jindy řeka. Propadla se a zůstaly z ní Úžiny, užší Bosporus, širší Dardanelly. Východní Thrácie, částka Turecka, je zvlněná rovina, nehrubě úrodná.

Asijské Turecko se skládá ze tří oblastí. Hospodářsky a politicky nejdůležitější je oblast západní, sahající od Egejského moře bezmála až k 29° v. d.; severní oblast se prostírá skoro 100 km hluboko od Černého moře, po němž se jí říká černomořská. Podobá se egejské, není v ní však tolik úrodné půdy a přírodního bohatství je rovněž poskrovnu. Třetí oblast je největší. Je to planina, více než 1000 m vysoká, ohraničená na severu pohořím Pont-

ským, na východě Zagrem a na jihu Taurem. Rozličné horské hřbety jí procházejí a osamělé kopce a vyhaslé sopky ji tu a tam zdobí.

PODNEBÍ

Podnebí je jiné v oblastech přímořských, jiné na náhorní rovině. Na planinu přichází málo mraků, neboť se rozrážejí o hory. Deště nejsou ani vydatné, ani pravidelné. Voda stéká do rybníků a jezer, v nichž se vypařuje, takže vznikají neúrodné solné bažiny. Zima je dlouhá. Teplota klesá na -10°C , kdežto za léta vystupuje na 35°C . Ve východní polovici sněží a sníh taje mnohdy teprve po několika nedělích. V okolí Konje nenaprší ani 200 mm, dále na sever u Eskişehiru již 400 mm, takže lze pěstovati obilí bez umělého zavlažování.

Na pobřeží trvá zima od prosince do polovice března. Je mírná a vlhká. Teplota neklesne ani v lednu pod 8°C a za suchého léta se udržuje kolem 28°C . Deště jsou hojné a vzrůst trvá po celý rok. V severní oblasti, jakož i v Cařihradě jsou srážky vydatné. Občas prší i za léta, jež je chladné. V červenci dosahuje průměrná teplota 23°C .

ÚBYTEK ÚRODNOSTI

Na egejském i černomořském pobřeží se dotud uchovaly rozsáhlé lesy, zvláště bukové. Všechny druhy našeho obilí a ovoce se tam daří. I rýži a mák pěstují. Nejdůležitějším stromem je oliva. Dodává obyvatelům nejen plody, nýbrž i tuk, olej. Plodí toliko na dosah vlhkých mořských větrů. Na vysokých pláních nahrazují olivový olej máslem a olejem sezamovým.

Úrodné prsti ubývá. Vysychá, vítr ji roznáší, deště ji splachují a bystřiny odnášejí. Úbytek prsti a ochuzování jsou příčinou úpadku osvěty, nikoliv změna podnebí. Je třeba

nesmírné péče, aby se maření úrodné půdy zastavilo anebo aspoň omezilo. Prst, kterou rozvodněné bystřiny a řeky odnesou, ukládají v zátokách, je vyplňují a staré přístavy hubí. Ani jediná řeka není splavná. Pramení příliš vysoko a spěchají do moře s nesmírnou rychlostí.

Turecko nesousedí nikde se světovým mořem. Na světové moře se dostane jediné cizími državami a přece se jím jindy táhly světové obchodní cesty. Prochází jím horské pásmo, vznikající u Tichého oceánu a směřující střední Asií na západ. Po jeho úpatí vedla nejdelší a nejdůležitější cesta, po které se ubíraly nejen obchodní karavany, nýbrž též stěhující se čeledi. Státy, které ji dnes ovládají, by ji rády vzkřísily, aby si zajistily užitek plynoucí ze světového dovozu a vývozu. Turecko je tudíž průchodní zemí, jež měla za starých dob, ba ještě ve středověku světový význam. Objevem Ameriky, jakož i plavbou kolem Afriky utrpěla. Automobilové a vzdušné linky jí ponenáhlu vracejí, co ztratila. Znova sbližuje východní a jižní Asii s východní a jižní Evropou.

Úžiny oddělující asijské Turecko od evropského se u Istanbulu rozšiřují ve znamenitý přirozený přístav a poskytují nejsnadnější přechod do Evropy. Odtud plyne hospodářský a obchodní význam Cařihradu. Za starého a středního věku do něho ústil světový dovoz a vývoz. V novém věku dostaly obchodní cesty nové směry a Cařihrad žil jako srdce říše, zasahující do tří dílů světa. Usínal, když se jednotlivé země od říše odlučovaly. Neprobudil se ani po r. 1869, kdy Středozemní moře nabylo nového významu. Parníky, které je spojovaly s Černým, se v Cařihradu mnohdy ani nezastavily. Nebylo, co vyvážet a dovážely se ponejvíce zásoby pro obyvatelstvo, žijící ze služného nebo z úspor. Hospodářská důležitost mizela a průmyslu nebylo. Zlatý lesk, kterým muslimský svět zdobil sídlo svého chalífy, byl vysněný.

HRANICE

Mírová smlouva lausanneská z 24. července 1923 určila západní hranice. Republika uchránila evropské državy, vyjímajíc kraj Demotiku západně od Marice. Odstoupila jej dobrovolně 26. září 1915 Bulharsku a mírovou smlouvou v Neuilly z 27. listopadu 1919 jej dostalo Řecko. Za to si Turecko vzalo Karagač. Všechny ostrovy Egejského moře až na dva při vjezdu do Dardanell byly připojeny k Řecku, souostroví Dodekanesos a Rodos k Itálii. Podrobně byly námořní hranice italsko-turecké stanoveny úmluvou ankarskou ze 4. ledna 1932. Ostatní hranice si republika zajistila sama zvláštními smlouvami. Prvou uzavřela se sovětskými republikami v Karsu 13. října 1921 a doplnila ji tífiským protokolem z 9. září 1926. Vzala si kraje Ardahan a Kars, čímž obnovila hranice před poslední válkou rusko-tureckou, tedy před r. 1876.

Smlouva erzurumská z 20. května 1847 vymezila rozhraní turecko-perské, jež bylo podrobněji stanoveno cařihradským protokolem ze 4.—17. listopadu 1913. Menší změny obsahují smlouvy teheranské z 23. ledna 1932 a 26. května 1937.

Na jihu sousedí Turecko se Syrií a Irákem. V Syrii vykonává mandát Francie, v Iráku jej měla Velká Britannie. S Francií se vláda Velkého národního shromáždění dohodla ankarskými smlouvami z 20. října 1921 a 22. června 1929, jakož i úmluvou z 30. března 1940, která vytyčila rozlohu Hataj. Jimi byly hranice vymezeny od Středozemního moře po Tigris. Hůře bylo s úsekem mezi touto řekou a Persií. Republika chtěla celé Mósulsko z důvodů národních, hospodářských a vojenských. Velká Britannie uváděla tytéž důvody, požadujíc, aby zůstalo Iráku. Spor byl ukončen 5. června 1926, kdy Mustafa Kemal ustoupil, jen aby vlasti zachoval potřebný mír.

II

OBYVATELÉ

V Evropě má Turecko 24.000 km² a podle sčítání z r. 1927 1,050.000 obyvatelů; v Asii 747.000 km² a 12,610.000 obyvatelů. Zprávy o sčítání 20. října 1940 udávají počet obyvatelstva 17,869.901. Evropská država je pro republiku velmi důležitá, poněvadž jí zajišťuje i severní pobřeží Úžin.

NÁRODNOSTI

Po řeči náleží více než 14,000.000 obyvatelstva k velké rodině uralo-altajské, dobré 2,300.000 k indo-evropské a zbytek k semitské.

TURCI

Příslušníci rodiny uralo-altajské jsou Turci, ať Osmani, jak se jim do nedávna říkalo, nebo Turkmeni a Jürükové. Turci vstoupili na světové dějiště v šestém století po Kr. Proslavili se nejen jako dobyvatelé, nýbrž i jako budovatelé řádných států. Rozšířili islám po celé západní polovici Asie a hluboko do Evropy. Do nynějšího asijského Turecka se dostali v druhé polovici středověku. Tou dobou tam vyrůstal nový národ z kmenů roztodivného původu a jazyka, kteří se počítali. Za tureckého panství přecházeli k islámu, učili se turecky a říkalo se jim Turci. Turecké krve v nich bylo nesmírně málo. Byli to míšenci, kteří si brali ženy ze všech podrobených a okolních národů. Vojsko a jím samy sebe rozmnožovali křesťanskými mladíky, zvanými mamluci a později janičari. Maloasijské Turci nemají bezmála nic společného ani tělesně, ani duševně s Turky ze střední Asie nebo s Mongoly. Pojí je s nimi toliko řeč. I mezi sebou se odlišují. Turci z okolí Smyrny jsou pomalí, zavalití. Liší se tělesnými i duševními vlastnostmi od krajanů z náhorních

rovin. Míšení pokračuje, neboť se v druhé polovici 19. stol. do Malé Asie nastěhovalo hojně Čerkesů, Armenů, Bosňáků, Kréťanů a jiných muslimů, kteří nechtěli poslouchati křesťanských pánů. Poslední dobou se četní Řekové, Armeni a Kurdi vzdávají svého indo-evropského jazyka ve prospěch turečtiny.

Mimo usedlé Turky jsou v Malé Asii též Turci kočovní neboli Turkmeni a Jürükové. Turkmeni jsou pozdější přistěhovalci. Již ke konci středověku se lišili od tureckých usedlíků jednak čistším plemenem, jednak způsobem života. Jsou kočovníci, ale vyměňují toliko letní sídliska se zimními, která bývají někdy vzdálena jen několik málo kilometrů. Zimní jsou stavěna z kamene nebo ze dřeva. Letní bývají na rychlo zbudována ze stanů nebo větví.

Jürükové jsou skuteční kočovníci, stěhující se na sta kilometrů daleko. Jsou stejného původu jako Turci, ale zachovali si mnohem více zvyků a obyčejů středoasijských. Stěží se usazují. Jakmile nátlak pomine, opouštějí osady a znova putují od pastvy k pastvě.

Osmani poturečtili obyvatele Malé Asie, avšak za její přirozené hranice se nedostali. V příbuzných Maďarech nevidí bratří a poslední dobou se odlučují od soukmenovců bydlících na severním pobřeží černomořském a kolem celého Kaspického moře.

Prvotní turecká sídliska byla při horstvu Altajském ve střední Asii. Odtud se stěhovali jednak na západ, jednak na východ. V prvotních sídlech se stýkali s příbuznými Mongoly, od nichž se ponenáhlu odlišovali řečí i náboženstvím. Mongolové podlehli vlivům indickým a čínským, přijali buddhismus, kdežto Turci, směřující k západu, se sblížili s osvětou perskou a stali se muslimy. Všech Turků na světě je více než 50,000.000, z nich 35,000.000 v Asii. Ke konci devatenáctého století se turečtí spisovatelé zabývali svými soukmenovci v Evropě i v Asii. Původně to činili s hlediska národního, aby probudili národní hrdost, ale brzo

světová válka, dopřáli jim dávných svobod a zásobovali je zbraněmi. Rusové činili od začátku devatenáctého století totéž. Měli mezi nimi mnoho přátel a na počátku světové války se o ně opírali.

Kurdi se štěpí na kmeny. Jejich velcí náčelníci měli za sultánů skoro úplnou samosprávu. Nikdo nevymáhal daní, nezaváděl potřebných odvodů. Vypukla-li válka, velcí náčelníci ochotně přispěli penězi i dobrovolníky. Guvernéři kurdských provincií bývali vybíráni z rodů velkých náčelníků. Žili vlastním životem, velcí náčelníci je ztotožňovali s vládou a rádi posílali synky do Cařihradu do škol. Tam se značně poturečtili a naučili se oddanosti k chalífovi, k čemuž Kurdy naváděli vykladači zákona, jakož i členové rozličných řádů, zvláště nakšbandijje. Islám byl největším poutem s chalífou a jeho vládou. Doma škol neměli a do armenských škol nechodili, třeba s nimi sousedili a mnohdy stejným jazykem hovořili. Nenáviděli se navzájem.

Cizí záměry

Kurdi bydlí ve třech sousedních státech: v Iráku na 500.000, v Persii na 700.000 a v Turecku na 1,500.000. Písemnictví neměli a národního vědomí u nich nebylo a není. Probouzel je Šerif paša, rodák ze Sulejmani. Sloužil ve vysokém úřadě v Cařihradě. Znepřáteliv se s Mladoturky vystěhoval se do Paříže, kde se přidal k jejich odpůrcům. Sotva se Turecko dalo do světové války, nabízel služby Velké Británii, jež ho odmítla ze strachu, aby nepopudila své spojence ruské a francouzské, s nimiž se domluvila, jak si rozdělí území obývané Kurdy. Tajné úmluvy Dohody neznají samosprávného Kurdistanu. Teprv po ruském rozvratu uznal Lloyd George 18. listopadu 1918 v poslanecké sněmovně Kurdy za národ, který třeba z tureckého jářma vysvoboditi. Zamýšlel zmenšiti turecký stát, jej oslabiti a možný ruský postup v budoucnosti překaziti.

Nebylo snadné dopomoci Kurdům k samosprávě nebo

nezávislosti. Scházela jim jakákoliv průprava. S britským přispěním byl založen ke konci r. 1918 v Cařihradě kurdský klub, jenž rokoval o samosprávě a nezávislosti. Kurdský lid o tom nevěděl. Šerif paša s několika druhy se 22. března 1919 domáhal účasti na mírových poradách, požaduje nezávislý Kurdistan od kavkazského pomezí po Kerkuk na jihu a Urfu na západě. Dohoda vyhověla články 62. až 64. mírové smlouvy sèvreské z 10. srpna 1920. Udělila Kurdům bydlícím v Turecku samosprávu a projevila ochotu uznati nezávislý Kurdistan, prohlásili se pro něj většina obyvatelstva a dospěje-li rada Společnosti národů k přesvědčení, že je obyvatelstvo schopno nezávislosti. K nezávislému Kurdistanu se mohli připojit též Kurdi bydlící v Mósulsku. Francie se neprotivila, třebaž byla značná část budoucího kurdského státu smlouvou Sykes-Picotovou ze 16. května 1916 jí přiřčena. Věděla, že k němu nedojde. Mustafa Kemal si zakrátko zjednal mezi Kurdy stoupence a o sèvreském Kurdistanu nebylo řeči. Odpůrci pokroku a republiky soustředili činnost mezi Kurdy, jednak že poloha Kurdistanu jim zajišťovala spojení s cizinou, jednak že tam žilo nejvíce oddaných řádových členů.

O Kurdy a Kurdistan pečovala Velká Britannie od mnoha desítek let. Anglikánští misionáři zakládali školy a dobročinné ústavy, pomáhali křesťanským menšinám a hleděli získati velké náčelníky své vlasti a jejímu vlivu. Hrubě se jim nedařilo. Kurdové viděli ve Velké Britanii ochránkyni svých armenských sousedů, které po staletí utiskovali a od nichž ke konci r. 1919 a na začátku r. 1920 značně trpěli. Rovněž nechápali, proč zásobuje zbraněmi nestoriánské křesťany, kteří jejich stáda loupili a vesnice pálili. Obávající se lečky, poslechli Ahmada Šerífa, velmistra senúského a Saida, velmistra řádu nakšbandi, a pomáhali Mustafu Kemalovi nejen proti Armenům, nýbrž i proti Angličanům a Francouzům. Jen některé nespokojené čeledi v okolí Mardinu se přidaly k Francouzům. Nedomáhali se ani nezá-

vislosti, ani samosprávy a mírová smlouva lausanneská o Kurdistanu mlčí. Zná toliko náboženské menšiny a ponechává turecké republice na vůli, jak si kurdské záležitosti upraví.

Vzpoura

Klidný vývoj ustal, když Velké národní shromáždění zrušivši chalífát vydávalo zákony proti náboženským zvykům a obyčejům a církevním řádům. Kurdi nebyli ujařmeni a uznávali-li pána, nebyl jím sultán, nýbrž chalífa. Tomu je učili představení řádů, jichž si velice vážili. Když dala vláda posledního chalífu Abdulmedžida vyvézti, soudili Kurdi, že zmizela poslední páska, která je s ní pojila a věřili čelným řádovým členům, že mají nejen právo, nýbrž i povinnost zvoliti si nového chalífu a pomáhati mu proti ankarským nevěřícím. V tom byli podporováni rozličnými nespokojenci, najmě cařihradskými a snad i náhončími vypuzeného rodu Osmanova a sousedních velmocí. Vždyť jejich zástupcové vyjednávali v Syrii se Selimem, synem sesazeného sultána a jiní vůdcové se přiznali, že měli styky s cizinci, kteří jim slíbili podporu nejen mravní, nýbrž i hmotnou.

Velké Británii nebylo proti mysli, že se Kurdi ankarské vládě vzpírají. V Mósulsku, jež by byla ráda s Irákem spojila, jich bydlí na půl milionu. Pokud Ankara nevyhnala chalífy, byli velkou většinou pro Turecko, toužíce po spojení s tamními bratřími a po vyvážnutí z područí cizinců. Od jara 1924 své názory měnili, uvažující, zda by přece jen nebylo výhodné zřídití nezávislý nebo aspoň samosprávný Kurdistan a žítí v něm podle náboženských a národních zvyků a obyčejů.

Rada Společnosti národů nalezla 30. září 1924, že pošle do Mósulska mezinárodní komisi, aby vyšetřila, zda si tamní obyvatelstvo přeje zůstatí při Turecku nebo býti spojeno s Irákem. Obyvatelstvu je jedno, kterého má pána, jen když zajišťuje život a majetek. Proto bylo třeba je připravit, aby

otázky komise náležitě zodpovědělo. Do přípravy se dali přátelé Turecka i přátelé Iráku. Iráčtí měli práci snadnější a radovali se, když na začátku r. 1925 v sousedním tureckém Kurdistanu vypukl odboj. Šířil se tak rychle, že již 23. února ministerský předseda Fethi oznamoval, že se Kurdi zmocnili několika provincií a že je nezbytné vyhlásiti stanné právo bezmála v celé jihovýchodní Anatolii.

Duší povstání byl šejch Said, dědičný velmistr řádu nakšbandi. Mínil dosaditi chalífu a obnoviti všechna církevní zařízení, která Velké národní shromáždění v posledních letech zrušilo. Svého cíle nedosáhl. Ismet, jenž se ujal 2. března 1925 vlády, ustanovil v Dijarbekiru nezávislý soudní dvůr s právem odsuzovati k smrti. Jeho rozsudky měly býti předloženy Velkému národnímu shromáždění. Spolu zastavila vláda nespolehlivé noviny, rozpouštěla podezřelé společnosti a dala zatýkati každého, na koho někdo žaloval, že nenávidí republiku.

Na rychlo bylo povoláváno vojsko, jež vnikalo do kurdských území a zajalo již 15. dubna vrchního vůdce Saida, čímž byl vlastní odboj zlomen. Čelní Kurdi uprchli jednak na jihovýchod do Mósulska, jednak na východ do Persie, při čemž byli podporováni nestoriánskými křesťany, kteří za to od tureckých úřadů hodně trpěli. Celý Kurdistan obsadilo věrné vojsko, jehož velitelé měli a mají povinnost odstraniti jakoukoliv záminku odboje a získati Kurdy. Nezávislý soudní dvůr v Dijarbekiru odsoudil k smrti všechny původce vzpoury. Soudní dvůr v Ankaře, jenž dostal 20. dubna rovněž právo prováděti rozsudky smrti, následoval jeho příkladu, trestaje smrtí všechny, kdož pod rouškou náboženství proti republice mluvili a kurdský postup schvalovali.

Poslední záchvěvy

Rodiny velkých náčelníků, jakož i všech nespolehlivých čelných mužů byly povinny opustiti domovinu a vystěhovati se na západ do krajů obydlených Turky. Z některých pro-

vincií odešlo více než 1 500 rodin, čímž byly kmenové pásky uvolněny, moc náčelníků zlomena a zbylí zstrašeni. Vojsko a četnictvo sbíralo zbraně a náboje a stíhalo každého, kdo požadovaného nevydal.

Zákonem z 25. června 1927 byly kurdské provincie podřízeny generálnímu inspektorovi sídlícímu v Dijarbekiru. Má za úkol zaváděti a upevňovati ústřední vládu a správu. Jeho oblast je uzavřena. Bez jeho svolení nesmí žádný turecký občan do ní vkročiti a je trestán každý list, který by nějakou zprávu odtud uveřejnil. Kdož utekli ze země, ztratili movitý i nemovitý majetek. Druhý generální inspektor sídlí od podzimu 1935 v Erzurumu.

Po všech větších osadách jsou zakládány turecké školy, v nichž vyučují mladí učitelé, vychodivší ústavy, zřízené ankarskou vládou. Každý je odpovědný za rodiny svých žáků a žákyň. Doslechne-li, že jeví nespokojenost, má podati zprávu nejbližšímu veliteli. Vláda pečuje též o hospodářský blahobyt. V Dijarbekiru vybudovala vzorný statek, jež vybavila vším, čeho třeba, aby zemědělci pochopili, jak mají půdu obdělávati, hnojiti a jakého semene užívati. Zkouší rostliny, které nepožadují mnoho vody a podporuje chov ušlechtilých koní a hovězího dobytka. Střední školy pro chlapce i pro dívky byly otevřeny v rozličných provinciích. Žáci a žákyně bydlí v internátech, kde hovoří výlučně turecky, aby znalost státní řeči rozšiřovali po svých domovech. Urychluje se stavba železnice z Erzurumu do Sivasu, jakož i silnice z Trabzonu na íranské hranice. Četná města jsou zásobena vodou a elektřinou. Měděné doly v Murgulu a Kuvaršane jsou otevřeny a zřizují se továrny v Igdiru a Erzurumu.

Vláda se domnívala, že získá dobrou vůli Kurdů, rozdělili-li mezi ně statky čelných mužů světských i řádových, kteří byli popraveni, přestěhováni nebo kteří uprchli za hranice. Uprchlíci se tohoto záměru zalekli, proto nabádali stoupence, aby se znova vzbouřili. Naléhali na rychlý po-

stup, aby vojsko vypudili spíše, než budou dostavěny silnice a železnice. Střediska měli v Halebu a Bagdádu. V Halebu si založili nespokojenci politický spolek Nezávislost, jehož účelem bylo domáhati se, aby byl Kurdistan podle mírové smlouvy sèvreské zřízen. Na vojenský postup dožíral Ihsan Nuri, bývalý turecký kapitán, jenž vychodil tureckou školu v Cařihradě. Přidal se k Mustafu Kemalovi, účastnil se války za nezávislost proti Řekům a uprchl do Iráku, nemoha snésti kruté vlády, zaváděné po zdolání kurdské vzpoury r. 1925. Za peníze bohatých Kurdů a cizích náhončí kupoval zbraně a náboje, cvičil dobrovolníky a vypravoval je z Iráku perským pomezím do horstva Agri-Araratu. Ve výši 3.000 až 4.000 m dal vybudovati opevněné tábory a ustavil vládu a správu nezávislé kurdské republiky. Aby povzbudil krajany v Turecku, hleděl získati Salahaddina, synka popraveného velmistra Saída. Studoval na vojenské škole v Bagdáde. Vstoupil do sdružení Přátel Kurdů a odebral se do Haleba, aby se domluvil s členy tamní odbočky. Využívaje obecné milosti, udělené Velkým národním shromážděním, vrátil se potají do Turecka a usadil se v kurdské osadě neda-leko Erzurumu. Odtud obcházel vynikající členy řádu nakšbandi, vybízeje je, aby pomstili svého velmistra, jeho otce. Ke konci r. 1929 byl vypátrán, s četnými druhy zatčen a odvezen do Ankary, kde byl v březnu 1931 odsouzen na deset let do vězení. Smrti ušel, poněvadž ještě neměl 21 let. Jeho druhové byli vesměs popraveni.

Zpráva o jejich záhubě urychlila povstání. Ze Syrie i z Iráku vnikly ke konci června 1930 ozbrojené čety do Turecka, Ihsan Nuri vyhlásil nezávislou republiku a ujal se vrchního velení. Vláda byla překvapena. Bezmála dva měsíce trvalo, než obnovila pořádek při jihovýchodních hranicích a teprv v září stahovala vojsko k horstvu Agri. Nebylo silnic, cest, ba ani chodníků. Povstalci přerušovali spojení, zamezovali pravidelné zásobování a sami unikali za hranice. Perská vláda byla ochotna pomáhat, avšak

v horských a neschůdných roklích její řadové vojsko mnoho nevykonalo a na dobrovolníky nebylo spolehu. Byli to kočovní Kurdi, kteří poslouchajíce náboženských představených, podporovali povstalce, jichž si vážili jako bojovníků za islám a chalífu.

Ankarská vláda pohrozila válkou, nesplnila perská svou povinnost a neuzavřela hranic. Začátkem října byl Agri Dag úplně obklíčen a Kurdi pobiti nebo rozprášeni. Ihsan Nuri se vzdal perské vládě, porušil však čestné slovo a 12. prosince napadl znova turecké území severně od Vanského jezera. Nepokoje v severovýchodním kurdském koutě trvaly a byly skončeny teprve teheranskou úmluvou z 23. ledna 1932, jíž si Turecko vzalo celé horstvo Agri výměnou za úsek s ním na jihu sousedící, jež odstoupilo Persii. Vojenští letci zničili kdejaký příbytek na pohoří, vojsko je úplně uzavřelo a z pevných srubů hlídá každý pohraniční přechod. Několik tisíc Kurdů spřízněných s povstalcem bylo usazeno ve východní Thrácii jako spolehlivá stráž proti Bulharům.

V polovici března 1937 nastaly nepokoje v okolí Elazizu v provincii Tunčeli, starém Dersimu. Nespokojence vedli vykladači zákona Hasan Mekki a sajjed Reza. Protivili se opravám, zvláště náboženským a školním. Četnictvo a stráž bezpečnosti jich nezdolaly, i vypravila vláda vojsko, jež rozmnožila na 30.000. Užívalo obrněných automobilů i letadel. Ke konci května se povstalci uchýlili do pohoří Topik a Sultanbaka. Ministerský předseda Ismet İnönü navštívil Tunčeli v polovici června, aby obnovil důvěru obyvatelstva. Čelné osoby pěti kurdských kmenů, které se účastnily vzpoury, byly i s rodinami přestěhovány do jiných krajů. Sajjed Reza se dvěma syny a čtyřmi druhy zahynul 15. listopadu 1937 na šibenici. Pokoj a pořádek byl obnoven teprve na začátku roku 1939, kdy bylo zabaveno na 15.000 moderních ručnic. Generální inspektor Ibrahim Tali si na jaře 1939 stěžoval, že se ve 14 východních vilajetech dotud píše

arabskou abecedou a že nelze vnucovati latinku, aby kmenová nevraživost nerostla. R. 1927 mluvilo kurdsky toliko 1,184.446 lidí. Za dvě léta po vzpouře velmistra Saída ubylo Kurdů na 300.000.

NÁBOŽENSTVÍ

Podle sčítání z r. 1927 bydlí v Turecku 13,269.606 muslimů a toliko 378.664 členové jiných náboženství. Muslimové se štěpí na sunnity a šíity, jejichž počet se odhaduje na 1,250.000.

MUSLIMOVÉ

Kdo putuje arabskou pouští, je povinen zabezpečiti si ochranu. Vstoupí-li bez ochránce do území cizího kmene a pozdraví muže nebo ženu, cestuje pod ochranou toho, kdo jeho pozdrav opětuje, třebaš to bylo dítko. Odevzdání se do něčí ochrany, sluje islám. Kdo se do ní odevzdává, je muslim.

Prameny islámu

Muhammad, syn Abdalláhův, zakladatel třetího náboženství, hlásajícího jediného Boha, se živil obchodem. Ze svého rodiště Mekky navštěvoval Syrii, i potřeboval ochrany pro sebe i pro zboží. Čím dále sahala moc ochráncova, tím méně měl starostí. Moc Alláhova obepínala nejen Arabii a Syrii, nýbrž celý svět. Kdo se odevzdal do jeho ochrany, mohl putovati kterýmkoliv směrem jak daleko chtěl. Tuto myšlenku vštěpoval Muhammad svým krajanům, zakládaje nové náboženství, jemuž dal jméno islám. Vyjádřil jím spolu pocit závislosti na neomezené všemohoucnosti jediného Boha, Alláha.

Muhammad působil ve svém rodišti Mekce. Značnějšího úspěchu nedocílil. Vysmívali se mu, pronásledovali ho, i vyštěhoval se s nepatrným hloučkem stoupenců r. 622 do osady Jatrebu, ležící severně od Mekky. Zakrátko se k němu při-

dali její obyvatelé, stala se jeho městem a zvala se proto Me-dínou. Rok vystěhování se z Mekky, hedžra, 622 je začátkem muslimského letopočtu a spolu rozhraním nejen Muham-madova nazírání, nýbrž i vývoje obce, kterou budoval.

Své učení přednášel po částkách. Tvrdil, že mu je zjevuje anděl po vůli Alláhově. Kočovníci pouště věří dotud, že Alláh vysílá svého mluvčího k tomu, komu chce něco důle-žitého oznámiti. Muhammad hlásal jednotlivá zjevení své obci a buď sám nebo kdož uměli psát, je zaznamenávali. Dělí se na mekkánská a medínská. Jejich sbírka korán je zá-kladem islámu, jeho biblí, zjeveným dokladem jeho bož-ského původu.

Déle než dvacet let byl korán jediným pramenem islámu. Muslimská obec se šířila, korán nestačil, i bylo třeba hledati nové prameny a těmi bylo ústní podání a veřejné mínění. Věřící se dotazovali, jak Muhammad žil, co konal a co mluvil. Tyto tři prvky se staly vzorem, sunnou, jeho věrným následovníkům. Sunna značí způsob života Muhammadova, jeho přátel a prvních vyznavačů. Hadít je sbírka výroků a příkladů, ze kterých lze onen způsob života poznati. Islám má tudíž zákon psaný, korán, a zákon ústním podáním doložený, hadít. Není snadné určit, co je v hadítu pravé a co nepravé. V osmém století se muslimové dlouho o to přeli, až konečně uznali šest sbírek hadítu za kanonické. Ke koránu přistoupila nová vrstva psaných náboženských pra-menů, sunna.

Ani korán, ani sunna přesně neurčovaly rozličné obřadné zvyky a náboženské povinnosti. Bylo nezbytno oba prameny islámu vykládat. Vykladači se řídili metodou římského práva a tvořili novou náboženskou vědu fikh. Zabývali se jí zvláště zbožní učenci ve druhé polovici osmého století a v první de-vátého, tedy za doby, kdy muslimská obec sahala od Atlan-tického oceánu na čínské hranice. Poslouchala chalífu, sídlí-cího v Bagdádu a uznávala náboženské zákony i státními. Učenci věnující se fikhu, studiu náboženských zákonů, sluli

ulemové. Kdo z koránu a sunny odůvodnil nový výklad, nový nález, potřebný pro soukromý nebo veřejný život, byl uctíván jako mufti neboli mudžtahed.

Vykladači zákona se seskupili ve čtyři školy, mazáheb. První založil Abu Hanífa, jenž zemřel r. 767. Podle ní se vykládá náboženský zákon v Malé a střední Asii, jakož i v Indii. Stoupenci Muhammada Šáfího (zemřel r. 820) bydlí v některých krajích Egypta, ve východní Africe, jižní Arabii a po ostrovech Indického oceánu. Málek, syn Anasův, (zemřel r. 795) určuje výklad v ostatním Egyptě a po celé severní a západní Africe. Škola Ahmada, syna Hanbalova, (zemřel r. 855) je uznána bezmála po celé Arabii a po krajích, do kterých proniká nauka uahhábská, jejíž světská hlava Eben Saúd dnes v Arabii vládne. Škola Hanbalova lpí nejvíce na sunně a tudíž na prvotním islámu. Odchytky jednotlivých škol nejsou velké a nikdy nepůsobily zvláštních bouří, poněvadž podle výroku prorokova jeho obec nebude nikdy souhlasiti v bludu.

V islámu není neomylné osoby a přece uznává neomylnost, avšak neomylnou je celá obec, všichni dohromady; nikoliv zastoupení na nějakém sněmu, nýbrž tak, jak žijí a náboženské povinnosti vykonávají. Co v soukromém a veřejném životě uznají, je dobré. Neprojeví-li muslimové skutečným životem souhlas s některým nařízením koránu nebo sunny, není jeho výklad správný.

Ponenáhlu se šířila úcta svatých, jakož i rozličné náboženské řády. Odporují koránu i sunně, a přece jsou uznány, poněvadž se jim muslimská obec nikdy neprotivila. Veřejné mínění s nimi projevilo souhlas a obecný souhlas, idžmáa, se nemůže mýlit. Každý muslim je povinen ubírat se chodníkem, šeríou, určeným zákonem podle výkladů čtyř uznávaných škol. Má-li pochybnosti, otáže se vykladače zákona, jenž vynese nález, fatuu. Ojedinelý nález má platnost pro věřící bydlící v městě nebo kraji, pochází-li od vykladače, řádně ustanoveného, muftiho. V Turecku dohlížel na vše

chny mufti šejch al-islám, jakoby ministr náboženských záležitostí.

Prvotní vývoj islámu byl politický. Muhammad zemřel r. 632 v Medíně, kde byl pochován. Neurčil nástupce a mezi jeho stoupenci nebylo souhlasu. Většina chtěla nástupce voliti, menšina tvrdila, že právo na následnictví přísluší jedině Alimu, manželu jeho dcery Fátimy. Obec se rozštěpila na sunnity, kdož byli pro svobodnou volbu a na šíu, stranu Aliho. Sunnité měli převahu a chalífové z rodu Umajja, sídlící v Damašku užívali islámu ve svůj prospěch. Ctili jej a chránili, poněvadž sjednotil Araby a dopomohl jim ke světovému panství. Kdo brojil proti nim, brojil zároveň proti islámu, byl jeho nepřítelem a zasluhoval trestu. Nešetřili ani Medíny, ani Mekky, ba ani Arabů, jen aby si zabezpečili svůj trůn. Kdo podřýval jednotu státu, podřýval islám. Prospěch islámu nebylo lze oddělit od prospěchu státu.

Stát Abbásovců se nelíbil mnohým zbožným snílkům. Toužili po jiném státě, po novém proroku a rostla v nich myšlenka, že se objeví muž Bohem vedený, mahdi, obnoví prvotní islám a rozšíří jej po celém světě. Když byla tato myšlenka pronesena, potírali ji stoupenci všech škol jako novotu, biduu, a přece se ujala.

V muslimské společnosti od samého začátku soutěžil zvyk se zákonem. Proti každé novotě, bidee, s počátku horlili. Ponenáhlu se s ní obecné mínění smiřovalo, po několika pokoleních ji uznalo, stala se částkou sunny a bylo povinností vykladačů, aby ji řádně odůvodnili. Idžmáa, veřejné mínění, vítězí nad koránem i nad sunnou.

Islám hlásal snášelivost k vyznavačům náboženství, která se opírala o zjevenou knihu, bibli. Není vinen ukrutností a hrubostí, kterých se četní jeho šířitelé, zvláště Turci, dopouštěli. Nesnášelivost závisí na plemeni a na vzdělanosti. Mluvíme o vandalismu a přece byli Vandalové křesťané. Aspoň sto let po smrti Muhammadově málo omezovali křesťany. Zachovali si úplnou náboženskou samosprávu,

majetek a občanské svobody. Vojenskou službu nekonali a za to odváděli daň z hlavy, džizju. Kdo je utiskoval, dopouštěl se hříchu a byl trestán. Poslední Umajjovci si ani nepřáli, aby křesťané přestupovali k islámu, nikoliv z důvodů náboženských, nýbrž z finančních, poněvadž rušili přestupem rovnováhu rozpočtu stávající se účastní daňových výhod, poskytnutých muslimům. Nesnášlivost donesli po islámštění křesťani a Turci, kteří si jako osobní strážci abbásovských chalífů v Bagdádu přisvojili veškerou světskou moc.

Chalífa

Nástupce Muhammadův, chalífa, byl spolu imámem. Imám sluje, kdo před někým jde, kdo napovídá a vede v modlitbě nebo v obecné správě. Jako imám byl chalífa oprávněn řídit náboženské obřady, avšak nebyl povolán, aby rozšiřoval nebo doplňoval zjevení. Korán učí, že byl Muhammad posledním prorokem a jím že bylo každé zjevení ukončeno.

Omarovi, druhému nástupci Muhammadovu, říkali muslimové velitel věřících. Není pochyby, že je to překlad latinského slova imperator. Velitel věřících byl podle uznaného práva voleným zástupcem muslimské obce a měl za úkol provádět zákon, jemuž byl sám podroben. Ve skutečnosti byl pátý chalífa Mu'avija vojenským diktátorem, jenž se obce zmocnil a vládl a spravoval podle svého. Chalífát přecházel dědičně na jeho potomky, třebas je na oko volili, kdož byli k volbě pozváni.

Ponenáhlu vznikl názor, že má chalífa dvojí úkol: starati se o víru zajištěním zákona a nabádáním poddaných, aby ji plnili, jakož i pečovati o správu, aby poddaní neměli bídy. K oběmu úkolu bylo třeba moci. Kdo měl moc rozvazovati a svazovati, mohl býti uznán chalífou bez ohledu na způsob, kterým jí nabyt. Nebylo rozdílu mezi náboženským a politickým, svatým, církevním a světským. Muslimská obec byla nábožensky a státně jednotná.

Chalifát jednotlivých rodů dlouho netrval. Revolucí přešel s potomků Aliho na Umajjovce a rovněž revolucí na Abbásovce. Tyto tři rody odvozovaly svůj původ od Korejšů, z nichž se Muhammad narodil. Za chalífu nebýval vybrán, kdo se k hodnosti nejlépe hodil. Mnohý chalífa byl slaboch a opíral se o tělesnou stráž. Abbásovci ji zřizovali z otroků a nedůvěřující ani Arabům, ani Peršanům, ustanovovali veliteli Turky.

Turečtí velitelé tělesné stráže dospívali ponenáhlu k velkému vlivu. Byli posíláni za guvernéry do vzdálených provincií a zanedlouho si osvojili veškerou výkonnou moc vládní i správní. Dostali název sultán. Každý sultán uznával chalífu za svrchovaného pána a ucházel se, aby byl od něho do úřadu uveden anebo, když se ho sám zmocnil, v něm potvrzen. Právo investitury zůstalo chalífovi, jenž živořil ve stínu své náboženské hodnosti. Stín zanikl r. 1258, když Mongolové, jež vedl Hulagu, Bagdád rozbořili a posledního abbásovského chalífu zabili.

Nějaký potomek Abbásovců se uchýlil do Egypta. Tamní vládci, sultáni, se ho ujali a živili jako dvorního kaplana. Ponechali mu název chalífa. Vládli a spravovali jako jeho zástupci, třeba se o něho nestarali. Mimo v Egyptě neměl káhirský chalífa žádného vlivu.

Názvu chalífa užívali vládci muslimských států, aby dali najevo, že na nikom nezávisí, že ničí investitury nepotřebují. Seldžučtí sultáni, sídlící v Konji, se nazývali od r. 1271 chalífy. Turecký sultán Murad I. se těšil již kolem r. 1362 z čestného názvu vyvolený chalífa stvořitele. Mogulští císařové v Indii se podpisovali chalífové a ve svých listech nazývali tak též turecké sultány. Jiná označení chalífy jako imám a velitel věřících zanikla. Žádný muslimský vykladač zákona se neprotivil tureckým chalífům, ani v Cařihradě, ani v Delhi, třeba nepocházeli z Korejšovců, jen když měli moc, aby náboženský zákon prováděli.

V druhé polovici osmnáctého století zaměňovaly křesťan-

ské velmoci chalífu s papežem. Všechny sunnitské státy, vyjímajíc osmanský, ztratily nezávislost. Mezi muslimy se probouzela touha, aby se sjednotili proti křesťanským ujařmitelům. Podle islámu nebylo možno, aby muslimská obec byla podrobena nevěřícím. Byla povinna proti nim válčiti a svobodu si zajistiti. Evropské velmoci se obávaly svaté války, i hleděly své muslimské državy zabezpečiti úmluvou s jediným muslimským vládcem, sultánem cařihradským jako chalífou. Mírová smlouva podepsaná 21. července 1774 v Küçük Kajnardži uložila článkem 3. krymským Tatařům, aby nadále zachovali věrnost sultánovi jako svrchovanému chalífovi muslimského náboženství. Mírová smlouva italsko-turecká v Ouchy z 15. října 1912 ponechala cařihradskému sultánovi jako chalífovi právo jmenovati pro Libyi nejvyššího náboženského soudce, kádiho, jenž by ustanovoval své zástupce podle náboženského zákona. Podobně určila cařihradská mírová smlouva bulharsko-turecká z 29. září 1913, aby bylo jméno Jeho cařihradského Veličenstva sultána jako chalífy i nadále vyslovováno ve veřejných modlitbách. Bulharští vykladači zákona byli podřízeni cařihradskému šejchu islámu, odpovědnému osmanské koruně. Zkrátka se ukázalo, že podobný postup není možný, poněvadž velmi ztěžuje státní správu. Ruská vláda vymohla, že bylo chalífovo vměšování se do záležitostí náboženských zrušeno. Mírová smlouva lausanneská z 24. července 1923 zaznamenala v článku 22., že se nové Turecko vzdalo práva vyhrazeného sultánovi jako chalífovi v italské Libyi.

Abdulhamid II. (1876—1909) se pokoušel rozšířiti po muslimském světě názor, že je jediným chalífou. Nebyla to pravda. Šerífové z Maroka, odvozující svůj původ od Fátimy, dcery Muhammadovy, jsou považováni za chalífy a velitele svých věřících poddaných. Abdulhamid II. byl podporován rostoucí touhou muslimských konservativců, aby náboženství nebylo nahrazeno národností. S jejich pomocí vybudoval poutnickou železnici do Medíny, přijímal zá-

stupce muslimské světové obce, podporoval je a nabádal, aby získávali stoupence mezi svými krajany. Britové opírající se v Indii o muslimy, schválně mu nadržovali jako chalífovi. Zvláště to prokázali r. 1878, kdy dovezli z Indie vojsko až na Maltu, aby hájili chalífy proti Rusům. Abdulhamid se jim odměnil a nikde zřejmě proti Britům nebrojil.

Mladoturci se řídili jeho příkladem a slučovali všetureckou myšlenku s všeislámskou, domnívajíce se, že takovým způsobem docílí podpory světové obce muslimské a vymohou rozličné ústupky na velmocech koloniálních.

Velké národní shromáždění se dalo jinou cestou. Vzdalo se po radě Mustafy Kemala jakékoliv rozpínavosti a zrušilo 1. listopadu 1922 osmanský sultanát. Bez světské moci, bez armády není chalífát možný, proto byl 3. března 1924 rovněž odstraněn.

Turecký islám

Turci přijavše islám, byli povinni učit se koránu i modlitbám nazpaměť. Korán i modlitby byly arabské. Obyčejný Turek jim stěží kdy porozuměl. Islám nepronikl bytost tureckého člověka jako pronikl bytost Arabovu. Turek se spokojil vnějšími obřady. Z koránu si nejlépe osvojil výklad o dobrém a zlém, jakož i povinnost uctívat Alláha modlitbou. Jinak islámu zneužíval. Žádný muslimský národ neprolil pod rouškou islámu tolik krve a nespáchal tolik ukrutností, jako turecký a to nejen v zemích křesťanských, nýbrž i v muslimských.

Turecký muslim nezaložil nové náboženské sekty, ba ani většího náboženského řádu. I když vstoupil do některého bratrstva, učinil to jedině z touhy napodobovati perské nebo arabské souvěrce, nikoliv z vnitřní potřeby. Turek byl muslimem proto, že se jím stal jeho předek, a zůstával věren islámu, poněvadž neměl odvahy, aby si razil vlastní cestu. Islám si vykládal svým způsobem a považoval vše, čemu zvykl, za částku náboženství. Tento názor se rozšířil nejen

mezi obyčejnými lidmi, nýbrž i mezi vykladači a učiteli, kteří muslimskou nauku studovali. Vynikající členové náboženských řádů měli značný vliv na venkovský lid, jenž však od polovice devatenáctého století ochaboval. Podkopávali jej vojáci, vrátivší se z Krymu, Balkánu, Kavkazu. Přinesli si širší rozhled a vykládali doma, co viděli a slyšeli. Domáhali se škol, aby se aspoň dívky naučily čísti a psátí a jim předčítaly z knížek a novin, co se dělo v zemích, které poznali. Tu nezbylo učitelům a vykladačům zákona, leda aby se sami lépe vzdělávali. Dovolávali se opravy učební osnovy na bohoslovných školách neboli medresách a odcházeli na další vzdělání na největší muslimskou universitu Azhar v Káhiře. Tam se stýkali se souvěrci z celého muslimského světa, pozorovali výsledky křesťanské osvěty a uvažovali o příčinách své zaostalosti a o cestě, po které by vedli své krajany k lepší budoucnosti.

Z náboženských řádů byli v Turecku rozšířeni zvláště mevlevijje. Středisko mají v Konji u hrobu svého zakladatele a největšího perského mystického básníka Dželaluddina Rumiho (zemřel r. 1273). Nabyli velkého majetku a jejich velmistrové, potomci zakladatelovi, byli oprávněni opásati tureckému sultánovi při nastolení šavli Osmanovu. Poněvadž se protivili pokrokovému hnutí, byli v posledních desetiletích hodně odstrkováni. Při nastolení Mehmeda VI. r. 1918 to nebyl velmistr mevlevijje, nýbrž Ahmad Šeríf, vypuzený velmistr senúských, jenž sultánovi Osmanovu šavli zavěsil. Od té doby ztráceli pozemek za pozemkem, výsadu za výsadou a dnes žijí v ústraní jako nepřátelé svobodné republiky.

Podobně upadá i řád nakšbandi, založený v druhé polovině čtrnáctého století u Buchary, jenž byl do nedávna mocným mezi Kurdy. Jeho představení s velmistrem Saidem v čele řídili r. 1925 kurdské povstání. Byli pozajímáni, popraveni, majetek zabrán, kláštery uzavřeny a členové rozprášeni.

Zákonem z 5. února 1937 jsou zbaveni náboženské svobody řádové, jejichž členi jsou v oprávněném podezření, že potají vykonávají své obřady.

Šíité

Šíité věří, že nástupcem Muhammadovým, nebo jak říkají, imámem, může býtli toliko potomek jeho dcery Fátimy, provdané za Aliho. Štěpí se na sedmíky a dvanáctníky. Sedmíci hlásají, že bylo jenom sedm viditelných imámů, kdežto dvanáctníci tvrdí, že jich bylo dvanáct. Šíité bydlící v Turecku jsou bezmála všichni dvanáctníky. Je jich 1,250.000 a štěpí se na hurufy a kizilbaše.

Zakladatelem hurufů je Fazlallah, Peršan z Asterabadu, jenž zemřel r. 1394. Ali al-Aala, jeden z jeho žáků, šířil jeho názory v Turecku a vstoupil do řádu bektašů, jehož členy získal pro svého velmistra. Členové bratrstva bektašů byli náboženskými správci jeni čeri, nové čtyry, z níž sultán Orchan budoval od r. 1326 řádnou armádu. *Džavidan*, *Věčný*, hlavní dílo Fazlallahovo, psané částečně persky, částečně nářečím asterabadským, má mnoho zvláštních značek a zkratk, aby se nezasvěcený nedověděl pravého obsahu. Abeceda perská nebo arabská je podkladem nové nauky. Allah zjevil svou vůli, jež je obsažena v koránu. Korán vznikl rozmanitým seskupením 28 písmen, hurufů. Všechno se ve světě točí a božstvo se stýká s člověkem rovněž točitým pohybem ve třech okruzích: v prvním působí Bůh na člověka proroctvím, v druhém svatostí, v třetím božstvím. Prvý okruh trval od Adama do Muhammada, druhý od Aliho do jedenáctého imáma Hasana Askariho, třetí nastává Fazlallahem, jenž není leda vtěleným božstvím.

Bůh se stává na venek patrným podobenstvím člověka. Člověk se liší od druhého slovem. Slovo se přepisuje 28 písmeny. Svět se skládá z malinkých částek a každá částka je projevem božstva.

Hurufové nemají veřejných bohoslužeb. Scházejí se časně

ráno v domě náboženského vůdce, jemuž říkají bába, otec. Po modlitbě podává každému číši vína, kousek chleba s kouskem sýru. Kdož jsou trápeni výčitkami svědomí, zpovídají se. Střediskem hurufů je Kiršehir mezi Ankarou a Kajseri. Je tam pochován Bektaš a k jeho hrobu putují členové nejen z Malé Asie, nýbrž i z Persie. Počet členů odhadují na milion. Nejlepší stoupence mají mezi západními Kurdy.

Kizilbašové, rudohlávci, bydlí na náhorní rovině mezi Ankarou a Tokatem. Sami si říkají Eski Türk, Staří Turci. Přistěhovali se z Persie ke konci osmnáctého století. Zabývají se obchodem, léčením, právním zastupováním a zemědělstvím. Věří v jediného Boha, jenž nemá ani syna, ani společníků, a uznávají dvanáct imámů. Postí se k jejich úctě aspoň dvanáct dní. V noci na 1. ledna se scházejí v domě představeného, jemuž říkají sajjed, pán z příbuzenstva Husejna, vnuka prorokova. Po modlitbách žehná sajjed chléb a rozděljuje jej mezi věřící, kteří přistupují po dvou. Nepodá ho tomu, o kterém některý soused vyhlásí, že se dopustil něčeho nečestného.

Náboženská rozluka

Velké národní shromáždění schválilo 20. ledna 1921 ústavu a doplnilo ji 29. října 1923. Podle článku 2. je islám náboženstvím státu. Článek 26. ukládá Velkému národnímu shromáždění za povinnost dozírat, aby byly náboženské předpisy a zákony zachovány. Obého bylo třeba, pokud Velké národní shromáždění podporovalo chalífu. Jakmile chalífát zrušilo, hledělo odstraniti závazky, jichž se zvláště dovolávali veřejní i skrytí jeho odpůrci a úplně odděliti výkonnou moc od náboženství. Stalo se to 9. dubna 1928. Závadná slova článku 2., jakož i 26. byla z ústavy vymýcena a způsob přísahy určený článkem 16. pozměněn. Rčení „zapřísahám se Bohem“ nahrazeno „zapřísahám se svou ctí“.

Republika nezná státního náboženství. Všechna náboženství jsou si rovna a jejich vyznavači mají stejná práva

a stejné povinnosti. Ministerstvo náboženských záležitostí bylo zrušeno zákonem z 3. března 1924 a zvláštní univerzitní komise požádána, aby v souhlase s bohosloveckou fakultou nastínila potřebné opravy. Náboženské budovy mají býti zachovány a náležitě upraveny. Při vstupu se nepožaduje, aby věřící zezul obuv a konal rozličné pohyby. Obřady jsou doprovázeny zpěvem a hudbou. Nové učebnice dbají nejen koránu, nýbrž i historického vývoje. Muslimský kalendář byl zakázán a od 1. ledna 1926 zaveden evropský. Den se počítá jako u nás od půlnoci do půlnoci.

Náboženské opravy

Korán je psán arabsky. Mustafa Kemal hleděl zeslabiti vliv arabštiny a perštiny, aby posílil evropskou osvětu, již po jeho přání Velké národní shromáždění zavádí. Zkoušky z arabštiny a perštiny byly na středních školách 1. září 1929 zrušeny a ponechány jedině na fakultě filosofické a bohoslovecké. Bohoslovecká byla r. 1933 proměněna v ústav islámských studií a přičleněna k filosofické fakultě.

Turci stěhující se ze střední Asie přijali od Peršanů arabské písmo s arabským náboženstvím, třeba se pro ně nehodí ani jedno, ani druhé. Arabské písmeny nevyjadřují přesně tureckých souhlásek a samohlásek, proto již v druhé polovici devatenáctého století mnozí vlastenci navrhovali, aby svému jazyku přizpůsobili některou evropskou abecedu. Jejich sousedé Armeni a Řeci, mluvící turecky, psali abecedou řeckou nebo armenskou nejen listy, nýbrž i knihy. Abdulhamid II. a všichni stoupenci všeislámského hnutí hájili arabské abecedy, aby nepřetrhli pásku, pojící je se světovou muslimskou obcí. Bolševická vláda zavedla u muslimských poddaných latinskou abecedu. Mustafa Kemal se řídil jejím příkladem a na jeho popud Velké národní shromáždění nahradilo arabskou abecedu 3. listopadu 1928 latinskou, čímž bylo náboženské studium ztíženo a styk s muslimskou osvětou zeslaben. Zvláštnímu náboženskému výboru ulo-

žila vláda za povinnost přeložiti korán do turečtiny a vypracovati náboženské učebnice a sbírky kázání, jichž by užívali kazatelé při pátečních a svátečních modlitbách.

Konservativci se horšili a žádali Muhammada Mustafu Marágiho, rektora náboženské university Azhar v Káhiře, za nález. Rozhodl, že je zákonem dovoleno korán překládati, avšak že má býti kniha označena názvem „*Překlad koránu*“. Vláda poukázala v květnu 1930 značnou sumu, aby byl turecký překlad koránu vytištěn latinskou abecedou. Od začátku r. 1932 se šíří kázání, jakož i předčítání koránu v turečtině a věřící jsou k modlitbě vyzýváni rovněž turecky. Bohoslužebné obřady nebyly změněny. Místo za sultána se konají slavnostní modlitby za vládu.

Na obecném školském sjezdu 30. července 1927 bylo rozhodnuto, aby Velké národní shromáždění zakázalo vyučovati náboženství ve školách. Vyhovělo a náboženství je jako povinný předmět ze škol odstraněno. Arabština a perština je na vyšších středních školách nahrazena od 1. září 1929 němčinou a angličtinou.

V srpnu 1927 vyhlásila vláda, že má každý turecký občan, nabyv plnoletosti, právo měniti vyznání, jenže dbá, aby toto právo sloužilo islámu a stíhá misionáře, získají-li muslima nebo muslimku pro křesťanství.

Mustafa Kemal prohlásil r. 1925 v Inebolu, že neví, proč by se turečtí lidé neměli odívati jako pokročilí Evropané. Již Abdulhamid II. chtěl nahraditi domácí pokrývky hlavy klobouky. Poukazoval, že kdo nese klobouk, dává smeknutím najevo úctu k jinému. Proč by ji tímto způsobem neprojevoval též Alláhovi? Začátkem září 1925 ministerská rada pod předsednictvím Mustafy Kemala rozhodla, že toliko vykladači a učitelé zákona budou míti zvláštní oděv, podobně jako armáda, námořnictvo a úřednictvo. Všichni ostatní ať se odívají po evropsku.

S náboženským rouchem odstranila vláda též náboženské názvy. Jedině, kdož složili předepsané zkoušky a mají státní

vysvědčení, jsou oprávněni nositi náboženské roucho a nazývati se vykladači nebo učiteli zákona. Kdo se proviní, je trestán. Konservativci se vzpírali klobouku, tvrdíce, že překáží při modlitbě, jelikož muslim nemá konati modlitbu s holou hlavou.

Mrtví se nepochovávají zahalení pouze rubášem, nýbrž v dřevěných nebo kovových rakvích.

V islámu vyrostla domněnka, že Muhammad zakázal zobrazovati člověka barvou nebo dlátem. Není to pravda, jak jsem jasně prokázal objevem zámečku Kusejr Amra. Byl vybudován chalífou Ualídem II. (743—744) a je plný rozličných obrazů. Mladoturci užili tohoto důkazu zašlé muslimské osvěty a ozdobili poštovní známky podobiznou sultánovou. Mladá republika se řídí jejich příkladem. Fotografie a obrazy čelných mužů se rozšiřují a Mustafu Kemalovi bylo postaveno několik pomníků. V Burse otevřeli školu krásných umění a Mustafa Kemal pravil 30. května 1926 jejím žákům: „Neuznáme náboženství, které by zanedbávalo krásné umění.“

Vláda zrušila veškerá náboženská bratrstva a zavřela jejich domy neboli kláštery. Posvátná místa, posvátné náhrobky vzala pod svůj dozor. Obecní zákon z r. 1930 přivtělil náboženské a dobročinné ústavy, dotud spravované církevní radou, jednotlivým obcím, takže jsou mešity, hřbitovy a studnice obecní. Domy náboženských bratrstev mají zvláštní správu, rovněž jako náboženské nadace. Nebyly zabrány, nýbrž toliko státnímu doзору vyhrazeny. Z jejich výnosu jsou placeni učitelé náboženských škol. Ostatek se odvádí ministerstvu financí, jež hradí čeho třeba na udržování a opravy náboženských budov a sirotčinců.

Náboženské opravy byly na prospěch ženám a rodinám. Již na začátku r. 1923 pravil Mustafa Kemal, že nechápe, proč by ženy měly zahalovati tvář a proč by si nesměly osvojiti lepší vzdělání. Na schůzi v Inebolu r. 1925 se divil, proč dotud neodložily závoj. Téhož roku byly zákonem odstra-

něny všechny rozdílly mezi muži a ženami a Jednota tureckých žen požadovala od r. 1927 činné a trpné volební právo.

Náboženské zákonodárství bylo nahrazeno r. 1926 světským a občanský sňatek vyhlášen závazným. Teprv po něm smí manželům požehnati náboženský zástupce. Dívka, která se chce vdáti, má po zákonu z června 1938 ukončiti patnáctý rok, mladík sedmnáctý. Svatební slavnosti jsou zakázány, věno a dary omezeny, aby se rodiče nezadlužili. Státní občan má toliko jednu manželku. Je pravda, korán jich dovoluje několik, avšak málokdo této výsady užíval. Mustafa Kemal se oženil 29. ledna 1923 s bohatou Latifou, dcerou Ušaki zade Muamera. Chodila bez závoje, ale v černém plášti jako jiné ženy. Propustil ji 5. srpna 1925 a neuzavřel nového sňatku. Ponenáhlu si vymohly ženy přístup k úřadům a svobodným živnostem, dostaly činné i trpné volební právo v obcích a ke konci r. 1934 též do Velkého národního shromáždění.

Nelze říci, že by byl turecký lid přijal klidně všechny náboženské opravy. Bouřil se proti nim na rozličných místech skoro každého roku, avšak odpor byl strohou vojenskou rukou zakrátko zkrušen. Výjimečné, nezávislé soudy trestaly zvláště členy náboženských bratrstev, zavíraly je a podezřelé vypovídaly i s rodinami do vzdálených krajů.

Dotud neutuchl odpor proti turečtině při obřadech. Věřící si stýskají, že mají míti méně práva než jejich křesťanští a židovští krajané. Ti smějí užívatí cizího, nesrozumitelného jazyka, kdežto jim je zakázáno modliti se, jak se od rodičů naučili. Je pravda, pod rouškou náboženského odporu se skrývá odpor politický a zasáhl by celou zemi, kdyby byla vyhlášena svoboda tisku, slova a spolčovací. Nikdo nesmí muslimské náboženství urážet. Všechny výstřelky proti němu namířené jsou přísně stíhány.

Chyba je, že mnozí členové nerozvážné omladiny opovrhují vším zděděným jako zaostalým a že podkopávají vlastní půdu. Spěchají, aby zakrátko zničili, co jejich před-

kové po mnoho století budovali, a osvojili si cizí osvětu, zvyky a obyčeje, které se do jejich ovzduší nehodí. Tvrdí, že islám je náboženství arabské pouště a že je třeba, aby byl vyhoštěn z moderního státu. Místo náboženství zavádějí národnost a vyhlašují za národní světce Mustafu Kemala a jeho pomocníky.

V ý z n a m i s l á m u

Mustafa Kemal konal náboženské povinnosti až do r. 1924. Od těch dob do mešity nevstročil. Mnozí se řídí jeho příkladem a hledí nahradit náboženskou výchovu radiem a kinem. Množí se sebevraždy žen a ponenáhlu je patrný návrat k hlubokému, procítěnému náboženství. Nejen venkované, nýbrž i obyvatelé měst, vojsko a studentstvo zachovávají přesně půst ramadán, nejedí od východu slunce až do západu, ani nepijí. Členů náboženských řádů přibývá. Mešity se plní muži i ženami doprovázenými manžely nebo otci.

Po zákonu nemá islám žádných výsad, a přece je nesmírně důležitý, poněvadž jej vyznává obrovská většina státních občanů. Vyššími tresty jsou stíháni, kdož ruší náboženské úkony nebo urazí učitele a vykladače zákona. Velké národní shromáždění má moc zákonodárnou a výkonnou též pro islám. Trestá učitele, kteří by nějakým způsobem vládu a správu napadli nebo při kázáních proti státnímu řádu brojili. Islám není státním náboženstvím, avšak je státním zřízením.

V turecké republice není náboženská obec od státu úplně odloučena. Islám je jediné náboženství, o které turecká republika pečuje. Vychovává učitele a vykladače zákona, zajišťuje bohoslužebné budovy a úkony, ministerský předseda dozírá na náboženský odbor, jehož přednost je odpovědný toliko jemu. Ustanovuje, řídí a spravuje učitele a vykladače zákona. K němu se odvolávají a on předkládá důležité spory Velkému národnímu shromáždění, tomuto nejvyššímu úřadu v náboženských záležitostech.

KŘESŤANÉ

Arijští Kurdi byli nejdůležitější indoevropskou menšinou v republice. Národně, avšak nikoliv nábožensky jsou s nimi spřízněny menšiny řecká a armenská. Podle sčítání z 28. října 1927 bylo Řeků 109.905: v Cařihradě 100.214, v provincii dardanellské 4.469, v Ankaře 561, ve Smyrně 495.

V letech 1923 až 1928 se nastěhovalo do Řecka z turecké republiky 1,221.849 lidí. Dobrá polovina se uchýtila v Makedonsku.

Řekové

Po desetiletí osazovali Řekové soustavně západní a severní maloasijské pobřeží. Živili se obchodem, drobným průmyslem a ponenáhlu zakupovali i půdu, chystajíce nové državy pro řeckou vlast. Imperialistický rozmach byl zadržán r. 1922, kdy byli Řekové přinuceni, aby asijské osady opustili.

Rodící se křesťanství přijalo do bohoslužby řečtinu, obecný jazyk středomořských zemí. Ani v Itálii a jižní Francii nebylo jinak. I tam se konaly posvátné obřady až do polovice třetího století řecky. Oblast řeckého jazyka omezili arabští muslimové. V byzantských provinciích, které opanovali, zaváděli arabštinu. Zastavili se na jižním úpatí horstva Tauru a této přirozené hradby nepřekročili. Severně od Tauru se Řekové udrželi do třináctého století, kdy si je podrobili Turci. V okolí Kajseri si domorodci a přistěhovalí Turci zachovali křesťanské náboženství, avšak řečtinu zaměnili turečtinou.

Cařihrad se stal hlavním městem východní polovice římské říše a sídlem císaře. Biskupu sídelního města se dostalo již na druhém církevním sněmu r. 381 čestných hodností a v polovici pátého století byl obecně uznán patriarchou. Zeměpisná odloučenost, vyšší vzdělanost a jiný politický vývoj usnadňovaly místní žárlivost vedoucí k rozkolu s Římem, jenž byl r. 1054 proveden.

Turecký sultán Mehmed Dobyvatel se zmocnil 29. května 1453 Cařihradu. Patriarchu Gennadia uznal hlavou všech pravověrných poddaných a obdařil ho velkou světskou mocí. Usadil se v létě 1606 u chrámu sv. Jiří v istanbulsém okrese Fanaru na západní straně Zlatého Rohu skoro u samých hradeb. Sídlo patriarchovo je rozsáhlé, ale skromné, bez vysokých budov a velkých nádvoří. Poblíž patriarchátu se zakoupily vynikající řecké rodiny, které se nastěhovaly do Cařihradu z rozličných měst. Jejich členové se zabývali skoro vesměs peněžním obchodem a stali se peněžníky sultánova dvoru. Dospěli k veliké moci a byli ustanovováni za politické správce křesťanských provincií na prospěch svůj i sultánův, neboť odírali křesťanské poddané obezřetněji než Turci. Obyvatelé Fanaru, Fanarioté, byli proslulí, avšak spolu pověstní po celé říši.

Patriarcha se považoval za zástupce řeckých císařů. Při slavnostech sedával na nádherném stolci z jedenáctého století, nosil zlatou korunu a užíval za odznak dvouhlavého orla s říšským jablkem a žezlem. Věřící v něm měli ctíti nejen církevní, nýbrž i světskou hlavu řeckého národa. Synoda dvanácti metropolitů, jakož i smíšená rada z metropolitů a světských odborníků mu pomáhaly při správě církevního majetku, dobročinných ústavů, jakož i osobních záležitostí a vybírání daní. Bylť prostředníkem mezi svou náboženskou obcí a sultánem, jemuž odváděl předepsané dávky.

Národní hnutí, jež se projevilo na začátku devatenáctého století, přivedlo patriarchát do styku s laiky, kteří si poněnáhlu vymáhali rozličná práva, potvrzená r. 1862 sultánem. Ve smíšené radě má synoda čtyři zástupce, věřící osm volených. Podobné smíšené rady dostala každá církevní provincie neboli eparchie. Mimosynodu a smíšenou radu si pravověrná obec volí národní shromáždění. Synoda do něho vysílá devět metropolitů, přední cařihradské rodiny pět členů, obchodníci a řemeslníci pět a každá z eparchií aspoň jednoho. Působnost národního shromáždění nebyla přesně vymezena.

Správa patriarchátu byla obtížná. Stěží vyhověl patriarcha, jenž synodě i národnímu shromáždění předsedal, duchovenstvu i věřícím, jakož i rozličným zájmovým skupinám. Bezmála každého druhého neb třetího roku přitrhli věřící k patriarchátu, vnikli do nádvoří a s křikem: „Chceme to a to“ vymáhali svou. Patriarcha ztrácel na vážnosti národními rozmíškami. V sedmnáctém a osmnáctém století nedbal národnosti. V Syrii, Palestině a Egyptě byli za biskupy vysvěcováni pravověrní mužové, kteří ani řecky neuměli.

Národní probuzení

Probouzející se národní vědomí ve starém Řecku pronikalo i do patriarchátu, kde od třicátých let minulého století potlačovali každou jinou národnost a zabírali církevní majetek a výsady. Za biskupy byli dosazováni synci fanarských Řeků, jakož i uchazeči z rozličných řeckých ostrovů. Řeči domorodých křesťanů se nenaučili, opovrhovali jimi a odpuzovali je. Ponenáhlu se bohaté rodiny stěhovaly z Fanaru do Athén, do Pery, evropského předměstí cařihradského, a do Smyrny a v okolí sídla patriarchova zůstali skoro vesměs řemeslníci, drobní obchodníci a duchovenstvo. Bývalá sláva Fanaru zmizela.

Obecný lid je velmi zbožný a splývá národnostně s vírou. Kdo se vzdá náboženství, pozbývá kořenů, ze kterých vyrostl a není mezi svými doma. Jasně je to vidět u těch, kteří se přidali k evangelíkům anglickým nebo americkým. Kdož pobyl na vyšších studiích v Evropě, pohrdají obyčejným lidem.

Kněžstvo má velkou moc a přece se bojí nových myšlenek, které se šíří mezi věřícími. Touží po vyučování náboženství, po kázání a vytýkají řeckým klášterníkům, že nedbají příkladu katolických mnichů. Zakládají si vlastní školy. Laici vyučují náboženství po domech, někdy i v kostelech a mísí se do činnosti duchovenstva, jež odpuzují.

Patriarchát byl značně poškozen obnovou státní svobody starého Řecka. Od samého začátku r. 1833 trval tichý boj mezi ním a vládou svobodného království. Všechny eparchie ležící v království byly od patriarchátu odděleny a podřízeny vlastní synodě v Athénách, již svolával a již předsedal státní úředník. Členy synody jmenoval král. Patriarchát ji uznal teprve r. 1850 jako sestru v Kristu.

Čím více se šířilo území vlastního Řecka, tím více se ztenčovala moc patriarchátu a ubývalo jeho příjmů. Měl velké statky v rozličných zemích balkánských. V Rumunsku je všechny zabrali a nabízeli peněžní náhradu. Patriarcha ji odmítl, čímž ochudil sebe i své nástupce. Později ztratil příspěvky z eparchií bulharských a makedonských, které se přidaly k bulharskému exarchátu. Od rakousko-uherské vlády dostával náhradu za eparchie v Bosně a starém Srbsku.

Arcibiskupové vyhynuli. Málo je metropolitů, kteří mají pod sebou biskupa. Služné brali nepatrné. Kde není pozemků, jsou odkázáni na dary věřících. Zástupcové jednotlivých osad se sejdou a určí, kolik má která platiti, avšak mezi věřícími bylo mnoho štědrých jednotlivců, kteří poskytli velkých darů na vybudování a udržování rozličných ústavů. Též ruská vláda podporovala biskupy a turecká zasílala občas nějakou přilepšenou odstoupivším patriarchům.

Velká myšlenka

Od konce osmnáctého století byl patriarcha duší národního hnutí a zosobněnou představou Velké myšlenky, vzkříšení bývalé byzantské říše. Pro řeckou národnost vykonal velmi mnoho, ale ztratil důvěru ostatních pravověrných národů, kteří se domáhali samosprávy a šli k nezávislým církvím. Podřízených metropolitů ubývalo a na konci světové války ho neposlouchalo ani půl druhého milionu věřících. Národní a s ní úzce související politická činnost se stávala patriarchovi osudnou, poněvadž stěží našel trvalou

většinu ve smíšeném poradním sboru a v synodě. Jakmile ztratil důvěru a podporu vynikajících členů, vymáhali, aby se vzdal. Nevyhověli, hledali pomoc u turecké vlády, jež ji za peníze nikdy neodepřela. Málokterý patriarcha se v posledních dobách udržel déle než tři léta. Mnohdy žili i tři sesazení patriarchové na svaté hoře Athos. Též patriarcha Germanos V., jenž za války účinně svůj lid podporoval, byl donucen vzdáti se úřadu, jakmile bylo 30. října 1918 příměří v Mudros uzavřeno.

Nová volba se odkládala, poněvadž synoda čekala, co Dohoda v Turecku a Cařihradě zařídí. Členové synody a skoro celá smíšená rada byli stoupenci Velké myšlenky a těšili se, že se athénskému politiku Venizelovi podaří spojit nejen Smyrnensko, nýbrž i Cařihrad s Řeckem. Této naděje se nevzdali, ani když se v listopadu 1920 řecký národ většinou rozhodl pro krále. Zůstali věrni Venizelovi a styků s královskou vládou nepěstovali. Začátkem r. 1921 se již chystali k volbě, jíž se však athénská vláda protivila, právem se obávajíc, že zvolí stoupence Venizelova a postavení královo se ztíží. Dovedla volbu oddáliti, avšak nebyla s to, aby ji zamezila a 8. prosince 1921 byl zvolen Meletios Metaxakes, krajan a pomocník Venizelův a oddaný přítel Velké Britannie.

Meletios se narodil na Krétě v Paši r. 1871 a byl pokřtěn na jméno Emmanuel. Účastnil se povstání r. 1889, načež odešel do Jerusalema, kde studoval a byl r. 1892 vysvěcen na jáhna. Se svým příznivcem, biskupem Benjaminem, se odebral do Dijarbekiru, kde dostal jméno Meletios. Po dvou letech se vrátil do kláštera sv. Kříže u Jerusalema, jež opustil r. 1900 jako doktor bohosloví. Po dvou letech byl ustanoven druhým sekretářem jerusalemské synody a správcem církevního jmění. Zlepšoval školy a ujímal se domorodců, začož ho patriarcha Damianos r. 1909 vypověděl. Na Kypru, kde r. 1908 urovnal rozmršky mezi pravověrnými, ho zvolili r. 1911 arcibiskupem tamní samosprávné církve. S pomocí

Venizelovou, jenž v červnu 1917 krále Konstantina vypudil a metropolitu Theoklita sesadil, byl r. 1918 jmenován athénským metropolitou a měl za povinnost získávati po Evropě a Americe přátele Velké myšlenky, obnově byzantské říše. V listopadu 1920 byl působením vlády nakloněné králi úřadu metropolity zbaven. Ujel do Ameriky, aby pro tamní pravověrné osady vybudoval samosprávnou církev. V Americe se dověděl o své volbě za cařihradského patriarchu. Ostatní pravověrní patriarchové nevěděli, mají-li se přidržeti jeho nebo jeho odpůrců, sedmi členů synody. Podléhající britskému vlivu, řídili se příkladem anglikánského arcibiskupa z Canterbury a uznali ho.

Za návratu z Ameriky se Meletios zastavil v Londýně a byl odtud na anglickém křižníku dovezen do Cařihradu, kamž přijel 6. února 1922 a byl hned slavnostně nastolen. Athénská synoda, před níž byl Meletios již koncem r. 1920 obžalován, prozkoumala žalobu a odsoudila ho 28. prosince 1921 do vězení a zbavila ho všech hodností. Rozsudek byl 7. února 1922 králem potvrzen a spolu zakázáno připomínati jeho jméno při bohoslužbách.

Meletios vyvíjel živou činnost, zvláště politickou. Hned při nastolení proslovil řeč, že staré Řecko zradilo Velkou myšlenku, davši králi Konstantinovi přednost před Venizelem, a projevil pevnou důvěru, že se Venizelos vrátí a s pomocí Dohody Velkou myšlenku uskuteční. Mnohého se nadál od biskupské církve americké a anglikánské, zvláště od arcibiskupa z Canterbury, jemuž slíbil, že se přičiní, aby pravověrná církev uznala apoštolskou posloupnost anglikánských biskupů. V Londýně ustanovil vlastního zástupce, jemuž podřídil pravověrné střední Evropy. Počínal si jako jediný ochránce hellenského národa. V listech a řečech si stěžoval, že je pravý hellenský lid opuštěn, sám na sebe odkázán a že je jeho povinností, aby si připravil lepší budoucnost. Ujímal se řeckých povstalců černomořských a ve Smyrnensku provedl úpravu samostatné vlády.

Po rozhodném vítězství Mustafy Kemala 30. srpna 1922 cítil Meletios, že jsou dnové jeho pobytu v Cařihradě sečteny. Navrhl, aby bylo sídlo patriarchátu přeneseno na horu Athos, ba byl ochoten podříditi se řeckému králi, za jehož zdar kázal konati modlitby. Po ujednání příměří v Mudanii 11. října 1922 prosil pravověrné krále srbského, rumunského a řeckého za ochranu. Nemohli splniti jeho prosbu, poněvadž si Dohoda přála míru s Tureckem, obávajíc se, aby vítězné vojsko Mustafy Kemala nezanítilo válečného požáru nejen v Cařihradě, nýbrž i na Balkáně.

Cařihradští stoupenci Velké myšlenky se strachovali turecké pomsty a obviňovali ubohého patriarchu, že je úmyslně klamal, ujišťuje je britskou pomocí, když přece věděl, že se Angličané pro Velkou myšlenku do války nedají. Vtrhli 1. června 1923 do Fanaru, pronikli do Meletiova bytu a bili ho, žádajíce, aby se hned vzdal, poněvadž ohrožuje národní zájmy. Utýraný patriarcha nechtěl vyhověti spoléhaje na Venizela a athénskou vládu, ale ti ho vybídli, aby ustoupil, mají-li se styky Turecka s Řeckem zlepšiti. Odporoval a teprv 10. července 1923 odjel na anglickém parníku a usadil se na svaté hoře Athos. Na nové a nové prosby oznámil 20. září 1923, že se své hodnosti vzdává, aby neztěžoval života pravověrného lidu v Cařihradě.

V Lausanne rokoval Venizelos často s Ismetem, vůdcem turecké delegace, o Fanaru. Athénská vláda naprosto nechtěla, aby bylo sídlo oekumenického patriarchy přeneseno na horu Athos anebo aby byl zřízen druhý patriarchát v Soluni. Trvala, aby patriarcha zůstal v Cařihradě a byl i nadále oporou řeckého živlu a řecké osvěty, proto nespojila církevní provincie v zemích nabytých válkou balkánskou a světovou se samosprávnou řeckou církví, nýbrž je ponechala aspoň dočasně pod dozorem patriarchovým, ba jevila ochotu podříditi mu též eparchie starého Řecka. Ismet se protivil.

Vláda velkého národního shromáždění si nepřála, aby se vláda athénská míchala do vnitřních, třeba náboženských záležitostí tureckých a nejevila ochoty ponechat cařihradskému patriarchovi práva, která mu udělil sultán Mehmed II. Směl zůstat v Cařihradě, avšak nikoliv jako hlava pravověrných státních občanů tureckých, nýbrž jako správce církevních záležitostí. Pravověrní Řekové měli dostati tatáž práva a tytéž povinnosti jako jejich muslimští sousedé a měli jednati s tureckými úřady přímo, nikoliv prostřednictvím svého patriarchy jako dosud. Smíšená rada volených zástupců a nikoliv patriarcha měla dohlížeti na školy, dobročinné ústavy a rozhodovati v rodinných záležitostech, kdyby pravověrní nedůvěřovali spravedlnosti tureckých náboženských soudů. Jakmile budou tyto soudy nahrazeny světskými, řídícími se zákony, uznanými na evropském západě, pozбудou pravověrní občané příčiny nebo záminky, aby měli vlastní soudy pro rodinné záležitosti. Venizelos oznámil názory turecké delegace správě patriarchátu, jež projevila ochotu vzdáti se politické a správní činnosti a starati se jedině o náboženské záležitosti.

Cařihradská synoda zvolila 6. prosince 1923 za patriarchu Gregoria Zerbondaka, metropolitu z Kadiköi, jenž byl 13. prosince nastolen. Byl to muž velice opatrný. Nikdy proti Turkům nevystoupil a zůstal sám sobě věren i na stolci. Bídou ponoukán snažil se domluviti s vládou sovětů, aby mu vrátila aspoň částku příjmů z patriarchálních statků v rozličných ruských zemích. Za to jí konal dobré služby v Cařihradě, vypovídaje ruské kněze jí nemilé a nabádaje srbskou a rumunskou církev, aby činila podobně.

Přátelské styky s anglikánskou církví ochabovaly, poněvadž po přání vlády podporovala jerusalemského patriarchu a radila, aby byl patriarchát cařihradský s jerusalemským spojen a sídlo do Jerusalema přeneseno. Tomu odporovala athénská vláda z důvodů národních a politických. Odchodem patriarchovým by bylo vzrostlo nebezpečí, že se po-

četná cařihradská osada rozpadne a poturečtí. A přece se Řekové, dostavší se po světové válce k Marici, nevzdali naděje, že jednou vtáhnou do Cařihradu a ujmou se dědictví svých otců. Mimo to athénská vláda správně soudila, že pravověrný patriarcha sídlící v Jerusalemě bude hmotně a mravně závislý na Velké Británii a za to že bude povinen šířiti její zájmy, třebaš na úkor řeckých.

Patriarcha Gregorios VII. Zerbondakis zemřel 17. listopadu 1924 a právě za měsíc byl zvolen jeho nástupcem Konstantin, metropolita z Derkos. Ankarská vláda tvrdila, že se usadil v Cařihradě teprv po 30. říjnu 1918, že tudíž náleží podle úmluvy řecko-turecké z 30. ledna 1923 mezi osoby, které budou vyměněny, nevystěhují-li se dobrovolně. Patriarcha Konstantin nejevil chuti vyhověti, i byl 30. ledna 1925 vyzván, aby to učinil; téhož dne byl zavezen po železnici na hranice. Spoléhaje na athénskou a londýnskou pomoc, ohrazoval se proti násilí vlády ankarské a nemínil se vzdáti své hodnosti. Vláda athénská právě vyjednávala s ankarskou o úpravě majetkových záležitostí vystěhovalců, nechtěla si ji rozhněvati, londýnská ztratila zájem na církevních věcech cařihradských a nepodnikla nic na prospěch vypuzeného patriarchy, jemuž nezbylo, než aby se 22. května vzdal.

Volbě nového patriarchy se ankarská vláda nikterak neprotivila, žádala toliko, aby byl zvolen státní občan turecký, trvale v Cařihradě bydlící, a aby volbu vykonalí biskupové, spravující církevní provincie, ležící v turecké republice. Světští voliči nebyli od volby Meletia Metaxaka oprávněni odevzdati hlasy, poněvadž byli jeho nástupcové zbaveni veškeré světské pravomoci. V souhlasu s tímto právním názíráním zvolila synoda 13. července 1925 za patriarchu Basilea Georgiada, metropolitu z Nicaee, neboli jak se dnes říká, Isniku, jenž slíbil, že věnuje veškerou péči výchově kněžstva a úpravě klášterní kázně. Mnoho nevykonal, neboť jej tísnila hmotná bída a nevázanost, šířící se po jeho obci. Domníval se, že své postavení posílí, získá-li veřejné mínění

pravověrných církví a zabezpečili si jejich peněžní podporu. Okružním listem vyzval v dubnu 1926 všechny patriarchy a samosprávné arcibiskupy, aby jmenovali zástupce do sboru, jenž by připravil obecný sněm. Sbor se měl sejít na svaté hoře Athos o svátcích svatodušních k obecným poradám. Měl se zabývat všemi záležitostmi pravověrné církve nejen věroučnými a obřadnými, nýbrž též správními, zvláště kněžskou kázní. Patriarchové nejevili mnoho chuti, i byl Basil IX. povinen porady přípravného sboru na obecný sněm odložit. Nedočkal se ho; zemřel 30. září 1929.

Synoda zvolila 7. října 1929 jeho nástupcem metropolitu Maniata z Therapie, jenž přijal jméno Photios II. Narodil se r. 1873 v Prinkipu, studoval v Athénách, Mnichově, Lausanne a na kněze byl vysvěcen r. 1906. Jako patriarcha měl značné potíže nejen se svatou synodou a věřícími v Cařihradě, nýbrž i s patriarchy srbským a rumunským. Srbský byl nespokojen s úpravou záležitostí kláštera Chilandaru na hoře Athos a s postupem v Uhrách. Rumunský patriarcha Myron se domáhal větší pravomoci ve vlasti i v sousedství. V prosinci 1935 navrhl, aby byla v Cařihradě ustavena synoda ze zástupců všech pravověrných církví, která by se pod předsednictvím patriarchovým zabývala společnými záležitostmi; působnost dotavadní synody zůstane omezena na cařihradskou oblast. Bylo patrné, že se hledí národní církve osamostatnit. O návrhu Myronově nebylo rozhodnuto, jelikož patriarcha Photios II. Maniates zemřel 29. prosince 1935.

Cařihradská synoda urychlovala volbu, v čemž byla podporována řeckým vyslancem, jenž se obával možného zásahu turecké vlády. Volba byla vyhlášena na 18. ledna 1936 a svatá synoda zvolila Benjamína z Heraklee sedmi hlasy. Dva hlasy byly pro jiného, kdežto pět voličů odevzdalo prázdné lístky. Jejich stoupenci hrubě pokřikovali a plvali na zvoleného.

Benjamin I. Christodulos, oekumenický patriarcha Cařihradu a Nového Říma, se narodil v Edremidu r. 1871. Studoval bohosloví na patriarchálním ústavu v Halki. Nikdy nespravoval diecési, neboť dostal čestný název metropolity z Heraklee r. 1933. Ujal se těžkého a odpovědného úřadu, aby zachránil poslední zbytky jindy kvetoucí pravověrné církve cařihradské.

Úbytek Řeků

Před válkou se Řeků v Turecku odhadovalo na více než 1,500.000; ve Smyrně a okolí 400.000, v Cařihradě 100.000, ostatní po pobřeží černomořském a egejském. Požívali samosprávy pod ochranou Ruska. Měli velký počet občanských i středních škol. Na další vzdělání odcházeli do Athén. Turci s nimi stěží soutěžili, neboť měli bohaté a vlivné osady po všech důležitějších městech, soustřeďovali ve svých rukou dovoz a vývoz, průmysl a řemesla a sloužili v důležitých úřadech.

Turci se proti nim stavěli teprv posledního roku války, kdy se chlubili, že zakrátko obsadí nejen Malou Asii, nýbrž i Cařihrad. Vlasu jim nezkřivili, pokud vojáci z Řecka nepřistali ve Smyrně. Nelze říci, že by byli řečtí usedlíci se záměry Venizelovými souhlasili. Věděli, co jim hrozí a pochybovali, že je Venizelos zachrání. Porážka Řeků na Sakarii 30. srpna 1922 vzpružila národní vědomí Turků a Velké národní shromáždění se rozhodlo, že se zbaví nebezpečné národní menšiny, která vyrostla z náboženské samosprávy. Chtělo ji vyměnit za tureckou z Řecka.

Již před světovou válkou navrhoval Venizelos, aby řečtí muslimové odešli do Turecka a turečtí Řekové aby se usadili v Řecku. Válka nedovolila, aby byl návrh projednán a proveden. Stalo se to teprv úmluvou řecko-tureckou z 30. ledna 1923. Podle ní měla výměna pravověrných Řeků a muslimů nastati 1. května. Vyňati byli toliko řečtí obyvatelé cařihradští, kteří se tam usadili před 30. říjnem

1918, jakož i muslimové thráčtí, bydlící východně od hranic stanovených mírovou smlouvou bukurešťskou z r. 1913. Vystěhovalci si vezmou majetek nebo jej svěří doзору příslušných úřadů. Smíšená komise, v níž bude míti Turecko a Řecko po dvou členech, kdežto rada Společnosti národů vybere tři jiné ze států, které se světové války neúčastnily, bude dozíráti na výměnu. Prohlášením podepsaným 24. července 1923 neutrpí muslimové opustivší Řecko před 18. říjnem 1912 žádné ztráty na majetku.

Obyvatelstva mělo býti vyměněno více než dva miliony. Všichni utrpěli a ztratili. Anatolští Řekové byli rádi, že zachránili holý život, avšak našli v řeckých provinciích zachované vesnice a obdělávané pozemky po vystěhovalých muslimech. Muslimové si majetek vzali nebo jej za slušnou cenu prodali, ale v Turecku byli povinni stavěti a křísiti zanedbané role k nové úrodě. V západních provinciích bylo za války řecko-turecké více než 155.000 domů pobořeno a více než 5.000 vesnic spáleno. Zkáza způsobená ve východních provinciích nebyla menší.

Dlouho trvalo, než se řecká vláda dohodla s tureckou o odhadu a náhradě majetku muslimů vystěhovavších se z Řecka po r. 1912. Poněvadž turecká vláda nechtěla poskytnouti náhrady Řekům opustivším Anatolii, odmítala řecká důsledně podobné požadavky muslimských vystěhovalců. Ankarská vláda naléhala, aby Cařihrad opustili všichni Řekové, kteří tam právně nebydlili před 30. říjnem 1918, nedavše se zapsati u tureckých úřadů a neprojevivše jiným skutkem úmysl trvalého pobytu. Takových bylo na 70.000. Athénská vláda nechtějíc jejich hospodářské bytí ohroziti a řeckou osadu zeslabiti, byla povinna uznati majetkové nároky muslimů a podepsati 21. června 1925 zvláštní úmluvu řecko-tureckou, kterou byly odstraněny aspoň některé potíže. Nové a nové úmluvy následovaly. Obě vlády slevovaly a jevíce dobrou vůli hleděly výměnu ukončiti. Ankarská vláda uznala 90.000 cařihradských Řeků za

usedlé turecké poddané a athénská nahradila aspoň zčásti mulimům utrpené ztráty. Obě povolily obchodní cesty po některých provinciích a 9. listopadu 1933 naznaly, že jsou práce smíšené komise skončeny, i byla 19. března 1934 zrušena.

Konec církevní samosprávy

Křesťanské náboženské obce byly v turecké říši nositelkami a hlavními šířitelkami odstředivých sil. Usnadňovaly zásahy cizích velmocí a podrývaly základy státu. Velké národní shromáždění již 26. listopadu 1921 zrušilo výsady udělené náboženským obcím. Židé a křesťané měli mít stejná práva a stejné povinnosti jako muslimové a měli jednati přímo s tureckými úřady, nikoliv prostřednictvím patriarchy nebo velkého rabbína. Bylo potřebí upravit občanský zákoník a odstraniti náboženská ustanovení islámu. Podle článku 42. mírové smlouvy lausanneské mají menšiny, které nejsou muslimské, samosprávu v rodinných a osobních záležitostech. V květnu 1925 byla ustanovena pro každou menšinu zvláštní komise. Polovičku jejích členů jmenovala vláda, polovičku si zvolila menšina a vládní zástupce předsedal. Komise měly vypracovati potřebné samosprávné stanovy.

Zvláštní komise, přidělená ministerstvu spravedlnosti, chystala s evropskými odborníky nové zákony o rodinných záležitostech, při čemž se řídila švýcarským zákonodárstvím, aby vyhověla požadavkům muslimů, křesťanů i židů a vzala jim záminku samosprávy. Její členové, jakož i rozliční úředníci naléhali na zástupce menšin, aby počkali s návrhy na samosprávu, až bude nový občanský zákoník vydán. Když se to stalo, vybízeli je, aby se vzdali práva, kterého jim poskytuje mírová smlouva lausanneská. Vláda si nepřála, aby samospráva menšin, třeba nepatrná, zavdávala velmocem podnět, aby se jich ujímaly a jí v radě Společnosti národů potíže působily.

Patriarcha se obával, že ztratí zbytek politického vlivu a otevře dokořán dveře vedoucí k odpadu. Zarážel ho závazný civilní sňatek, neboť věděl, že odstraní poslední překážku, aby si Řekové nebrali muslimky a nevdávali své dcery za muslimské krajany. Vláda si toho přála, domnívající se, že smíšené sňatky urychlí splnutí obyvatelstva a odstraní rozdíly nejen náboženské a národnostní, nýbrž i společenské a politické. Obávaje se nových ústrků, ukázal patriarcha aspoň nějakou ochotu vyslav 27. listopadu 1925 svého zástupce do shromáždění pravověrných, kteří se jednomyslně usnesli, že se samosprávy v rodinných záležitostech vzdají, jakmile bude prohlášen občanský zákoník podle švýcarského vzoru. Každé menšině zůstane právo na školy, dobročinné ústavy, náboženské domy a nadace, ovšem v souhlasu s platnými tureckými zákony. Řekové si zvolili zvláštní přípravný výbor, aby nastínil nový způsob samosprávy podle přání vlády Velkého národního shromáždění. Náboženská menšina řecká zmizela.

Podle zákona upraveného 5. ledna 1935 na popud dr. Arasa, jenž hleděl splnit přání řecké vlády, je Řekům dovoleno dáti si příjmení, které se jim líbí. Při volbách do Velkého národního shromáždění r. 1935 projevila republikánská strana lidová souhlas se dvěma řeckými kandidáty, jedním z Ankary, druhým z Istanbulu. Oba byli zvoleni.

Turci přejí řeckým obchodníkům, avšak toliko cizincům. Nechtějí, aby domácí znova obsáhli jejich obchod a průmysl.

Záležitosti patriarchátu nejsou dotud upraveny. Vláda nemůže zapomenouti na politickou činnost patriarchy Meletia. Teprv úmluva řecko-turecká z 30. října 1930, jakož i úřední návštěva Venizelova ve Fanaru vyprostily poněkud patriarchu z potíží. Vláda mu říká od března 1931 patriarcha, kdežto předtím jí byl bašpapas, vrchní kněz. Výnosem z 28. září 1931 mu přiznala právo na pobyt v Cařihradě. Nemá ráda, že udržuje styky s církví anglikánskou a že se míchá do církevních záležitostí ruských.

Patriarcha trpí peněžním nedostatkem. Církevní majetek v turecké říši byl připsán soukromým řeckým osobám, jež skoro vesměs r. 1922 utekly. Vláda opuštěný majetek zabrala a podle úmluvy s Řeckem jej považuje za státní. Patriarcha má před soudem prokázati, že majetníci byli toliko nastrčení. Spory jsou dlouhé a drahé.

Metropolitů je osmnáct, avšak pouze čtyři mají skutečné diecése. Šest titulárních biskupů dozírá na správu hlavních okrsků. Řecká vláda platí měsíčně £T 300 každému ze dvánácti členů synody. Ostatní biskupové jim těchto peněz závidějí. Hádají se o úřady lépe placené a navzájem si vyčítají příjmy.

Pravověrní Řekové, kteří zbyli ve Smyrně, se dožadují kněze a kostela. Prosili vládu, aby jim odstoupila jeden ze zabraných chrámů. Zamítla prosbu s poukazem, že jsou kostely státním majetkem. Jsou ochotni vystavěti chrám z dobrovolných příspěvků, vláda však otálí se svolením. Přerod je pomalý a bolestný.

Photios II. chtěl svolati sbor, který by připravoval budoucí obecný sněm. Mnohé církve odporovaly. Buď odmítly účast, nebo vyhlásily, že žádného usnesení neuznají. Vážnost cařihradského patriarchy upadá, kdežto athénský metropolita roste.

Neočekávanou ránu zasadil pravověrné církvi zákon z 3. prosince 1934, jenž zakazuje nositi náboženské roucho mimo chrámy a náboženské obřady. Vláda projevila na žádost z Athén ochotu vyjmouti patriarchu, avšak toliko dočasně.

Styky s cizinou

Mírová smlouva lausanneská uznává italskou svrchovanost nad Rodem a Dodekanesem. Italská vláda uzavřela r. 1929 s cařihradským patriarchou konkordát. Basil IX. zemřel a jeho nástupce Photios II. se zdráhal uznati samosprávu italské državy, zaručenou konkordátem. Metropo-

litě několikrát požadovali, aby patriarcha konkordátu dbal. Když nevyhověl a byli guvernérem tísněni, vzdali se na podzim 1934 svých úřadů a uchýlili se do kláštera na ostrově Simi. Guvernér se zarazil a projevil ochotu k ústupkům, navrátili se do svých sídel, což učinili 12. října. Na vládní rozkaz měly obecní rady podpisovati žádosti za odloučení od patriarchátu a církevní samosprávu. Docházelo k bouřlivým projevům, poněvadž věřící samosprávu zamítají ze strachu, že navždy utonou v italském moři.

Athénský metropolita a jeho synoda vytiskli pravomoc cařihradského patriarchy z Ameriky a od r. 1924 se o to pokoušejí též v Australii. Patriarcha vysvětil metropolitu pro Sydney, leč věřící a kněžstvo se postavili proti němu, žádali za pomoc církev řeckou a athénská synoda ustanovila australským metropolitou člena církve rumunské.

Anglikánské duchovenstvo a věřící, toužící po obnově bývalých řádů, založili r. 1863 v Londýně Jednotu východních církví. Její členové vybízeli anglikánské biskupy, aby se spřátelili s řeckými. Lord Temple, arcibiskup z Canterbury, se dohodl na podzim 1898 s patriarchou Konstantinem V., že si budou podávati zprávy o význačnějších událostech a že se navzájem uznávají za samostatné. Na velké svátky si budou psáti nebo se vzájemně navštěvovati a nebudou si přebíráti věřící.

Na tomto ujednání zůstalo do r. 1906, kdy byla činnost Jednoty východních církví obnovena a rozšířena. Na její žádost zřídil arcibiskup z Canterbury r. 1919 zvláštní komité, aby dbalo úředních styků s východními církvemi. Jeho členové jsou skoro vesměs činní i v Jednotě. Upravují cestu ke spojení anglikánské církve s východními.

Na popud arcibiskupa z Canterbury vyslali východní patriarchové zástupce k poradám, které se konaly r. 1920 v jeho paláci Lambeth. Anglikáni upravili vyznání víry, aby se poněkud přiblížili pravověrným, leč pravověrní jim vytýkali nejasnost a schválné výhybky. Pět tisíc anglikán-

ských kněží podepsalo prohlášení, že by se s radostí připojili k úplnému sjednocení s pravověrnými.

Meletios Metaxakes byl velkým stoupencem anglikánské církve. V New Yorku 20. listopadu 1921 sloužil v ruském chrámu bohoslužby, při kterých přísluhovali čtyři anglikánští biskupové. Jako cařihradský patriarcha uznal anglikánská svěcení a vyzval ostatní patriarchy, aby učinili totéž. Jeho příkladu následoval toliko jerusalemský a samosprávný metropolita z Kypru, kteří oba podléhají britskému vlivu.

Nové porady se konaly v Londýně v paláci Lambeth r. 1930. Účastníci zvolili smíšený výbor, aby studoval sjednocení. Anglikáni si přáli, aby se o věcech víry nerokovalo, a domáhali se práva přísluhovali svátostmi pravověrným, kde není jejich kněží. Pravověrní pochybovali, že by mohli udělovati všechny svátosti. Meletios jako patriarcha alexandrinský byl ochoten mnohé anglikánské návrhy připustiti, avšak obával se odporu věřících. Photios II. se porad neúčastnil; vyslal k nim toliko pozorovatele.

Porady skončily výsledky pomyslnými. Při schůzích a ve smíšeném výboru se jevily u anglikánských členů tři směry: návrat k jednotné církvi katolické; sloučení s pravověrnými a konečně splnutí s obcemi protestantskými. Cařihradský patriarcha se chrání každého projevu, aby mu nepřibýlo potíží u duchovenstva, věřících a vlády. Arcibiskup z Canterbury C. G. Lang navštívil v dubnu 1939 patriarchu a byl ve Fanaru slavnostně uvítán. Jako první anglikánský arcibiskup hledal dobrou vůli vlády.

Turecká pravověrná obec

Mezi pravověrnými Řeky se ozývají hlasy po návratu k turečtině. Jestliť nejen mezi Řeky, nýbrž i mezi Armeny mnoho křesťanů tureckého původu. Nastěhovali se do Malé Asie v prvním tisíciletí nebo na začátku druhého, buď jako křesťané nebo se tam jimi stali, ale uchovali si jazyk. Ještě v sedmnáctém století mluvila převážná většina venkovského

lidu turecky. Teprv v osmnáctém a devatenáctém století se poarmenšťovali a počťovali. Po světové válce bylo v Malé Asii 40.000 až 50.000 pravověrných Řeků, mluvících turecky. Udrželi se, třebaž jim patriarchové posílali řecké kněze, zakládali řecké školy a nabádali je, aby se učili řecky.

Za světové války a po ní se domáhali církevní samosprávy. Ponoukal je k tomu papas Eftim, duchovní správce z Kaskinu. Když se vláda Velkého národního shromáždění ujala správy, nabádal souvěrce, aby se veřejně přiznali k své národnosti a spojili se s tureckými sousedy. Získal nejen hodně věřících, nýbrž i kněze a biskupy a svolal je k poradě, která se konala 16. července 1922 v klášteře Zindži-Dere nedaleko Kajseri. Usnesli se, že založí samosprávnou církev křesťanů jazyka tureckého a zvolili čtyřčlenný přípravný výbor, aby vypracoval stanovy a přeložil náboženské knihy do turečtiny. Předsedou zvolen Meletios, biskup z Patary.

Na začátku prosince 1922 vybídl přípravný výbor Prokopia, metropolitu z Konje, aby svolal první synodu turecké církve. Účastnili se jí v polovici téhož měsíce v Konji čtyři biskupové, kteří zvolili Prokopia metropolitou v Kajseri a primasem Anatolie. Sesadivše čtyři metropolity, rozené Řeky, kteří uprchli do Cařihradu, nahradili je svými stoupenci. Cařihradský patriarcha oznámil, že tureckou pravověrnou církev uzná, zůstane-li pod jeho správou. Eftim a jeho druhové vymáhali, aby byli sesazeni a z patriarchátu odstraněni všichni odpůrci tureckého lidu a jazyka. Cařihradská synoda hleděla vyhověti, obávajíc se, že proti ní popudí turecký lid. Byla ochotna ustanoviti Eftima svým zástupcem v Ankaře, leč vláda Velkého národního shromáždění ho odmítla tvrdíc, že se patriarchát zabývá výlučně náboženskými záležitostmi a s těmi že ona nemá nic společného.

Patriarcha Gregorios VII. měl r. 1924 soudní potyčky s Eftimem, jenž ho obviňoval, že přinesl do patriarchátu velký prapor, určený pro chrám Boží Moudrosti, kdyby

řecké vojsko vtáhlo do Cařihradu. Patriarcha byl odsouzen, což mu však neuškodilo, poněvadž ankarská vláda vymahavší se z muslimského područí neměla chuti nadržovati církevnímu hnutí křesťanských občanů tureckých. Vždyť i oni, třebaž se řečí přidávali k tureckému národu, odlišovali se od něho náboženstvím a křesťanskými zvyky a obyčejí.

Na jaře 1926 se Eftim vyhlásil arcibiskupem nezávislé turecké pravověrné církve v Cařihradě a exarchem celé pravověrné obce turecké. Zabral několik chrámů a athénská vláda nepřiměla ankarskou, aby je vrátila patriarchátu.

Ke konci listopadu 1931 kněz Petr Trantas, velký stoupenec Eftimův, onemocněl a byl odvezen do řecké nemocnice. Patriarcha rozkázal, aby mu hned ostříhali vlasy i bradu na důkaz, že je zbaven kněžské hodnosti a vyobcován z církve. Ubohému trpiteli se přitížilo, zemřel. Eftim ho chtěl pochovati na pravověrném hřbitově. Patriarcha to zakázal, avšak vláda dovolila s poukazem, že hřbitovy podléhají dozoru městské rady.

Turecká církev má dva zástupce v radě dozírající na dobročinné ústavy a jejích členů přibývá. Eftim světil turecké kněze a v pátek, 31. března 1933, sloužil v Galatě první mši svatou v jazyku tureckém. Turečtina je řečí bohoslužebnou. Jako hlava pravověrných Turků má Eftim právo nositi církevní roucho.

Sjednocení

Sultáni dopřáli cařihradskému patriarchovi velké samosprávy církevní i světské a přece věřících ubývalo. Neměli škol, i navštěvovali katolické a sbližovali se s Římem. Papež Řehoř XIII. pro ně založil r. 1576 v Římě řeckou kolej. Sjednocených přibývalo, třebaž hodně trpěli od patriarchů, kteří je jako kacíře pronásledovali. Samosprávy se jim dostalo teprv r. 1829. Duchovní správa byla svěřena katolickým misionářům, od r. 1895 francouzským assomptionistům. Vybudovali v Istanbulu střední školy a seminář a vy-

dávali rozličné listy. Isaias Papadopoulos byl r. 1911 vysvěcen na biskupa neboli exarchu sjednocených a podřízen apoštolskému delegátu. Neosvědčil se, i byl r. 1917 povolán do Říma a 15. července 1920 ho nahradil Georgios Kalavassy. Sídlí v Athénách a v Cařihradě ho od r. 1932 zastupuje Baruhas Dionisios, jemuž vláda dovolila církevní šat.

V turecké republice zbylo málo sjednocených Řeků. Vystěhovali se jednak do okolí Soluně, jednak do Řecka. Assumptionisté mají pro ně v Athénách kněžský seminář, jenž připravuje do řecké koleje v Římě. Bohoslužby konají jazykem řeckým.

Politická činnost řeckého patriarchátu se vymstila na něm i na věřících. Byzantskou říši nevzkřísil, státu smyrnenského a černomořského nezřídil, samosprávu ztratil a byl povinen omeziti církevní pravomoc toliko na turecké eparchie, ze kterých zbyla skoro vesměs pouhá jména. Skuteční Řekové se z Malé Asie vystěhovali dobrovolně nebo nuceně a kdož zůstali, jsou pravověrní jazyka tureckého, domáhající se samosprávné církve turecké. Jen v Cařihradě trvá silná obec skutečných Řeků, leč pozbyla mnoho majetku a vlivu, ztratila politické nadšení a hledá cesty a prostředky, aby se s ankarskou vládou smířila a si nový blahobyt zajistila.

Armeni

Třetí národní a spolu náboženská menšina je armenská. Napočítalo se jich 77.433 28. října 1927; v Cařihradě 53.129, v provincii sivaské 3.477, jozgarské 3.795 a dijarbekirské 2.490.

Vývoj armenské obce

Ke konci osmého století před Kr. se zmocnily širého okolí horstva Araratu čeledi bojovného indo-evropského kmene, jenž si říkal Haik, kdežto Peršané jej nazývali Armina. Náčelníci si присvojili jednotlivé kraje, vybudovali v nich pevná sídla a živili se válečným řemeslem. Domorod-

cům ponechali samosprávu, vybírali od nich daně a občas je nájímali do vojska. Domorodé obyvatelstvo bylo značně vyspělé a bohaté. V jižních krajích mluvilo aramejsky neboli syrsky a účastnilo se světového obchodu, jehož cesty jeho územím procházely od východu na západ a od severu na jih. Jako obchodníci měli pravidelné a přátelské styky s mocnými sousedy, jimž byli poplatní a zaváděli doma, co u nich dobrého našli.

Noví armenští páni styků se sousedy nerušili, nýbrž je upevňovali, poněvadž se dávali do vojenských služeb hned toho hned onoho. Byli spřáteleni s Peršany a Parthy a když se římské legie objevily na západním pomezí jejich státu, snažili se, aby dobrou vůli císařů získali a z ní těžili. Sloužili hned Peršanům hned Římanům podle toho, kdo zaručoval větší výhody. O státní svobodu se hrubě nestarali. Neměli ani síly, aby si ji zajistili. Někdy uznávali svrchovanost perskou, jindy římskou nebo byzantskou, avšak obyčejně byli rozdělení na oblast vlivu perského a římsko-byzantského. Vlastní osvěty neměli. Těžili z prvků syrských, perských a hellenských. Ustavičná starost o přízeň toho neb onoho silného souseda a snaha o zajištění výhod působila na povahu nejen jednotlivců, nýbrž i celého národa. Prýští z ní sobectví, spojené s pokrytectvím a lakotou.

Syrští obchodníci se na svých cestách seznámili s rodícím se křesťanstvím, přinesli zprávu do své armenské domoviny, šířili je mezi soukmenovci i mezi armenskými pány a vybudovali si již na začátku třetího století úplné církevní zřízení. Král Trdat na konci téhož století prohlásil křesťanství státním náboženstvím, skoro o třicet let dříve než Konstantin Veliký. Armenské diecése byly přiřčeny k metropoli cesarejské, dnešní Kajseri, závislé na antiochenském patriarchovi. Bohoslužebné obřady konaly po způsobu antiochenské církve syrským a ponenáhlu řeckým jazykem.

Styky s antiochenským patriarchou byly obtížné, proto udělil patriarcha armenskému metropolitovi plnou moc, aby ho zastupoval ve všech záležitostech jako katholikos.

Za trvalých válek mezi Peršany a Byzantinci bylo postavení katolikovo těžké. Peršané neomezovali náboženské svobody, avšak nepřáli si, aby církevní úřady byzantské říše zasahovaly do vnitřních záležitostí a zneužívaly vyznání k politickým účelům. Byzantinci omezovali národní jazyky na prospěch řečtiny. Národní vědomí se probouzelo, jednotlivé církve si je osvojily a odpor proti byzantské strohosti posilovaly. Octly se na nebezpečné cestě k rozkolu a církvím národním. Perská vláda zakázala řečtinu a dovoľovala toliko syrštinu.

Katholikos Sahak Partev využil okolo r. 400 vhodné příležitosti a zaváděl s učeným mnichem Mesropem Maštozem armenštinu. Podařilo se to, jenže se armenská církev za krátko odloučila od obecné a od r. 554 trvala na nezávislosti. Nebyla kacírská, monofysitská, neboť nevyznávala jediné přirozenosti Kristovy, nýbrž toliko rozkolná. Samostatnost jí neprospekla, avšak uškodila. Styky s křesťanskou cizinou ochabovaly, nových podnětů nepřibývalo, obec trpěla a slábala.

Křesťanství nezpůsobilo změn ani ve vládě, ani ve správě. Jednotlivá knížata si zachovala dosavadní moc a odváděla poplatky onomu, kterého Peršané nebo Byzantinci určili. V perské části se říkalo knížeti chán, v byzantské patricius. Vrchní chán, vrchní patricius zastupoval císaře perského nebo byzantského a konal podle potřeby vojenskou službu.

Armenští chánové s domorodými vojsky byli vypravováni na východní hranice perské říše, aby tam zavedli klid a pořádek. Armenští patriciové sloužili se svými soukmenovci byzantským císařům na Balkáně a odráželi nájezdy nepokojných sousedů. Mnozí se do vlasti nevrátili. Usadili se v městech, do kterých byli posláni, a přibývalo jich v Cařihradě, kam vedl jejich krajany obchod a průmysl. Biskupové se řídili příkladem chánů a patriciů, z jejichž rodů byli ponenáhlu vybírání, rozmnožovali jejich řady a dbali jako oni vlastního blaha. Ani Peršané ani Byzantinci jim nedůvěřovali, vědouce, jak snadno se dají zlákat zlatem nebo osobním prospěchem.

Muslimové se dostali do Armenie r. 640. Ponechali obyvatelům náboženskou svobodu, majetek, zprostili je aspoň na začátku vojenské služby a zajišťovali si určité dávky, zvláště džizju, daň z hlavy. Místo perského nebo byzantského císaře určoval chalífa sídlící v Bagdádu vrchního emíra, jehož povinností bylo, aby dozíral na ostatní knížata a odváděl předepsané poplatky. Katholikos měl úplnou církevní samosprávu. Armeni si ho volili a nebylo třeba, aby byl chalífou potvrzen.

Za muslimské nadvlády se otevřela armenským obchodníkům a podnikatelům cesta na jihozápad, i stěhovali se do Kilikie a severovýchodní Syrie. Usazovali se po městech, živili se obchodem, zvláště peněžním, půjčovali venkovánům, získávali jejich majetek a přímo i nepřímo nabádali ty, kdož jejich pozemky obdělávali nebo se v jejich obchodu a průmyslu živili, aby si osvojili jejich jazyk a náboženství. Hojně bylo domorodých křesťanů, kteří přestoupili k armenskému vyznání, aniž změnili obcovací jazyk. Byli to zvláště turečtí přistěhovalci, kteří od konce prvního tisíciletí v menších a větších četách do západní Malé Asie pronikali.

Chalífové svěřovali výkonnou moc Turkům, kteří se z velitelů jejich tělesné stráže vyšinuli na guvernéry rozsáhlých provincií a z nich na sultány, říšské správce. Sultánové si hleděli zajistiti pomoc vrchního armenského emíra proti perským a arabským odpůrcům. Pocházel z rodu Bagratuni, váženého již za svrchovanosti perské a byzantské. Muslimský guvernéř, vysílaný chalífou anebo později sultánem, ho potvrzoval, avšak do jeho vlády a správy se nemíchal, jen když držel v područí ostatní knížata. V druhé polovici devátého století jeho moc rostla a Ašok I. byl r. 885 uznán králem Armenie. Sídlil v městě Ani, jehož zříceniny se zachovaly nedaleko Karsu. On i jeho nástupci udržovali přátelské styky s byzantskými císaři, posílali jim pomocná vojska a někteří Armeni dosedli na byzantský trůn. Potomci Ašokovi si zachovali jakousi nezávislost do r. 1079, kdy zvůle jednotlivých knížat stát rozvrátila.

Rhupen z rodu Bagratuni se uchýlil do Kilikie, kde s pomocí byzantskou založil r. 1080 nevelké knížetství zvané Malá Armenie s hlavním městem Sisem. Nikdy nebyla samostatná. Napřed uznávala svrchovanost byzantskou, později seldžuckou a konečně osmanskou. Maloarmenská knížata se vzájemně podporovala s křižáky, z čehož však měla více škody než prospěchu.

Nesvornost drobných knížat otevřela mamluckým sultánům egyptským cestu do Malé Armenie a vzali si ji r. 1375. Vládli v ní do r. 1514, kdy si přisvojil turecký sultán Selim I. všechny země, ve kterých Armeni bydlili od zátoky Iskanderúnské až za Ararat. Tou dobou byly četné kraje bez obyvatelstva. Turečtí úředníci v nich usazovali Kurdy.

Samospráva a národní probuzení

Lepší časy nastaly Armenům po r. 1453, kdy se Mehmed II. zmocnil Cařihradu. Hledě si zajistiti dobrou vůli tamních bohatých a vlivných armenských rodů, udělil jim církevní samosprávu, čímž položil základy nového armenského národa. Církevní záležitosti byly úplně rozvráceny. Katholikos bloudil s místa na místo a teprv r. 1441 se usadil v Ečmijazinu na jihovýchodním úpatí Kavkazu. Na ostrůvku Aghtamaru v jezeře Vanském bydlil biskup, jenž se r. 1113 prohlásil nezávislým a dal si rovněž říkati katholikos. Biskup siský jako hlava Malé Armenie byl uznán knížetem Malé Armenie za katholika. Biskup jerusalemský si dal r. 1311 název patriarcha. Žádný katholikos nebyl s to, aby spravoval všechny armenské věřící. Byli usazeni nejen po turecké říši, nýbrž i v Persii, Egyptě, na Balkáně, v Italii, Francii a Rusku. Ve všech větších městech, zvláště přístavních, se živily čilé armenské osady, jež zůstávaly věrný svému vyznání a jazyku a podporovaly krajany, zůstavší ve vlasti. Potřebovaly pásy, prostředníka a toho jim dal Mehmed II., ustanoviv armenského biskupa z Brusy r. 1461 cařihradským patriarchou a spolu světskou i církevní hlavou obce

a uznaným úředníkem hodnosti vezíra. Podporovala ho rada biskupů a kněží a v každé provincii byl zastoupen biskupem.

Armeni byli majetníky kostelů a klášterů, sami pečovali o vzdělání dětí a spravovali veškeré ústavy své obce. Světská moc, kterou dostali biskupové a kněží, byla na úkor duchovní. Toužili po příjmech a zanedbávali náboženské povinnosti. Katholikos sídlící v Ečmijazinu volky nevolky cařihradského patriarchu uznal a udělil mu veškerou moc jako svému zástupci. Ečmijazin v provincii erivanské se dostal r. 1639 pod Persii a r. 1828 byl připojen trvale k Rusku.

Armenský stát zahynul svou zeměpisnou polohou na křižovatkách maloasijských. Zápasili o něj Římané a Byzantinci s Peršany, hrnuli se do něho Turci a Mongolové a hledělo si jej vzítí Rusko. Každý výbojce odváděl Armeny do své říše. Perský šáh Abbas usídlil r. 1604 mnoho tisíc Armenů z Džulfy u svého hlavního města Isfahanu. Zabývali se obchodem a zřizovali odbočky v Indii. Za turecké nadvlády se tisíce a tisíce Armenů nastěhovalo do Cařihradu a okolí. Sultáni jim přáli a ponechávali jim rozličné úřady. Správce mincovny byl po staletí vybírán z téže armenské rodiny. Rusové je zvali, i usazovali se v Kavkazu a vnitřním Rusku.

Arménie je země průchodní. Z velké části se jí ubíral světový obchod z vnitřní Asie do středomořských zemí. Armeni se ho účastnili a stěhovali se do význačných obchodních osad. Na konci středního věku, jakož i v novém ovládali světový obchod se střední Evropou. Rozliční panovníci je vybízeli, aby zakotvili v jejich městech a dopřávali jim význačných svobod, vlastního soudnictví a odpouštěli jim daně. Takovým způsobem se dostali do Uher, Sedmihrad, Bukoviny, Haliče. Z nich pocházejí státníci Abrahamovicz, Lukacz, Theodorowicz.

Perští šáhové po dobrém a po zlém usazovali Armeny po své říši. Mogulové, vládnoucí z Delhi, je zvali do Indie.

Armeni zřídili plavbu po řece Ganga, jakož i v Bengalském zálivu. Získali svobodný dovoz do portugalských osad a úplně se přidali k britské Východoindické společnosti. Bohatí armenští obchodníci indiští vybudovali armenské školy v Benátkách.

Car Alexej Michailovič, Petr Veliký a Kateřina II. podporovali armenské podniky v Rusku a bohatý Armen Lazarev založil v Moskvě ústav po něm pojmenovaný. Kardinál Richelieu se snažil upoutati Armeny v Marseille. Nebylo a není velkého města v Evropě, Africe a Americe bez význačné armenské osady. Větší polovice tureckého vývozu a dovozu náležela armenským domům v Cařihradě, Smyrně, Trabzonu a Samsunu. V Turkestanu, Mančukuo, ba i v Číně jsou Armeni doma.

Mimo obchodem, zvláště peněžním, prosluli Armeni v Turecku tkaním koberců a v Persii stavitelstvím. Posílali své děti na studia a zastávali přední úřady nejen v Turecku, nýbrž i v jiných zemích. Kdož se studií zběhlí nebo kterým scházela vytrvalost, šířili mezi krajany nespokojenost, napřed hospodářskou, později politickou. Bázlivost a ukrutnost, svárlivost a sobeckost se stávaly význačnými vlastnostmi armenské povahy.

Rostoucí styky s cizinou nebyly armenské obci na prospěch. Její členové se domáhali účasti na správě církevního majetku, rozličných oprav a zahrnovali turecké úřady stížnostmi. Patriarcha se bránil, avšak nespokojenci vytrvali a sultán schválil 17. března 1863 nové stanovy.

O armenskou obec pečuje církevní rada, skládající se ze zástupců duchovenstva, politická rada dvaceti členů, vynikajících znalostí národních i právních záležitostí a národní shromáždění. Zasedá v něm dvacet zástupců zvolených cařihradským duchovenstvem, čtyřicet z provincií a osmdesát laiků z Cařihradu. Patriarcha předsedá. Zastupuje tureckou výkonnou moc a je prostředníkem mezi armenským národem a tureckou vládou.

Politická rada se stará o školství, hospodářství, soudnictví, kláštery, majetek, jakož i o dědické a dobročinné záležitosti. Zemřeli patriarcha, zaznamenaná církevní rada uchazeče. Předloží seznam politické radě, jež je oprávněna některé jméno škrtnout. Odevzdá jej vládě, jež má na vůli některého uchazeče vynechat. Ze zbylých volí národní shromáždění patriarchu.

Duchovenstvo je světské a řádové. Světský kněz se smí jednou za života oženiti. Řádový zachovává celibát. Biskupové se vybírají z řádového duchovenstva. Farářům pomáhají jáhnové, zastávající služby zpěváků a kostelníků. Biskupové spravují diecése s přispěním vardapetů, jimž svěřují určité kraje. Světské duchovenstvo venkovské umí obyčejně jen čísti a psáti. Od městského se požaduje návštěva středních škol. Na vyšší úřady ustanovují toliko odchovance duchovních akademií v Armaše u Ismidu a v Ečmijzinu. Vynikající žáci bývali posíláni na ruské, německé a švýcarské university, kde studovali nejen bohosloví, nýbrž i filosofii a práva.

V čele armenské obce stál katholikos, sídlící v Ečmijzinu. Byl volen národním shromážděním, do něhož vysílala každá diecése po jednom členu duchovním a světským. Catholicos byl spolu arcibiskupem šesti ruských, dvou perských a dvou evropských a amerických diecézí. Turečtí Armeni byli závislí na cařihradském patriarchovi, jenž je u vlády zastupoval a byl v mnohých záležitostech též jejich světskou hlavou. Sultán mu podřídil r. 1461 Syry, Chaldejce, Kopty, Gruzince a Habešany. Ponenáhlu se vymaňovali a s podporou evropských velmocí si rovněž vymohli samosprávu.

Cizí snahy

Vliv ečmijazinského katholika rostl od r. 1828. Pomáhalo mu Rusko, jež naléhalo na sultána, aby uznal pravomoc katholikovu nade všemi biskupy své říše. Cařihradskému patriarchovi nezbylo leč, aby se mu podřídil; catholicos ze

Sisu rovněž. Katholikos aghtamarský nebyl od konce devatenáctého století volen, jerusalemský patriarcha vydržovaný ruskými dobrodinci se vzpírat nemohl a přičiněním ruských diplomatů uznaly všechny armenské obce po světě svrchovanost katolika sídlícího v ruském Ečmijazinu.

Ruská ochrana byla Armenům na prospěch. Bydlili roztroušeně po rozsáhlých maloasijských krajích, zčásti po venkově, hlavně však po městech, kde se živili peněžním obchodem a drobným průmyslem. Nejlépe se měli od r. 1821 do r. 1878. Vláda je dosazovala na úřady zastávané Řeky, jimž po vzpouře r. 1821 nedůvěřovala. Souhlasila, aby navštěvovali školy, které pro ně Rusové zřídili v Tiflisu, Erivanu, Šuše a Ečmijazinu, kde otevřeli r. 1874 bohoslovecko-filosofickou akademii s evropskou učební osnovou.

Nedůvěru vyvolala u turecké vlády péče, kterou Rusko věnovalo Armenům za přípravy mírové smlouvy v San Stefanu. Mělo se jim dostati značné samosprávy a provincie jimi obydlené měly býti obsazeny ruským vojskem, pokud se potřebné opravy nevžily. Rostoucí ruský vliv mezi Armeny vzbuzoval u Velké Britannie obavy. Věděla, že Rusko tíhne k teplému moři a správně soudila, že usadí-li se v armenských provinciích, zařídí si v nich východiško dalšího postupu. Chtějíc mu zabrzdit, uzavřela 4. června 1878 se sultánem úmluvu zvanou kyperskou, ve které mu náhradou za ostrov Kypr slíbila ochranu před Rusy a vymínila si dozor na opravy v provinciích zčásti obydlených Armeny.

O konečných podmínkách míru mezi Ruskem a Tureckem jednali zástupcové velmocí v Berlíně. Britové spokojeni Kyprem na opravy nenaléhali a úmluva berlínská z 13. července 1878 Armenům hrubě neprospěla. Ukládá článkem 61. Turecku, aby zavedlo opravy v krajích Armeny obydlených a přiznalo velmocem právo na opravy dohlížeti. Zůstaly na papíře. Velká Britannie žárlila na Rusko a Turecko se závazkům vyhýbalo. Rozdělo jednotlivé provincie tak, aby neměli Armeni v žádné převahy, zřídilo obranné

čety kurdské a odstrkovalo Armeny, kde se příležitost naskytla. Přidávali se k Rusku a Velké Británii. Ruská vláda jim přála do začátku devadesátých let, kdy si založili v Tiflisu národně sociální stranu Dašnak Zutiun, jež se zakrátko přidala k rozvratným ruským živlům, čímž zbavila armenský lid vládní podpory. Odvetou Armeni posilovali britské stoupence a s přispěním bohatých krajanů si vybudovali odbojné středisko v Ženevě ve Švýcarsku. Šli svorně s Mladoturky a ruskými revolucionáři.

Na začátku dvacátého století se rozštěpili. Pravé křídlo se přidalo k Rusům, již od r. 1905 dopřávali Armenům opět větších svobod. Turečtí se těšili, že se jich Rusové rovněž ujmou. Turecká vláda se národního hnutí obávala a využila každého ukvapeného činu nerozvážné omladiny ke stíhání vinných i nevinných. Armenští revolucionáři odpírali daně a na podzim r. 1894 vypukla vzpoura v horském kraji Sasun, západně od Muše. Byla potlačena kurdskými dobrovolníky a tureckými vojáky. Úřední výbor britsko-francouzsko-ruský vyšetřoval události a nabádal vládu, aby konečně zavedla vyžadované opravy. Chlapecký pokus obsadit osmanskou banku a poštovní úřad v Cařihradě poskytl r. 1896 vládě záminku k novému pronásledování a odkladu. Lord Salisbury naléhal téhož roku, aby se vláda dala do oprav, avšak nedošlo k nim ani za Abdulhamida II., ani za jeho nástupců. Mladoturci se hleděli odvděčiti svým armenským spojencům slibem, že budou míti v parlamentě dvacet poslanců. Od slibu ke skutku bylo daleko a když členové Dašnak Zutiun vyhlásili na jaře 1909 v Kilikii armenskou republiku, došlo k novému prolévání armenské krve a k trvalému pronásledování obyvatelstva.

Velká Britannie a Rusko se r. 1907 domluvily o oblastech svého vlivu v Persii, Afgansku a Tibetu a mínily je vymeziti též v Turecku. Šlo to pomalu, poněvadž se Rusko nemohlo vzdáti svého cíle, teplého moře, a britští imperialisté hájili Středozemního moře jako své državy. S přispě-

ním francouzských politiků přivolili k domluvě rusko-turecké, jež byla podepsána v Cařihradě 8. února 1914. Sedm provincií obydlených zčásti Armeny, Erzurum, Trabzon, Sivas, Van, Bitlis, Charput a Dijarbekir, bude rozděleno na dvě oblasti. Každá bude podřízena dozoru generálního inspektora, jenž má za povinnost dohlížeti na správu, soudnictví, stráž bezpečnosti a postup jednotlivých guvernérů. Inspektoři jmenují nižší úředníky a navrhují vyšší cařihradské vládě. Obyvatelstvu se dostane poměrného zastoupení v provinciálních a ostatních radách. Zákony a nařízení budou vydávány turecky a armensky. Obou jazyků se smí užívat ve školách, soudech a úřadech. Byl to první krok k odloučení značných krajů od Turecka. Světová válka zamezila jakékoliv opravy.

Za světové války

Rusko na samém začátku války dovolilo Armenům, aby tvořili dobrovolnické čety. Turecká armáda byla 4. ledna 1915 u Sarikamiše poražena, ruské vojsko se hrnulo do armenských krajů, armenská omladina se ukvapila, vyhlásila 13. dubna 1915 ve Vanu nezávislost, vyhnala úřady, hubila ustupující Turky a mstila se na všech, od koho trpěla.

Turečtí vlastenci chápali nebezpečí a bránili se. Cařihradský patriarcha spolu se siským katolíkem byl na rozkaz vlády odvezen do kláštera Mar Jakob v Jerusalemě. Zůstali tam do vítězství lorda Allenbyho 1. 1918, kdy se usadili v Damašku. V dubnu 1915 vydalo vrchní velitelství rozkaz, aby armenské obyvatelstvo opustilo východní provincie. Trpělo nesmírně. Tisíce a tisíce žen a dětí zahynulo cestou a jiné tisíce zanikly mezi muslimy v Zájordání a při středním Eufratu. Mužové byli povražděni nebo zařaděni do pracovních oddílů, v nichž vysílením pomřeli. Zákonem z 1. srpna 1916 byla samospráva armenské obce zrušena a jakékoliv spojení s ečmijazinským katolíkem zakázáno.

Na začátku války bylo v Turecku na dva miliony Armenů. Na konci jich bydlilo v Cařihradě 150.000, v Malé Asii 130.000. Ostatní zahynuli nebo se vystěhovali nebo byli rozehnáni. Neměli obhájce ani ochránce. Peněžní obchod je sváděl k vydřidušství, vyssávali sousedy nejen muslimské, nýbrž i židovské, nikdo je neměl rád.

Se svolením ruské vlády se ujal ečmijazinský katolikos vedení v národním hnutí. Do Evropy vypravil roku 1912 Bogosa Nubara, aby se dožadoval oprav. Uсадil se v Paříži a udržoval pravidelné styky s politiky britskými, zvláště s arcibiskupem z Canterbury. Nubar a jeho druhové mnoho slibovali, národní nadšení rozdmýchávali a nic nesplnili. Armenští dobrovolníci se hrnuli pod prapory ruské a francouzské, a přece ani Francie ani Rusko neměly dobré vůle, aby jejich požadavky splnily. Tajnou úmluvou z 18. března 1915 si Rusko zajistilo nejen Cařihrad, nýbrž i východní třetinu asijského Turecka, tedy země, ze kterých měla býti vybudována východní polovice armenského státu. Francie si úmluvou Sykes-Picotovou z 16. května 1916 zabezpečila Kilikii a jižní polovici provincií, po kterých Armeni toužili. Obě tyto tajné úmluvy vylučovaly armenský stát. Armeni o nich nevěděli a Dohoda mlčela. Teprv bolševický rozvrat ji přiměl, aby část určenou Rusku odloučila od Turecka a dala ji Armenům. Lloyd George 5. ledna 1918 po prvé zařadil Armeny mezi turecké národnosti, které měly býti osvobozeny. Clémenceau tvrdil listem, zaslaným 14. července 1918 Bogosu Nubarovi, že Francie povždy zamýšlela přispěti armenskému národu, jak toho vyžaduje lidskost a spravedlnost. Prohlášení britsko-francouzské ze 7. listopadu 1918 márovněž Armeny na mysli. Na hranicích Turecka a Ruska měl vzniknouti nový stát. V Rusku se již svobodná Arménie utvořila, avšak mírem batumským ze 4. června 1918 odstoupila značné kraje Turecku.

Turecko se článkem 11. smlouvy o příměří v Mudros zavázalo, že odvolá vojsko ze Zákavkazí. Dohoda si článkem 24. vyhradila, že obsadí šest armenských provincií, kdyby toho potřeba vyžadovala. Opíraje se o tato ustanovení, požadoval Bogos Nubar 30. listopadu 1918 zřízení nezávislého státu armenského pod ochranou Dohody nebo Spojených států amerických nebo Společnosti národů. Armeni celého světa vyslali zástupce do Paříže, kde rokovali od 24. února do 22. dubna 1919 a zvolili šestičlennou národní delegaci, jíž Nubar předsedal. Měla společně s delegací armenské vlády hájiti tužeb armenského národa při vyjednávání o mír. Vymáhala uznání nezávislého armenského státu, skládajícího se ze sedmi armenských tureckých provincií, turecké Kilikie a ruské Armenie. Zároveň požadovala společnou záruku Dohody a Spojených států nebo Společnosti národů a mandát některé velmoci Dohody na přechodnou dobu, nejdéle dvacetiletou.

Francie odporovala požadavku přivtěliti Kilikii k armenskému státu, avšak ráda užila armenských služeb, když koncem r. 1919 bývalou Malou Armenii obsazovala. Utvořila armenské legie a armenská národní vlajka byla vztyčena vedle francouzské. Armenští dobrovolníci se mstili na nepřátelích a popudili muslimský lid nejen proti sobě, nýbrž i proti Francouzům. Když byli napomínáni, vzepřeli se francouzským důstojníkům a bylo potřebí je násilím odzbrojiti a ve zvláštním táboře stříci. Když se Francouzi 20. října 1921 s vládou Velkého národního shromáždění domluvili a z Kilikie odešli, vystěhovali se bezmála všichni Armeni, aby zachránili krky. Malá Armenie zmizela.

Armeni se těšili, že ve smyslu ujednání o příměří v Mudros Velká Britannie obsadí východní provincie. Potřebovali její pomoci, poněvadž již 27. května 1918 vyhlásili jejich nezávislost. Anglické vojsko se dostalo jedině na

pomezí a na začátku r. 1919 opustilo ruské území, jež se 28. května 1919 spojilo s tureckým v jednotnou armenskou republiku.

President Wilson přál Armenům a na jeho popud vyslala vláda Spojených států komisi vedenou James G. Harbordem, aby armenské země prozkoumala a podala bezpečnou zprávu o chystaném státu. Učinila to 16. října 1919 a vytkla, že nemůže vykonávat mandát nad Armenií a Zákavkazskem, kdo neovládá sousedních maloasijských zemí a Cařihradu a že by bylo hříchem zrušiti tureckou říši, jež v oněch končinách zavedla vládu a správu. Wilson se nedal zviklati a projevil ochotu stanovit hranice nezávislé Armenie. Rusové jeho záměru nedbali, dopřáli samosprávy armenské republice, avšak omezili ji na bývalou provincii erivanskou a zakázali jakoukoliv odstředivou činnost v Baku, Tiflisu a Batumu.

Žádná velmoc neměla chuti ucházeti se o mandát nad Armenií. Rada Společnosti národů jej 11. dubna 1920 odmítla s poukazem, že nemá vojska ani peněz. Spolu oznámila, že určí mandatar, až armenská vláda zaručí finance, jakož i vojsko, které by osvobodilo kraje Turky obsazené a až velmoci rozhodnou o přístupu armenského státu k moři. Americký senát odmítl 31. května 1920 mandát. Nejvyšší rada Dohody uznala armenskou republiku 19. ledna 1920 a její zástupci podepsali mírovou smlouvu sèvreskou. Podle článku 89. měl president Wilson rozhodnout o úplném nebo částečném připojení východních tureckých provincií. Učinil to v prosinci 1920, kdy přiřkl armenskému státu velké části provincií Van, Bitlis, Erzurum a Trabzon, čímž přístup k moři zajistil, avšak toliko na papíře,

Tou dobou byly východní provincie obsazeny Turky, již v září 1920 vojsko erivanské Armenie porazili a ji přiměli, že podepsala 2. prosince 1920 v Alexandropoli mírovou smlouvu, kterou se zřekla jakéhokoliv nároku na

turecké země. Na začátku r. 1921 se erivanská Armenie přivtělila k sovětskému Rusku, jež úmluvou s ankarskou vládou z 26. března 1921 trvale upravilo pohraniční záležitosti. Východní polovice zamýšleného armenského státu byla pochována. Západní zanikla úmluvou francouzsko-tureckou z 20. října 1921, jíž Turecko dostalo celou Kilikii neboli Malou Armenii, z níž se bezmála všichni Armeni vystěhovali do Syrie a zčásti do Řecka.

Válka řecko-turecká nedala zahynouti armenským vlastencům, toužícím po nezávislém státu nebo aspoň po národní domovině. Byli přesvědčeni, že Dohoda mírovou smlouvu sèvreskou po řeckém vítězství provede a jejich tužby splní. Zapomenuvše na odvěké třenice, utvořili bez ohledu na církevní příslušnost jednotný výbor, jehož členy byli patriarchové nesjednocených i sjednocených, jakož i předseda protestantů. Scházel se týdně a určoval postup. Když poznal, že Francouzi a Italové nadržují Turkům, přimkl se těsněji k Britům a podporoval řecké vojsko mravně a hmotně četami dobrovolníků.

Ani řecká porážka nezničila jejich nadějí. Spoléhali na Velkou Britannii, že se jich ujme při rozhovorech o podmínkách míru v Lausanne. Lord Curzon to učinil, vymáhaje pro ně národní domovinu, avšak zůstalo při slovech.

Samospráva ztracena

Mírová smlouva lausanneská nezná samostatné Armenie, ba nezná ani armenské domoviny a nezaručuje zvláštní ochrany armenské osadě cařihradské, poněvadž osady maloasijské skoro všechny zmizely. Patriarcha Zaven Jeghiajan uprchl v polovici prosince 1922 z Cařihradu do Bulharska ze strachu před tureckou pomstou. Jeho nástupcem se stal 26. června 1927 Mesrop Narojan. Koncem března 1923 byla v Cařihradě založena Společnost turecko-armenská, v níž arcibiskup Arslanian, správce patriarchátu, slavnostně prohlásil, že armenský lid učiní vše, aby zmizela poslední

památka nedorozumění mezi ním a národem tureckým. Raduje se, že republika dopřává náboženské svobody a že zrušila nadvládu jednoho náboženství nad druhými. Armeni se ochotně podrobí všem zákonům a uznávají povinnost uzavřítí sňatek civilní před náboženským. Chtějíce býti úplně rovni ostatním občanům, vzdávají se veškerých výhod článku 42. mírové smlouvy lausanneské a tím i jakýchkoliv zvláštností ve správě záležitostí národních.

Vláda uložila Armenům za povinnost, aby si vybrali příjmení a dopřála jim činného i trpného volebního práva, aby vysílali zástupce do Velkého národního shromáždění, ovšem se souhlasem republikánské strany lidové.

Kolem armenského kostela v Galatě se seskupili Armeni, mluvící turecky a po příkladu papy Eftima se rozhodli v březnu 1936, že založí gregoriánskou církev s turečtinou jako bohoslužebným jazykem.

Patriarchovi i duchovenstvu přibylo potíží. Za války se zadlužili, pozemkový majetek ztratili, hospodářská bída doléhá na jejich dobrodince a sváry mezi věřícími se množí. Hašteří se k vůli minulosti a zanedbávají budoucnost.

Sovětská armenská republika má 30.948 km² a 1,109.000 obyvatelů, z nichž je 84 % Armenů. Do Syrie se uchýlilo více než 150.000, do Řecka 50.000, do Bulharska 30.000 uprchlíků. Francouzská vláda je usazovala při hranicích, zvláště v samosprávném kraji iskanderúnském, aby tam Turci nedostali většinu.

Sjednocení

Obyvatelé Malé Armenie neboli Kilikie měli přátelské styky s křižáky a spojili se již v dvanáctém století s Římem. Po zániku křižáckých výprav se spojení uvolňovalo a sjednocených ubývalo. Jejich počet vzrostl teprv na začátku osmnáctého století působením armenských občanů, usazených v Itálii a jižní Francii, zvláště však péčí řádu mechtaristů. Jmenovali se po zakladateli.

V Sivasu v Malé Asii se narodil 7. února 1676 Manuk, jenž dostal při svěcení na kněze jméno Mechitar, Utěšitel. Seznámiv se s katolickými benediktiny, usadil se r. 1717 na ostrově San Lazzaro v Benátkách, kde založil nový sjednocený řád a klášter. Zemřel 27. dubna r. 1749. Řád se rozštěpil r. 1773. Jedna větev zůstala v Benátkách, druhá se uchýlila do Terstu a odtud r. 1811 do Vídně, kde se zvláště vzmohla pod opatem Aristakem Azarianem.

Obě větve, benátská i vídeňská, se řídí stanovami řádu benediktinského, jsou však na sobě nezávislé. Pečují o výchovu kněžstva, o tisk a horlivě zakládají knihovny. Misionáře vysílají do všech měst, kde Armeni bydlí a před válkou měly několik důležitých stanic v Turecku.

Příčiněním mechitaristů zesílela sjednocená armenská církev a dostala 26. listopadu 1742 vlastního patriarchu neboli katholika se sídlem v klášteře Bzummar v Libanonu. Měl značné potíže se sjednocenou obcí cařihradskou, již spravoval od r. 1759 armenský vikář, poslouchající patriarchálního vikáře latinského. Pravověrný patriarcha sjednocené pronásledoval a turecké úřady proti nim podpíchoval. Útisky ustaly po r. 1830, kdy sultán sjednocenou obec uznal a jí samosprávu udělil. Následujícího roku byl armenský vikariát v Cařihradě proměněn v arcibiskupství. Samospráva vyžadovala, aby hlava sjednocené církve armenské sídlila v Cařihradě, i bylo tamní arcibiskupství 10. července 1867 spojeno s kilickým a patriarcha se usadil v Cařihradě.

Sjednocených přibývalo, avšak s nimi rostly též různice. Armenská povaha se jevila podezříváním, osočováním a ziskuchtivostí. Politické půtky se zanašely do církve a co chvíle hrozil rozkol. Ve snahách o národní svobodu nebylo rozdílu mezi pravověrnými a sjednocenými. Společně bojovali a stejně trpěli. Byli to zvláště sjednocení, kdož horovali pro Francii, domnívajíce se, že jim dopomůže aspoň v bývalé Malé Armenii k národnímu státu.

Po světové válce zůstalo v Cařihradě více než 10.000 sjednocených. Svornosti mezi nimi nebylo. Správce patriarchátu obviňovali u vlády i u Vatikánu a když nikdo jejich žalob nedbal, odloučila se r. 1927 většina od menšiny, která zůstala věrna patriarchovi uznanému Římem. Papež ustanovil 23. června 1928 Bejrút sídlem sjednoceného patriarchy. Nyní je jím Gregor Petr XV. Agadžanian, zvolený 30. listopadu 1937. Jeho úřední název zní: armenský patriarcha Kilikie. V Turecku ho zastupuje arcibiskup Vahan Kočerian, jenž sídlí v Muši. Má právo spolu jako Mesrop Narojan nositi církevní šat. Bohoslužebným jazykem je stará armenština.

Protestanti

Protestantství šířili od r. 1831 mezi Armeny skoro vesměs američtí misionáři. Hledali britskou pomoc a britský vyslanec jim r. 1846 vymohl samosprávu. Měli střediska v Charputu, Marsivanu, Ajntabu a Cařihradu, kde jich bydlilo po válce 1268. U vlády je zastupuje Vaton Mighirdič.

Značná část Armenů se vrací k turečtině, kterou mluvili do začátku osmnáctého století. Domnívají se, že se takovým způsobem snáze udrží a si živobytí zajistí. Vláda omezuje národní činnost a uvědomělého Armena na pomezí nestrpí. V provincii erzurumské jich bylo r. 1927 toliko 12, ve vanské ani jediný. Zaplatili majetkem a životem postup, k jakému radili jejich souvěrci, žijící v cizině.

ŽIDÉ

Židů bydlilo r. 1927 v celé republice 81.872; z toho v provincii cařihradské 47.035, v edrinské 6.098, izmirské 18.157. V létě 1933 odhadovaly úřady židy na 45.000; Sionští ke konci roku 1937 v evropských krajích na 50.000, v asijských na 25.000. Těžko říci, který počet je správný.

Židovská obec neměla nikdy takového hospodářského významu jako armenská nebo řecká. Nebyla četná a ne-

soutěžila bohatstvím a důmyslem ani s tou ani s onou. Teprv v posledních desíletích, když se hojně účastnila politické obrody, dostávali se jednotliví členové na význačná místa a tím rostl i jejich vliv. Skoro vesměs se skládá z židů východních, kterým se říká Sefardim. Nastěhovali se hlavně ze Španělska, Portugalska a jižní Italie. Přinesli si vyšší vzdělání a získali možnost velkého rozvoje, poněvadž jim sultánové ponechali úplnou svobodu náboženskou a hospodářskou, jen když se nemíchali do záležitostí vojenských a politických. Počítali se k národům latinským, poněvadž si uchovali znalost španělštiny. Práli Orientálcům více než Evropanům, jelikož se jim za muslimské vlády ve Španělsku dobře vedlo. Sultánové jim udělili samosprávu jako Řekům nebo Armenům.

Ke konci osmnáctého století a zvláště v devatenáctém se stěhovali do Turecka Aškenazim, židé ze střední a východní Evropy, kteří skoro vesměs mluvili a mluví německým nářečím a byli oporou německého obchodního a politického rozmachu. S pomocí německé vlády se domáhali vedení židovské obce v politických záležitostech a snažili se, aby byl za velkého rabína, hlavu veškeré obce, potvrzen jejich krajan.

Velký rabbi měl přidělenou smíšenou radu, skládající se z rabbinů a volených zástupců lidu. Hodně podléhal Alliance Israélite Universelle, jež majíc středisko v Paříži, podporovala Sefardim, jimž zakládala školy, dobročinné ústavy a posílala lepší žáky na další vzdělání do Francie. V obecných školách se učilo francouzštině, ve vyšších byla vyučovacím jazykem a s ní se šířil hospodářský a politický vliv francouzský. Aškenazim, mluvící německy, se brzo přiklonili k sionskému hnutí, jež vycházejíc z Německa a Německem jsouc chráněno nadržovalo němčině a německému vlivu. Snahy vzkřísiti židovskou národnost a vybudovati národní stát nebo aspoň domovinu pronikaly i mezi Sefardim a získávali sionské myšlence mnoho horlivých stoupenců. Jenže měli na mysli národní obrodu na podkladě

osvětovém a tudíž i náboženském, nikoliv na politickém. Znajíce ducha islámu a Orientu, odmítali židovský stát, pro nějž Aškenazim horovali a který chtělo Sionské sdružení uskutečniti. Podlehlo za války úplně vlivu anglickému a stalo se sloupem anglického rozmachu.

Mírová smlouva sèvreská zajistila židovské menšině samosprávu jako armenské a řecké. Měla býti státem ve státu a mohla se opírat o některou velmoc. Nebylo pochyby, že jí bude Velká Britannie. Na britský popud se zástupcové židovského lidu sešli 1. května 1921 v paláci velkého rabína a zahájili ústavodárné shromáždění. Nebylo mezi nimi jednoty. Stoupenci sionských požadovali, aby všechny výsady udělené židovské obci sultány byly prohlášeny za právní a zaručeny některou velmocí, pokud možno Velkou Britannií, kdežto rozvážní politikové varovali před novotami a trvali na dotavadním stavu. Ukazovali na samosprávu, ba svobodu, které jim turečtí úředníci dopřávali a na útisky, kterých zakoušeli od úředníků řeckých nebo armenských. Líčili útrapy židovského lidu, prchajícího v davech z krajů obsazených řeckými nebo armenskými vojáky a dobrovolníky. Většina se přidala k jejich vývodům a ústavodárné shromáždění postupovalo velice obezřele. Porady konalo až do polovice července 1922, kdy je na popud ministra kultu a spravedlnosti velký rabbi Chajm Bedžarano rozpustil a nahradil desítičlenným správním výborem, ministerstvem schváleným.

Turecké vítězství nad Řeky zahubilo poslední naději na nějakou větší samosprávu. Rostl vliv lože Bene Berith, jež založila r. 1915 v Cařihradě pro židovské chlapce a dívky školu s vyučovacím jazykem německým. Návštěva vzrůstala a 17. dubna 1925 byla otevřena nová budova, v níž se na podkladě světském připravuje více než 500 žáků a žákyň pro vyšší učiliště. Ke konci r. 1924 nařídila vláda, aby se na židovských školách vyučovalo buď turecky nebo hebrejsky, dotavadní jazyk však ponechala, pokud se učitelé

a profesori těmto řečem nenaučí. Nedovolí, aby židovské školy podporovaly cizince.

Na popud Bene Berith se zástupci židovské obce 13. září 1925 zřekli výhody poskytnuté článkem 42. mírové smlouvy lausanneské. Nepotřebují samosprávy pro záležitosti rodinné, poněvadž rozlukou církve od státu zmizela převaha muslimských zákonů a nový občanský zákoník vyhovuje veškerému obyvatelstvu.

Odchod obchodníků, řemeslníků, peněžníků a úředníků armenských a řeckých otevřel židům četná výnosná zaměstnání. Ujali se jich, čímž zanítily žárlivost muslimských sousedů, prohlubující se v nenávist. Rozličné listy je obviňovaly z pokrytectví a tajeného nepřátelství k tureckému národu a k republice. Poukazovaly, že se schválně turečtině neučí a když ji již znají, že jí v soukromém životě nehovoří. Vláda omezovala jejich svobodu cestovati a usazovati se. Vnitřní Malou Asii jim zavřela, na pomezí jim živobytí ztrpčovala a mlčela, když se obyvatelstvo tu a tam proti nim postavilo.

Rozvážní židé založili v červnu 1927 Domovinu tureckých židů. Má odbočky po rozličných městech a hledí ze svých souvěrců vychovati zdárné turecké občany. Značnejších úspěchů nedocílila a odpor proti židům neustal. Projevil se v létě 1934, kdy se davem stěhovali ze západní polovice Thrácie do Cařihradu. Velké listy se jich ujaly a světové mínění přimělo vládu, že slíbila potrestati všechny, kdož stěhování zavinili. Náboženskou hlavou je Ishak Šaki, jenž sídlí v Cařihradě a nosí náboženský oděv.

KŘESŤANŠTÍ CIZINCI

Při jihozápadních hranicích bydlilo na 200.000 křesťanů bohoslužebného jazyka syrského nebo arabského. Nejčetnější byli v okolí Mersiny a v Kilikii. Málo jich tam zůstalo, neboť se po dobrém a po zlém stěhovali do sousední Syrie. Ankarská vláda chce míti hranice osazené spolehlivými

Turky a za ně považuje toliko muslimy, kteří vychodili národní školy.

V únoru 1924 rozkázala, aby byly ze všech škol odstraněny náboženské sochy, obrazy a kříže. Zástupcové tisku se v květnu 1929 sdružili za účelem, aby potírali působnost misionářů. Nikoliv muslimové ke křesťanství, nýbrž křesťané k islámu mají přestupovat. Je to snadné. Podají písemnou žádost muftimu okresu, ve kterém bydlí a jsou uznáni muslimy. V Cařihradě se jich v květnu 1929 přihlásilo najednou více než čtyři sta.

Vláda neuznala nezávislost a svrchovanost papežovu, proto považuje jeho delegáta za cizince, dlícího za soukromým účelem v Istanbulu. Žádný list ho nesmí nazývati apoštolským delegátem. Francouzská vláda se neodvažuje ho chrániti, třeba si vymohla již r. 1535 právo ochrany všech katolíků a později též sjednocených křesťanů. Francouzský protektorát byl základem vlivu hospodářského a politického a Velká Británie a Itálie se nejednou pokusily, aby jej odstranily. Po britském přání měl býti zlomen mírovou smlouvou sěvreskou. Zástupcové Francie to cítili, proto přiměli Vatikán, že se 23. března 1920 zavázal, že bez dohody s Francií dosavadní výkonnosti protektorátu nezmění. Francie měla právo ujímati se jednotlivých sjednocených církví, rovnala spory mezi nimi a požívala zvláštní církevní pocty.

Mírová smlouva lausanneská nezná protektorát, ba po tureckém názoru jej zřejmě vylučuje a vláda nechce přivolit, aby francouzští zástupcové byli prostředníky mezi nimi a svatou Stolicí anebo aby urovnávali spory mezi sjednocenými obcemi. V bývalých tureckých provinciích, které se dostaly pod britský mandát, nedbá londýnská vláda francouzského protektorátu a nikdy ho neuznává, neboť zástupcové sjednocených církví jsou povinni, aby jednali s ní přímo anebo aspoň prostřednictvím Vatikánu. Itálie nedovolila svým misionářským společnostem, aby se dožadovaly

pomoci u konsulárních a diplomatických úřadů francouzských a svatá Stolica neodporovala ani Velké Británii, ani Italii. Několikrát projevila ochotu proměnití cařihradskou delegaci ve vyslanectví v Ankaře, avšak k cíli nedospěla. Ankarská vláda vyhostila jakékoliv náboženství, zvláště cizí, s cesty, po které se ubírá a není důvodu, aby Vatikánu vyhověla. Vždyť zůstalo v republice jenom několik tisíc sjednocených a ti se zařizují po svém bez ohledu na Francii.

Ministr spravedlnosti vyhlásil ve Velkém národním shromáždění 24. dubna 1928, že se všechny menšiny vzdaly výhod jim poskytnutých článkem 42. smlouvy lausanneské a že se úplně podřídily obecnému zákoníku. Dr. Teufik Rüstü Aras, ministr zahraničních záležitostí, několikrát tvrdil doma i v cizině, že Turecko nemá menšin, kterými by se zabývalo, že je státem úplně uceleným a že nedovolí, aby se v některé náboženské obci znova ukázala odstředivá síla.

Vatikán hledí zachovati dobrou vůli s ankarskou vládou i přizpůsobuje se jejím požadavkům. Apoštolský delegát A. G. Roncalli četl v katedrále sv. Ducha v Cařihradě 16. května 1937 evangelium turecky.

VLÁDA A SPRÁVA

Ústava z 20. dubna 1924 trvá s nepatrnými změnami. Velké národní shromáždění volí ze svých členů presidenta republiky na dobu zasedání. Je hlavou státu, předsedá za zvláštních okolností shromáždění jakož i ministerské radě, avšak neúčastní se porad a nemá práva hlasovat. Do desíti dnů vyhlásí zákony schválené shromážděním nebo mu je vrátí s udáním důvodů. Schválí-li je shromáždění po druhé, je povinen je prohlásiti, rovněž jako když běží o zákony ústavní nebo o rozpočet. Není odpovědný za činnost vlády. Jmenuje předsedu vlády z členů shromáždění, předseda si vybere své druhy rovněž z poslanců a všichni odpovídají shromáždění. President ustanovuje zástupce v zahraničí a uznává cizí.

Shromáždění uzavírá smlouvy mírové a jiné s cizími státy, vyhlašuje válku, uděluje milost, zaměňuje tresty a schvaluje rozsudek smrti. Samo určuje většinou hlasů, má-li býti rozpuštěno. Zasedání trvá čtyři léta, počínajíc 1. listopadem. V prvním zasedání si volí každého roku předsedu a čtyři místopředsedy.

Státní rada, jejíhož předsedu a šestnáct členů vybralo národní shromáždění 23. června 1927 z poslanců, vyšetřuje stížnosti na vládu a jednotlivé ministry. Pomáhají jí čtyři odboroví přednostové a generální tajemník.

V polovici ledna 1927 schválila vláda státní znak. Je to štít šarlatové barvy s půlměsícem a hvězdou, který vzal Mehmed II. od byzantských císařů. Pod štítem je obrazec s písmeny T. G. označujícími Türkijja Džumhurijjeti, Turecká republika. Po pravé a levé straně vyrůstají z obrazce a ovinují štít klasy pšeničné a dubové listy jako znaky úrodnosti a síly. Na obrazci sedí bílý vlk, jenž štít na zádech nese. Bílý vlk je kmenový odznak, jež si turečtí kočovníci přinesli ze své prvotní středoasijské vlasti. V drápech drží kopí. Národní prapor má bílý půlměsíc a pětipaprskovou hvězdu v růžovém poli.

ROZDĚLENÍ

Republika jest rozdělena na provincie neboli vilajety. Vilajety se štěpí na kraje, ilče, ilče na okresy, kamuny a kamuny na šarje, venkovské obce buď jednotlivé nebo sloučené, aby měly aspoň 2.000 obyvatelů. Ve správním roce 1929 bylo 23 vilajetů. V čele provincie je vali, kraje ilčebej, okresu kamunbej, obce šarbej. Každá provincie je uznávána za civilní a mravní osobnost a je svéprávná. Ústřední vládě jsou vyhrazeny záležitosti politické, vnitřní i zevní, spravedlnost, věci náboženské, vojenské, mezinárodní styky hospodářské, státní daně, jakož i záležitosti společné několika vilajetům. Všechny ostatní odbory spravuje generální rada podle zákonů schválených Velkým národním shromážděním.

Valiho jmenuje prezident republiky na návrh ministra vnitra. Je odpovědný za správu, pořádek a pokoj. Je-li třeba, má právo povolát i vojsko. Každá provincie má generální radu, jíž vali předsedá. Skládá se ze správců financí, veřejné bezpečnosti, veřejných prací, zdravotnictví a zemědělství, jakož i ze zástupců obyvatelstva, volených na dvě leta. Pojednává o záležitostech správních, uděluje rady, rozhoduje o vzniklých sporech a rozhodnutí předkládá státní radě nebo, běží-li o vojenské stížnosti, ministerstvu národní obrany.

Ilčebeje ustanovuje prezident republiky na návrh ministra vnitra. Podporuje ho správní rada. Kamunbeje potvrzuje vali, šarbeje si volí občané. Ručí za bezpečnost a urovnává drobné spory.

Vali má právo zadržeti částku platu nebo potrestati nespolehlivé úředníky. Může je přesazovati, aniž by se jich ptal. Zabezpečuje soudní policii a smí stíhati každého, kdo se dotkne morální osobnosti presidenta republiky, Velkého národního shromáždění a vlády.

Podle zákona z 18. března 1924 jsou sídliska rozdělena na vesnice, jež mají 2.000 obyvatelů, městečka se 2.000 až 20.000 lidí a na města s počtem ještě větším. Středisko kamunu, ilče nebo provincie je považováno za městečko, třebas nemělo ani 2.000 obyvatelů a je obdařeno městskou správou.

Volení starší každé vesnice označí hranice pozemků, které jí náleží a poznamenají sporné. Při tom dbají pokud možno toku vody, pahorků, cest. Kde to možné není, vymezují hranice přímou čarou a vyznačí je se schválením vlády mezníky. Starosta, šarbej, předsedá radě starších. Je s ní odpověden za vykonávání prací povinných i dobrovolných. K povinným přísluší vysušovat bažiny, obstarati zdravou pitnou vodu, ohraditi studny, oddělití stáje od obydlí, zabrániti, aby výkaly nebo dešťová voda nestékaly do studnic, bíliti domy, zlepšovati cesty, vybudovati obecnou školu, vysazovati stromy a podobné. Starostu a radu starších volí všichni členové

vesnice na dvě leta. Nebydlí-li ve vesnici tisíc lidí, má osm stařešinů; je-li jich více, dvanáct. Správce bohoslužby a učitel jsou stálými členy rady starších. Ve vesnicích, jejichž půda náleží statkáři, zaručuje kamunbej svobodnou volbu.

Rada starších se schází aspoň jednou za týden. Určuje potřebné práce, obecní dávky, ustanovuje obecní hlídače, vybírá správce bohoslužby a zařizuje vše, čeho třeba k rozkvětu vesnice. Správce bohoslužby, zvaného imám, schválí mufti. Má znáti základní nauky náboženské a počtářské a vědět aspoň něco ze zeměpisu a dějin Turecka, z islámu a má mít čitelné písmo. Je-li ve vesnici více imámů, určí ilčebej, který má zasedati v radě starších.

Obecní rady jsou v osadách, čítajících více než 2.000 obyvatelů. Mívají 12, nejvíce 50 členů; 12 za 2.000 obyvatelů a jednoho za každých dalších 500. Jednací řád obecních rad byl upraven r. 1930. Zabývají se záležitostmi bezpečnosti, zdravotnictví a místní správy. Volby jsou přímé a volí se v září na čtyři leta. Městské starosty navrhuje ministerstvo vnitra a prezident republiky je ustanoví.

Ženy dostaly činné i trpné volební právo ve vesnicích a městech zákonem z 26. října 1933. Zákonem z 5. prosince 1934 jim uděleno totéž právo do Velkého národního shromáždění. Volička má aspoň 23 let, zvolená nejméně 31. V únoru 1935 vstoupilo do Velkého národního shromáždění 16 poslankyň. Ženy mají v republice bezmála tatáž práva a tytéž povinnosti jako muži. Volí si muže a spravují majetek. Chyba je, že dívky zneužívají svobody.

Stát se štěpí na sedm obvodů, podřízených generálním inspektorům. Mají plnou moc zkoumati kterýkoliv odbor a jakoukoliv záležitost, rozhodovati a podávati zprávy vládě.

FINANCE

Republika zdědila velké dluhy. Za války za svobodu proti Řekům podryla rozpočet. Výměnou obyvatelstva ztratila více než půl druhého milionu Řeků živících se zemědě-

stvím, řemesly, obchodem a získala na milion Turků z Balkánu, kteří byli zvyklí toliko zemědělství. Na vybudování armády vydávala dobrou polovinu příjmů. Odmítala jakoukoliv účast cizích peněz a trpěla požadavky dávných dlužníků. Řádná úprava financí byla nezbytná, i povolala vláda r. 1929 italského odborníka, aby založil a v činnost uvedl státní banky, kdežto němečtí odborníci řídili hospodářskou obnovu. Měli těžký úkol, poněvadž vydání na armádu pohltilo mnoho peněz a nikde nebylo přesných záznamů, kolik který úřad přijal, kolik a zač vydal. Armáda vyžadovala 50 % příjmů, obchod, průmysl, zemědělství, veřejné práce, školství 10—15 %, služné a výslužné 20 %, úroky a splátky státního dluhu 14·6 %. Mimo to bylo potřebí stavěti železnice a hraditi majetek utečenců. Mnoho úředníků bylo propuštěno, služné sníženo u nejvyšších o 20 %, u nejnižších o 5 %. Rozličné veřejné práce byly odloženy nebo zastaveny a státní finance zákonem ze 17. února 1925 upraveny. Desátek ponechán, avšak snížen na skutečných 10 % a konečně 10. února 1926 úplně zrušen.

Příjmy plynou z přímých a nepřímých daní, monopolů, cel, kolkovného a správních dávek.

Četné monopoly ohrožují kupní sílu obyvatelstva. Vláda si vyhradila benzin, petrolej, cukr, hrací karty, zápalky, lihové nápoje, tabák, cigaretový papír, sůl, prach a výbušné látky, náboje a pojištění, jen aby si zajistila potřebné příjmy.

Státní dluh činil ke konci světové války sedm miliard zlatých franků. Turecká říše neměla z vypůjčených peněz mnoho užitku, poněvadž jich bylo upotřebeno na placení válečné výzbroje francouzským dodavatelům a správa státního dluhu sídlila v Paříži. Rozličné společnosti, které měly podniky po tureckých městech, úřadovaly rovněž doma. Po Francii měla v Turecku vloženo nejvíc peněz Velká Británie, Belgie, Nizozemsko. Německý a rakouský dluh si po válce vzala Dohoda.

O placení státního dluhu dospěla republika k úmluvě

13. června 1928 v Paříži. V Ankaře zřízena nejvyšší hospodářská rada, aby udržovala stálost měny. Před válkou měla Otomanská banka od února 1863 výsady na vydávání peněz. Trvaly až do 16. března 1935, kdy je dostala státní Ústřední banka národní hospodářské obnovy. Podle úmluvy z dubna téhož roku měla Ústřední banka po pět let spláceti Otomanské polovici státního dluhu penězi, polovici uhlím a rudami. Vláda se nedala svést k inflaci, nýbrž zabezpečila vydané bankovky zlatou zálohou. Hypoteční a sirotčí banka ustanovená zákonem z 22. května 1926 spravuje majetek náboženských nadací a sirotek.

Za vlády sultánovy nebylo opravdového pokusu dospět k rovnováze ve státním rozpočtu. Příjmy činily r. 1913 toliko 53 % vydání. Republika dosáhla ve správním roce 1925—26 rovnováhy aspoň na papíře, neboť v odhlasovaném rozpočtu nepřevyšovalo vydání příjmy. Skutečné rovnováhy nabyla 1932—33, třeba se vydání vyrovnalo odhlasovaným úvěrem, neboť byla částečně snížena splátka státního dluhu.

NOVOTY

Mnoho stojí vybudování nového hlavního města. Republika si je schválně vybrala v Asii a přece se snaží, aby se za krátko ve všem vyrovnalo Evropě. Před válkou nebydlilo v Ankaře ani 25.000 lidí, nyní více než 155.000. Mimo to je tam 30.000 mužů vojska. Nebylo jediné řádné úřední budovy, nebylo ulic, pitné vody. Dnes je Ankara zásobována zdravou a hojnou pitnou vodou, jakož i elektřinou, nezdravé, malarií zamořené okolí je vysušeno a v sady proměněno, rozsáhlé státní budovy a vysoké školy se seskupují v nové město, jež je dokonalými silnicemi, železnicemi a leteckými linkami spojeno se všemi provinciemi.

Nikdo nesmí stavěti, kde by chtěl a jak by chtěl. Je povinen řídit se úředními předpisy, nechce-li býti stížen tresty. Též v osobní svobodě je omezen. Od června 1934 je každý občan povinen zvoliti si do dvou let příjmení. Zakázána

jsou jména, připomínající hodnosti a úřady. Mustafu Kemalovi udělilo Velké národní shromáždění příjmení Atatürk, Velký Turek. Arabské vlastní jméno Kemal přeměnilo na Kamál, jež zní turecky a vyznačuje obranu, vojsko. Ismet paša dostal příjmení İnönü na památku dvojího vítězství, jehož dobyl u soujmenné osady nad Řeky.

Též noviny si pozměnily názvy. *Vakit*, arabsky *Čas*, nahrazeno tureckým *Kurun*. Novinářství bylo vládou značně ztíženo. Kdo byl výjimečným nezávislým soudním dvorem odsouzen, nesmí žádný list vydávati ani do něho psáti. Rovněž je zakázána jakákoliv účast na denním tisku všem, kdož nepřispěli vlasti za války proti Řekům. Toto nařízení stihlo zvláště listy armenské, řecké a židovské.

Staré čestné názvy jsou zakázány, podobně jako řády a odznaky. Turecký občan může dostati svolení, aby přijal nějaký cizí řád, jenže jej nesmí nositi. I navenek má býti patrné, že jsou si všichni občané v republice rovni.

Upravujíc nový řád, snaží se vláda Velkého národního shromáždění napodobiti Evropu, při čemž mnohdy nedbá ani času, ani ducha oprav. Ke konci r. 1920 nahradila červený tarbuš černým kalpakem, čepicí z beránčích kožíšin, tvrdíc, že je hříchem dovážeti tarbuše z Evropy a platiti za ně velké peníze, když je ovčích kožíšin doma hojně. Touha přizpůsobiti nové občany Evropě přiměla Mustafu Kemala, že 26. a 27. listopadu 1925 vybízel v Inebolu obyvatelstvo, aby se odívalo jako Evropané. Mají nositi klobouk a nikoliv fez, jenž není původu tureckého, nýbrž řeckého. S kloboukem ať spojí evropský kroj, jelikož šaty, které nosí, nejsou národní, nýbrž převzaty z asijské ciziny. V souhlasu s ním odhlasovalo Velké národní shromáždění 25. listopadu 1925 zákon, jímž ukládá všem poslancům a úředníkům za povinnost nositi klobouk a hrozí se tresty každému, kdo by se proti tomu ozval. Protivili se lidé v Erzurumu a Sivasu, vyvolali bouře, jež však byly krvavě potlačeny a vůdcové oběšeni.

Po evropském způsobu zavedlo Velké národní shromáždění národní svátek. Prvním byl 23. duben na památku, že toho dne bylo r. 1920 zahájeno jeho prvé zasedání v Ankaře. Zanedlouho byl 23. duben nahrazen 24. červencem na oslavu vítězství, kterého republika dosáhla podepsáním výhodné mírové smlouvy v Lausanne. I tento den upadl a od r. 1925 je státním svátkem 29. říjen, kdy byla prohlášena republika. Týdenním svátkem je od května 1935 neděle. Pracovní doba byla 8. června 1936 určena 48 hodinami týdně. V pátek budiž práce skončena o 13. hodině.

Velké národní shromáždění zavedlo 1. lednem 1926 do všech státních úřadů evropský kalendář. Muslimského letopočtu podle hedžry smí býti užíváno v soukromém životě. Čas se určuje na podkladě 30⁰ v. d. od Greenwiche.

DOPRAVA

Republika potřebovala silnic a železnic, měla-li turecký lid sjednotiti a řádnou vládu a správu udržeti. Za světové války bylo vybudováno několik automobilových silnic, avšak přčetné osady zůstaly opuštěny, neboť neměly žádného spojení s okolím. Ministerský předseda Ismet pravil 31. srpna 1930: „Víte, co znamenalo r. 1923 zůstatí v Ankaře? Od moře nás oddělovaly rozryté stráně bez jakékoliv cesty. Nebylo obytného domu, nebylo hostince. Tábořili jsme pod stany jako v Pamirské poušti. A přece je Ankara srdce Malé Asie a my jsme si ji zvolili, poněvadž jsme neměli k srdci svého lidu ani cesty, ani železnice. Velké národní shromáždění uznávajíc nezbytnou potřebu cest schválilo jednomyslně zákon, podle něhož má každý občan osm až deset dní v roce pracovat o nějaké silnici. Na silnice a železnice jsme soustředili všechnu sílu národa. Zabezpečí naši národní jednotu, o níž před r. 1923 bezmála nikdo nevěděl.“

Stavba silnic byla obtížná a nákladná, jelikož bylo třeba překlenouti dlouhými a vysokými mosty přčetné žleby

a rokle a chrániti silnice od přívalu bystřin. Od samého začátku bylo nejvíce silnic stavěno ve východních provinciích, skoro vesměs z důvodů vojenských. Jediná stará, od r. 1878 opuštěná karavanní cesta z Trabzonu do Erzurumu a Tavrizu byla obnovena, aby se po ní svedl dovoz a vývoz severozápadní Persie a severovýchodní republiky. Ponenáhlu bylo kdekteré vládní středisko připojeno k Ankaře sjezdnou automobilovou silnicí, takže je dnes vojenská doprava na hranice úplně zajištěna. Že z dobrých silnic těží zemědělci, průmyslníci a obchodníci, je na bílé dni.

Železnice

Britové a Francouzi stavěli železnice od r. 1863 skoro vesměs v egejské oblasti. Dováželi po nich do Smyrny tabák, ovoce, tříslo, opium a vyvážely odtud evropské výrobky. Krátké dráhy spojovaly Brusu neboli Bursu s Marmarským mořem a Adanu se Středozemním. Všechny sledovaly hospodářský účel.

Pro mezinárodní styk byla důležitá železnice z Istanbulu Balkánem do Evropy a z Istanbulu na jih a na jihovýchod do Adany a odtud do Bagdádu. Soupeřili o ni britští zájemci s francouzskými. Třenic využili podnikatelé němečtí a dostali 4. října 1888 výsadu na železnici Ismid—Eskişehir—Ankara, 15. února 1893 novou výsadu na úsek Eskişehir—Konja a 10. října 1898 na část Arifijje—Adapazar. Dráha měla býti prodloužena až do Bagdádu, ba k Perskému zálivu, i založili Němci 13. dubna 1903 Společnost bagdádské dráhy, jež dostala 1911 právo vybudovati trať do Bagdádu a odtud k Perskému zálivu. Vychází z Hajdarpaša naproti Istanbulu a vede na Eskişehir, Afjon Karahisar, Konju a Adanu do Haleba v Syrii a na Džerablus na Eufratu až do Nisibin. Syrský úsek nenáleží republice turecké, jež je odkázána na dobrou vůli Francie, dovolí-li provoz vojska či nikoliv.

Přístav Panderma na Marmarském moři byl spojen že-

ležnicí se Smyrnou, odkud vycházely dvě jiné dráhy, jedna na Uşak do Afyon Karahisar na železnici anatolské, druhá na Ajdin do Egerdiru, odkud měla býtí prodloužena do Konje. Hotový úsek vláda koupila 1. června 1935 od britské společnosti.

Z Eskişehiru odbočovala dráha do Ankary. Republika ji buduje na Sivas, Erzindžan a Erzurum do Sarıkamışe, kde splyne se železniční sítí zákavkazskou. Nákladné větve spojují nebo spojí přístavy Eregli, Samsun a Trabzon na Černém moři, jakož i Adalii s Bagdádskou drahou, vinoucí se při severním pomezí Syrie.

Smlouvou ankarskou z října 1921 svěřila vláda provoz trati Adana—Nisibin a spojky Mersin—Adana—Iskanderúna francouzské společnosti. Ostatní část spravuje sama. Po dlouhém vyjednávání zakoupila 1. ledna 1928 celou anatolskou železnici s odbočkami do Ankary, Mersinu a s přístavem Hajdarpáša; 5. ledna 1929 se stala majitelkou trati Mersin—Adana.

Republika buduje železnice sama, avšak svěřuje stavbu jednotlivých úseků cizím podnikatelům. Dosud stavěly skupiny švédská, francouzská, německá a belgická. Smlouva s belgickou byla v lednu 1928 zrušena, poněvadž nedodržela podmínek. Německá skupina půjčila v červenci 1930 50 milionů marek s výhradou, že bude vláda po pět let toliko z Německa kupovat za vhodné ceny vše, čeho pro železnice potřebuje. Výlohy hradí skoro vesměs ze státních příjmů. Vnitřní půjčku vypsala na odbočku k měděným dolům erganským r. 1933 a na spojkou Sivas—Erzurum r. 1935.

Na popud ministra vnitra Fethiho a přednosty generálního štábu Fevziho, již chtěli ušetřiti státu námahy a výloh, udělilo Velké národní shromáždění americkému inženýru Arthuru Chesterovi 29. dubna 1923 výsadu na všechny chystané železnice a jejich provoz a spolu výsadu na nerosty poblíž trati. Sotva se ujal 30. října 1923 vlády Ismet, hleděl výsadu zrušiti. Železnice i nerosty zůstanou výhradním ma-

jetkem státu, aby neměla žádná velmoc záminky domáhati se kapitulací a míchat se do vnitřních záležitostí. Ismet, obhajuje koncem srpna 1930 svůj postup, pravil: „Bylo povinností vlády dostati všechny železnice do svých rukou. Jinak bychom nezabezpečili budoucnosti státu. Je pravda, stálo to mnoho peněz, avšak národ pochopil důležitost a uvolil se je platiti. Když jsem se po prvé vzdal svého místa jako ministerský předseda, ujal se ho Fethi. Prohlásili, že stavbu železnic provedou cizí společnosti. Zakrátko sami naznali, že to nebylo možné, poněvadž nemohli uznati podmínek nesmírně těžkých. Pro mne byla železniční politika politikou nových staveb. Nechtěl jsem kupovati staré. Moji druhové mne k tomu nutili, takže jsme postupně koupili všechny a dnes jsou státním majetkem. Byl to Fethi, jenž mne ponoukal nejen listy, nýbrž i osobně, abych anatolskou dráhu koupil. Cizina by nám půjčila peníze, kdybychom dali železnice v zástavu. To by byl obrovský krok vzad. To neučiníme, třebas na nás doléhá světová bída národohospodářská a zemědělská. Jen srovnejte, kde jsme dnes r. 1930 a kde jsme byli před sedmi lety. Proč bychom uvalovali břemeno na své potomky? Což nebudou míti vlastních úkolů? Snadná je řeč, nesnadný je čin.“

Železnic přibývá a zachovávají přesně čas. Simplonský expres spojuje od 25. května 1927 Paříž s Egyptem. Z Istanbulu jedou třikrát týdně přímé vozy na Adanu do Káhiry. Evropské vlaky vjedou v Cařihradě na loď, jež je dopraví do stanice Hajdarpaša. První přímý vlak z Hajdarpaša do Bagdádu byl vypraven 16. července 1940.

Lodstvo a letectvo

Mimo o železnice pečuje vláda o přístavy. Izmir, Smyrna, tato hlavní brána do Malé Asie, nesmírně utrpěl požárem z r. 1922. Zátoka 54 km hluboká spojuje izmirský přístav s Egejským mořem a poskytuje lodím úplné bezpečnosti. Před válkou byla Smyrna světovým městem se 400.000 oby-

vateli. Po porážce Řeků, jakož i po požáru 13. září 1922 z ní zůstala poloviční zřícenina, v níž prý bydlí 184.362 lidí. Z přístavů černomořských jsou nejdůležitější Eregli, Inebolu, Samsun a Trabzon. Trabzon s 28.713 obyvateli je východiskem perského dovozu a vývozu. V Samsunu, jenž má 33.839 obyvatelů, se soustřeďuje obchod s tabákem, v Eregli s uhlím. Na jižním pomezí má republika přístav Mersin neboli Ičel, jehož zařízení r. 1928 koupila od francouzské společnosti.

Turecko nemělo vlastního pobřežního loďstva. Buď bylo řecké nebo cizí, spravované Řeky. Zákonem z 1. července 1926 položilo Velké národní shromáždění základy loďstva nejen pobřežního, nýbrž i světového. Pobřežní dopravu zestátnilo 29. května 1933 a v lednu 1936 vláda skoupila všechny lodi soukromých společností, jež všechny rozpustila. Námořníků republiky neschází. Turci zvaní Lazové z černomořského pobřeží sloužili od pradávna na cizích lodích.

Rostoucí význam letectví přiměl vládu, že na podzim 1932 vzala do služeb americké odborníky, aby leteckou dopravu vybudovali a všechna čelná města bezpečnými linkami s Ankarou spojili.

V Ješilköj, San Stefano, bylo vyzkoušeno 12. června 1938 první letadlo vyrobené v Turecku.

VÝŽIVA

Republika má 770.736 km². Z půdy se dá 31 % obdělávat, 19 % je křovin a lesů, 36 % pastvin, 12 % pustin, 2 % bažin. Podle sčítání z r. 1927 se živilo zemědělstvím 9,216.918 lidí, tedy 67 % (toto číslo není správné, neboť údaje jednotlivých provincií dokazují, že je 80 % zemědělců), kteří neobdělávali ani 4.86 % půdy. Je patrné, kolik péče je ještě třeba věnovat zemědělství, zvláště na střední náhorní rovině a ve východních provinciích.

ZEMĚDĚLCI

Zemědělci se štěpí na tři skupiny: kdož pěstují obilí pro výživu, kdož pěstují pro obchod tabák, bavlnu, konopí, opium, fíky, hrozny a sladké dřevo a kdož se zabývají chovem dobytka. K výživě užívají pšenice a ječmene, oliv a olivového nebo sezamového oleje. Ječmenem krmí též domácí zvířata a toliko zčásti jej zužitkují v pivovarech nebo vyvážejí. Dobře se mu daří, třebaš hluboko neorali a nehnojili.

Pracovali s úhorem. Po oziminách následovaly jařiny a potom půda rok dva odpočívala.

Pšenici a ječmen sejí na podzim po prvním dešti a žnou od konce května do konce června. Netrpí letním suchem. Ubohé jsou žně jenom, přijde-li první dešť příliš pozdě, až po vánocích nebo neprší-li od začátku února. Na jaře sejí kukuřici, proso, sezam, mák, tabák. Žito a oves pěstují málokde.

Nedostatečné a nepravidelné deště ohrožují úrodu, již lze zajistiti toliko umělým zavlažováním. Je velmi obtížné u drobných hospodářů, proto se seskupují nebo zadávají nezbytné práce podnikateli za značnou částku úrody. Podnikatelé se ponenáhlu stávají majetníky zavlažovaných pozemků, statkáři. Před válkou dostala německá společnost výsadu na zavodňování okolí Konje. Republika pokračuje. Podle plánu z dubna 1929 zamýšlela do jedenácti let vystavěti přehradu na nejdůležitějších bystřinách a řekách a zavodňováním a odvodňováním získati rozsáhlé plochy pro plodiny vývozní. Pšenice a ječmen by nezaplatily nákladu.

Na zavlažovaných pozemcích pěstují pomeranče a citróny, v Kilikii rýži a cukrovou třtinu a po celé zemi kukuřici. Bavlna se nejlépe daří v západních a jižních provinciích; mák na opium v okolí Afjon Karahisar. Tabák a moruše poskytují výdělku obyvatelům pontského pobřeží a okolí Úžin. Důležitým stromem pro vývoz je smokvoň. Sušených fíků se vyváží mnoho z okolí Smyrny. Všude roste bujně réva vinná. Pojídají čerstvé hrozny, suší je na

hrozinky a poslední dobou lisují víno. Značnou péči věnují cukrovce, aby měli surovinu pro cukrovary.

Chovatelé dobytka, koní, oslů, mezků, krav, koz a ovcí, putují za pastvou. Jak sníh roztaje, vyhánějí na stráně a na hory k východu a k severu a s prvním sněhem se vracejí na jihozápad a na západ k přímoří. Dobytek kočovníků má skoro neustále zelenou píci a chrání se stálým přechodem před náhlými změnami teploty. Největší užitek mají z ovcí a koz. Ankarská koza je proslavena jemnou srstí. Z vlny tkají a váží po domácku koberce. Lásku k tomuto řemeslu si donesli z prvotní altajské vlasti, kde zdobili stěny pohyblivých stanů pestrými koberci. Středisky výroby koberců jsou města Ušak, Kütahja a Konja. Odtud je posílají do Smyrny, odkud se vyvážejí jako smyrnenské. Bursa byla a je proslavena brokáty a samety, Čanakkale a okolí jemným hliněným zbožím.

Zemědělec je poctivý, pracovitý a skromný. Dře se od rána do noci, aby obživil sebe a své. Živobytí měl a dosud má těžké. Půda je až na malé výjimky statkářů. Byla jejich majetkem již před příchodem Turků. Aby ji udrželi, přijali byzantští statkáři muslimské náboženství a turecký mrav a stali se horšími Turků. Ždímalí sedláky, vynucovali vysoké nájemné a ještě vyšší daně. Sedlák neměl ochrany. Teprv Velké národní shromáždění se ho ujalo. Lépe se měl, kdo obdělával vlastní půdu, ale i on byl a je utiskován. Na velké trhy bylo daleko, cesty žádné, doprava drahá, i prodával a prodává překupníkům zač za to. Překupníci v souhlase se statkáři protahovali koupi vymláčeného obilí až do období dešťů a sedlák nemaje komor a skladišť byl povinen přijmouti cenu nejbídnější, jen aby úrodu uchránil od úplné zkázy. Překupníci zakládali statkáře, aby měli na lehký život po městech a pro sebe si vymíňovali vybírání veškerých dávek. Takovým způsobem byli sedláci vydáni úplně zvlí cizinců, kteří s nimi necítily a z nich se obohacovali. Před světovou válkou se zabývali překupnictvím vesměs Armeni

a Řekové. Po jejich útěku a záhubě se dali do obchodu s obilím Židé. Odtud zášť tureckého člověka proti Armenům a Řekům a částečně i Židům. Nevinní trpěli a trpí za vinné.

Mustafa Kemal vyhlásil 1. března 1922: „Skutečným pánem této země je zemědělec“ a přiměl národní shromáždění, že věnovalo venkovu veškerou možnou péči. Nejvíce získal turecký sedlák příkladem pokročilých a pracovitých přistěhovalců. Do listopadu 1939 přibýlo do republiky 855.000 muslimů, po většině z Řecka, zčásti též z Jugoslaviie, Rumunska, Bulharska, Ruska a Persie. Stěhují se stále. Prvotně byli usazováni v krajích, jejichž podnebí je podobné onomu, ve kterém žili, aby se věnovali zaměstnání, které jim dosud poskytovalo výživy. Toliko kilická nížina neměla býti rozdělena mezi drobné rolníky, nýbrž ponechána velkým statkářům, aby pěstovali bavlnu. Stěhování stálo mnoho peněz a působilo a působí obtíže nejen přistěhovalcům, nýbrž též úředníkům, je však domorodému obyvatelstvu na prospěch. Muslimský živel sílí, sedlák a řemeslník se učí novým způsobům práce a nebezpečí cizích menšin zmizelo.

O domorodce i přistěhovalce se stará Zemědělská banka. Byla založena r. 1890, avšak řádně pracuje teprv od r. 1923, kdy jí byl zaručen základní kapitál £T 34.000.000. Vybudovala více než 700 raiffeisenek a svépomocných družstev, jež se snaží vyprostiti venkovský lid z područí překupníků a lichvářů. Půjčuje lacino peníze na hospodářské stroje a jejich opravy, na strojená hnojiva a hledí, aby bylo v každém kraji zřízeno aspoň jedno vzorné hospodářství, jakož i menší továrny na hotovení a opravy zemědělského nářadí.

Vláda upravila vybírání daní, zrušila desátek a dávky z dobytka, odpustila značnou částku nezaplacených daní, poskytla dlouholetého úvěru, snížila úrok a zakládala svépomocná družstva. V Ankaře zahájila 5. září 1938 svou činnost Lidová banka, Halk bankasi, jež zřizuje drobné záložny a poskytuje úvěru jednotlivým sedlákům.

V dubnu 1929 zabralo Velké národní shromáždění veškeré lesy a svěřilo doзору odborníků nejen státní, nýbrž i soukromé.

Odborné školy vyrůstají po větších osadách a od r. 1929 jsou velcí statkáři povinni vypraviti své synky a dědice, když vychodili domácí zemědělské školy, do Evropy, aby se na vzorných statcích naučili úspěšnému hospodaření. President republiky zřídil 1 km západně od Ankary vzorné hospodářství Orman, při němž byla 30. října 1933 otevřena vysoká škola zemědělská, řízená německým odborníkem. Potřebná voda je zajištěna přehradou říčky Čubuku. Střední hospodářské školy jsou v Burse, Izmiru, Adaně a Istanbulu.

Na smrtelném lůžku napsal Kamál Atatürk svůj odkaz, jež ministerský předseda Dželal Bajar přečetl 1. listopadu 1937 v Národním shromáždění. O zemědělství pravil: „Zemědělství je základna národního hospodářství. Je potřebí, abychom mu věnovali největší péči a postupovali účelně dbajíce výsledků vědeckých výzkumů. Každý rolník má míti tolik vlastní půdy, kolik potřebuje, aby uživil a zajistil svou rodinu, proto je nezbytné, aby půda jedné rodiny zůstala celistvá, nebyla rozdělena ani zmenšena. Velkým statkářům, kteří sami obdělávají své role, ponecháme tolik půdy, kolik je v souhlasu s hustotou zemědělského obyvatelstva a s úrodností pozemků. Vláda ať podporuje drobné rolníky, aby měli vlastní dobytek, zvláště koně, a řádné železné nářadí. Traktory se hodí pro velké statkáře.

Je potřebí rozdělití zemi na hospodářské kraje podle podnebí, zavlažování a úrodnosti. Každý kraj dostane vzorné hospodářství, aby měli rolníci příklad pro svůj lepší postup.

Stát vybudoval četné hospodářské statky, které jsou spolu průmyslovými podniky. Některé pracují se ziskem. Všechny budtež sloučeny v jediný státní výdělečný podnik.

Náš vývoz i náš průmysl spočívají na obilí a rozličných surovinách. Je naší povinností, abychom tyto prameny svého národního hospodářství zlepšili, rozmnožili a jejich výrobu zlevnili.

Obecně je uznáván užitek lesů. Hledíme je udržeti, zvelebiti a rozšířiti, abychom měli dřevo potřebné doma a mohli přebytek vyvážeti sousedům.“

Mladá republika vykonalala mnoho pro zemědělství, avšak dobré vůle venkovanů si dosud nezajistila. Trpce si stěžoval ministerský předseda Ismet v srpnu 1930 na nezasloužené výtky: „Dnes Fethi a jeho druhové mnohé vytýkají, co sami provésti nemohli. Není pravda, že jsme zatížili sedláka. Vědouce, že se velká většina našeho lidu živí orbou, hleděli jsme jí pomoci. Snížili jsme desátek. Byl to velký čin, poněvadž jsme se beze všeho zbavili dobré třetiny státních příjmů, nevědouce, kde a jak je nahradíme.“

Odpůrcové dnešního postupu ukazují na rozvalené osady a města, zvláště při Černém moři. Řekové je opustili a dosud nemají obyvatelstva. Domy se rozpadají. Jisté je, že odchodem Řeků získala republika národně a politicky, avšak mnoho, velmi mnoho ztratila hospodářsky.

PRŮMYSL

Vláda Velkého národního shromáždění konala co mohla, aby obrodila turecký lid. V druhé polovici února 1923 svolal Mustafa Kemal do Smyrny poslance a zástupce všech vrstev k hospodářským poradám, při nichž 4. března vyhlásil hospodářskou úmluvu. Shrnuje ve dvanácti příkázáních dobré i špatné stránky turecké povahy a ukazuje cestu ke zvelebení jedné a odstranění druhé. Šesté příkázání označuje za největší nepřátele tureckého lidu nesvornost, lživost, neupřímnost, lenivost, náboženskou rozvášněnost a zaostalost. Tyto jedy je třeba vymýtit účelnou a vytrvalou výchovou.

Při každé příležitosti vyznával prezident republiky, že turecký národ dal světu mnoho dobyvatelů, avšak skoro žádného národního hospodáře, poněvadž byl naváděn k výbojům a nikoliv k zemědělství, průmyslu a obchodu. Říše nezahynula mečem, nýbrž pluhem a pluh je a zůstane jedi-

ným pevným podkladem úspěšného a trvalého výboje. Litoval, že mužové křísící turecký lid se tak pohroužili do politiky, že jim nezbylo času pro hospodářský život a jeho podklad, náležité vzdělání.

Hospodářské výchovy bylo nezbytně potřebí, aby Turci vyplnili mezery způsobené odchodem Armenů a Řeků. Obojí byli prostředníky, zástupci evropských domů. Svým zaměstnavatelům zůstávali rádi dlužní, kdežto od Turků vymáhali, nemajíce soutěže, ceny zajišťující lichvářské zisky. Byli cizinci a zůstali jimi, třeba od staletí v zemi bydlili a z ní tyli. Židé nebyli s to, aby s nimi soutěžili a když se jich zbavili, byli ponenáhlu nuceni ustupovati muslimům.

Vláda chtěla získati cizí průmysl a obchod a zakládati vlastní domácí. Po zákonu z 10. dubna 1926 byly všechny domorodé společnosti povinny užívati jediné turečtiny, kdežto cizí si měly turecky dopisovati s nimi a s úřady. Jedině Fordova společnost, která v istanbulsém svobodném úseku zřídila továrnu na automobily, byla na 25 let osvobozena od užívání turečtiny. Akciové společnosti nebyly potvrzeny, nebylo-li do nich vloženo aspoň 50% peněz tureckých státních občanů.

Cizí podnikatel ucházející se o nějakou výsadu má složit 7½% vyznačené sumy. Druhých 7½% splatí, jakmile je smlouva podepsána. Ztratí peníze, ukáže-li se, že nepracoval svědomitě. Nejdůležitější průmyslové podniky neplatí po prvních pět let daně. Tovární stroje, dovezené z ciziny, jsou osvobozeny od cla a dovozní sníženo o 30%.

Krutými tresty stíhá vláda úplatky a pohnala před soud nejednoho vysokého úředníka, poslance a ministra.

Továrny na rozličné zboží vzrostly od r. 1930 do r. 1938 ze 150 na 2.000. Těžba uhlí se zdvojnásobila, takže se vyváží čtvrtina výroby do Řecka, Italie a Rumunska.

Banky Iş založená r. 1924, Sümerská z r. 1925 a Eti z r. 1935 dozírají na průmysl, zvláště státní. Mimo jednoho, dva cizí odborníky, zaměstnávaly toliko turecké občany.

Důležitou pro rozkvět průmyslu je rusko-turecká úmluva podepsaná v Ankaře 21. ledna 1934. Republice se dostalo nezúročitelné půjčky osmi milionů zlatých dolarů na vybavení továren a průmyslových podniků. Odborníky a úředníky pošle sovětská vláda a dodá stroje za výrobní ceny. Ministerská rada se usnesla 7. ledna 1934, že s pomocí bank Iş a Sümerské vybuduje v nejbližších pěti letech vzorné továrny na vlněné a bavlněné látky, na umělé hedvábí a porculán, na zpracování lnu a konopí, na koks z domácího uhlí, na zužitkování síry, vysoké pece, v nichž by se tavila ruda železná a měděná. Výroba petroleje je nepatrná. Čekají, až pomine irácká soutěž.

Rozmyslní průmyslníci dospívali k přesvědčení, že domácí peníze nestačí na nezbytné opravy a nová a nová zařízení že umožní toliko cizí podnikatelé. Ministerský předseda İsmet İnönü jim nepřál z politických důvodů a když nebylo vyhnutí, smířil se se sovětskými. Nabyté zkušenosti prokázaly, že ruská pomoc nestačí. Fethi Okyar, velvyslanec v Londýně a snad jediný muž v republice, kterému Atatürk opravdu důvěřoval, nabádal k součinnosti s Velkou Británií. Ministr zahraničních záležitostí dr. Rüştü Aras se přimlouval za totéž, neboť mu lichotilo, že velké anglické listy vynášejí jeho činnost. Oba našli osvědčeného spojence v Dželalu Bajar, zakladateli banky Iş, která budovala národní průmysl. Získali presidenta a İsmetovi nezbylo, leda aby přivolil k podmínkám anglo-turecké obchodní smlouvy r. 1936. Podle ní se utvořila anglo-turecká společnost, jíž britská vláda zaručila 3,000.000 liber šterlinků, aby splácela peníze dlužné britským vývozcům, obchodovala s nerosty a uhrazovala výlohy sleváren na železo a ocel v Karabüku.

Na podzim 1937 İsmet İnönü odstoupil, Dželal Bajar se stal jeho nástupcem a jeho vláda ke konci prosince se rozhodla, že v nejbližších třech letech zdokonalí dobývání nerostů. Zonguldak, středisko uhelných dolů, dostalo vlast-

ní přístav a jeho železnice bude prodloužena do Kozlu. Nesmírně bohatá ložiska v Gulemanu u Bijarbekru, jak se říká Dijarbekiru, budou náležitě otevřena a měděná ruda z Kuvaršane, Murgulu, jakož i z Ergani obohatí vývoz a tudíž i výnos anglo-turecké společnosti. Její britský odbor ujednal se zástupci tureckých bank se souhlasem londýnské vlády úmluvu o úvěru, jež byla podepsána ve Westminsteru 27. května 1938. Londýnská vláda zaručila 16,000.000 liber šterlinků na zlepšení využití nerostného bohatství, dodávku strojů, vybudování průmyslu a splátku dluhu britským dodavatelům.

Ministerský předseda ohlásil 18. září, že též Trabzon dostane nový přístav, aby se do něho stáhl perský dovoz a vývoz a bylo náležitě využito automobilové silnice, spojující toto město s Tavrizem a silniční sítí Persie.

Na začátku října 1938 dlel v Ankaře dr. Walther Funk, německý ministr hospodářských záležitostí, a snažil se prohloubiti přátelské a hospodářské styky, jež od mnoha let trvaly mezi Říší a republikou. Zvláštní turecké poselstvo se odebralo do Berlína, kde podepsalo v polovici ledna 1939 úmluvu, jíž Říše poskytuje Turecku úvěru 150,000.000 marek na zakoupení německých výrobků. Turecká vláda objednala u Kruppa, čeho potřebovala pro železnice, za 2,500.000 liber šterlinků, splatných v sedmi letech. V květnu uzavřela smlouvu s německou a holandskou skupinou, aby vybudovaly přístav a arsenál v Göldžüku v zálivu Ismid a jiné továrny. Více než 80 německých odborníků bylo zaměstnáno v Kirikkale, kde se vyrábí válečná zbroj, v loděnici v Göldžüku, v uhelných dolech v Zonguldaku a v Kruppově arsenálu na Zlatém rohu.

Nový, třeba jen dočasný rozmach nastal průmyslu ke konci roku 1939, kdy si Velká Britannie a Francie hleděly zajistiti tureckou válečnou pomoc. Skupina podnikatelů a peněžníků se odebrala v druhé polovici listopadu do Paříže a Londýna, aby zabezpečila výměnu plodin a surovin

za francouzské a britské hotové zboží. V Paříži 8. ledna 1940 podepsali hospodářskou úmluvu turecko-francouzsko-britskou. Velká Británie a Francie poskytly Turecku půjčky 25,000.000 liber šterlinků na 4 % na zbrojení; mimo to 15,000.000 liber ve zlatě a 3,500.000 v průmyslových výrobcích, tyto na 3 %. Turecko je bude spláceti surovinami, zvláště tabákem. Velká Británie a Francie se zavazují, že ročně odeberou hroznů, fíků a ořechů aspoň za 10,000.000 tureckých liber.

OBCHOD

Na podporu obchodu byl zřízen v květnu 1929 národní vývozní úřad. Sbírá zprávy, hledá nová odbytiště, pořádá výstavy, vysílá zástupce na mezinárodní obchodní porady, doporučuje balení a zasílání hotových výrobků, studuje celní ustanovení, rovná spory výrobců s vývozci a upravuje zastupitelstva v cizině. Má správní radu z generálního ředitele a dvanácti členů, z nichž pět jmenuje ministr národního hospodářství, sedm obchodní komory na osm let.

Podle výkladu ministra národního hospodářství z února 1935 hleděla vláda prvotně co nejvíce omeziti dovoz z ciziny, aby dospěla k rovnováze rozpočtu. V následujícím období dovážela z jednotlivých států, kolik směla do nich vyvézt. V nejbližší době zamýšlí chrániti domácí průmysl zvýšenými cly. President republiky vybízí, aby každý občan následoval jeho příkladu a nosil oděv z látek doma vyrobených.

Ponenáhlu hledí vláda získati veškeré pobřežní loďstvo, proto dovoluje vyvážeti a dovážeti zboží v menších přístavech jenom lodicím, jejichž majetníci jsou turečtí státní občané. Kde není přístavu a cizí parníky zastavují daleko od pobřeží, udržují spojení se souší toliko domácími lodicemi. Ke konci r. 1937 byla zřízena Deniz banka, aby pečovala o vybudování obchodního loďstva, přístavů, majáků, záchranných zařízení.

Zákonem z r. 1925 jsou dovoleny toliko turecké obchodní komory a v srpnu následujícího roku bylo nařízeno, aby byly všechny ostatní komory policejně uzavřeny.

Mladá republika neznala dělníků. Muži a ženy, pracující v továrnách, zůstávali v pokrevním svazku příbuzenstva. Určitá příbuzenstva se zabývala určitými pracemi. Stařešina dohlížel na dílo i na dělníky. Sjednával mzdu, rozdělával ji, hradil škodu a trestal toho, kdo ji zavinil. Takové pokrevní skupiny dělníků byly u úřadů zapsány jako spolky, avšak nedomáhaly se státní ochrany a nehledaly pomoci u soudů. Zůstávaly ve styku s rodnými osadami nebo městy, kde o ně pečovala rada starších. Teprv poslední dobou se příbuzenské svazky uvolňují a vláda hledí chrániti nejen dělníky, nýbrž též zaměstnavatele. Britští odborníci, třebaš nebyli republice nakloněni, uznávají značný pokrok v národním průmyslu i obchodu.

V Ankaře 25. července 1940 podepsali obchodní smlouvu s Německem na výměnu zboží za 21,000.000 tureckých liber. Před politickou smlouvou turecko-francouzsko-anglickou z r. 1939 odebírala Říše 52 % tureckého vývozu; po ní sotva 5 %.

SOUDNICTVÍ

Mírová smlouva lausanneská nabyla platnosti 6. srpna 1924 a toho dne pozbyli cizinci veškerých výsad, zvaných kapitulace. Zástupcové velmocí, jejichž občané měli uloženy peníze v tureckém průmyslu, obchodu nebo zemědělství, se zrušení kapitulací vzpírali. Ismet s nimi v Lausanne dlouho rokoval. Konečně se domluvili, že vláda Velkého národního shromáždění ustanoví nejméně na pět let právní odborníky ze států, které se světové války neúčastnily. Vybere je ze seznamu předloženého mezinárodním soudním dvorem v Haagu a přidělí je ministerstvu spravedlnosti. Někteří se usadí v Cařihradě, jiní ve Smyrně

a budou dozíratí na výkonnost tureckých soudů a podávati zprávy ministerstvu spravedlnosti. Smějí přijímati stížnosti na právo civilní, obchodní a trestní, na provádění nálezů, jakož i na domovní prohlídky a na zatýkání.

Zvláštní komise podporovaná cizími odborníky pracovala usilovně, aby bylo zaostale zákonodárství domácí nahrazeno evropským. Velké národní shromáždění schválilo 18. února 1926 jednomyslně občanský zákoník, upravený podle vzoru švýcarského, 1. března trestní zákoník přeložený z italského a zanedlouho zákoník obchodní, sestavený podle německého.

Soudy jsou čtvery: nejnižší, krajské, vyšší a nejvyšší nebo kasační. U nejnižšího rozhoduje starosta, šarbej nebo soudce o sporech civilních, kde běží nanejvýš o £T 300, jakož i o trestních přestupcích.

Krajské soudy se štěpí na civilní a trestní. U civilních zasedají tři soudci, jimž přísluší rozhodovati o správě náboženských nadací, jakož i o záležitostech osobních a dědic-
kých. Trestní mají pět soudců a pojednávají o vině, kterou stíhá žalář na kratší dobu.

Vyšší soudní dvory určují žalář buď na leta nebo na život nebo vynášejí rozsudek smrti jako u nás porota, jíž v Turecku není.

Nejvyšší soudní dvůr se štěpí na devět odborů: čtyři civilní, čtyři trestní a jeden obchodní. Každý odbor má předsedu a čtyři soudce a na všechny dohlíží president, jenž podává zprávy ministru spravedlnosti.

Zákonem z 26. května 1926 byly stanoveny podmínky pro přijetí do soudní služby. Vyžaduje se odborné právnické studium a aspoň půlroční prakse.

Značné nesnáze působí nedostatek zdatných soudců.

STÁTNÍ OBČANSTVÍ

Podle usnesení Velkého národního shromáždění z 28. května 1928 jsou tureckými státními občany dívky narozené

v republice z rodičů neznámých nebo z nichž aspoň jeden je bez státního občanství, rovněž jako dítky narozené v republice nebo v cizině z rodičů neoddaných. Kdo se v republice narodí z rodičů cizích, avšak v ní bydlících, smí, nabyv plnoletosti, do tří let požádati za přijetí do tureckého svazku. Každé cizí dítko narozené v republice po 1. lednu 1929 je turecké, je však oprávněno do šesti měsíců po nabytí plnoletosti požádati za příslušnost onoho státu, z něhož pochází otec nebo matka. Plnoletý cizinec, jenž bydlí v republice nepřetržitě aspoň pět let, smí býti přijat do jejího svazku. Zasloužilým cizincům může ministerská rada tuto dobu zkrátiti.

Cizinci se mohou usazovati, kde chtějí, jenže jim úřady působí značné potíže, chtějí-li si zvoliti sídliska nebo zříditi podniky při hranicích. Nezbyvá jim leda podrobiti se zákonům a hledati dobrou vůli s vládou. Totéž činí státy, jen aby si uchovaly aspoň některé výhody a zajistily svým příslušníkům účast na nových podnicích. Měly rozsáhlé a mnohdy nádherné budovy pro svá vyslanectva v Cařihradě. Po přání vlády je opouštějí a zřizují nové v Ankaře.

Neutuchající vzpoury na hranicích přiměly vládu, že předložila v květnu 1932 Velkému národnímu shromáždění návrh zákona, upravujícího pobyt cizinců. Republika je rozdělena na čtyři oblasti. Prvá má býti hustě obydlena jedině Turky turecké osvěty. Do druhé budou přesídleny skupiny obyvatelstva, které mají býti poturečtěny. V třetí se smějí usazovati přistěhovalci turecké osvěty úplně svobodně, kdežto čtvrtá oblast nebude z rozličných důvodů osídlena.

Cizincům není dovoleno, aby se usadili v osadách, které nemají více než dva tisíce obyvatelů. V městečkách jich smí býti toliko 10% a mají zakázány živnosti, ve kterých se turečtí státní občané vyznají.

NÁRODNÍ OBRANA

Turci vynikali jako vojáci. Dobyli Malé Asie, Balkánu, Cařihradu, Egypta, jižního Ruska a dostali se až před Vídeň. Pozbývali sil, když zařadovali příslušníky podrobených národů jako janičary. Kázeň i odvaha rostla s výcvikem po způsobu evropském. Četní důstojníci se vzdělávali ve Francii nebo v Německu.

Po světové válce bylo nezbytné rozpustiti armádu. Mnoho důstojníků hledalo jiná zaměstnání. Uchytili se buď jako úředníci nebo obchodníci a skoro vesměs se přidali k Mustafu Kemalovi. Budovali novou armádu a Mustafa Kemal ji vedl v srpnu 1922 na Sakarii proti Řekům. Zvítězila a vlast osvobodila. Měla nejen nový kroj a evropskou výzbroj, nýbrž též nového ducha. O ni Mustafa Kemal opřel novou republiku, s ní tvořil nový národ, proto jí věnoval neobyčejnou péči. Důstojníkům dopřával větší svobody a kladl vyšší požadavky. Mají se vyznati nejen ve válečném umění, nýbrž též v železniční dopravě, jiskrové telefonii a zvláště v dělostřelectvu.

Vojenská služba je povinná od 21. roku. Odvedení slouží 18 měsíců u pěchoty, 24 měsíců u jízdy, zákopníků a letectva, 3 léta u námořnictva. Každý voják se učí číst a psát a pokud možno navštěvuje večerní přednášky o zemědělství.

Za míru udržuje republika ve zbrani 140.000 mužů. Vojsko se dělí na 9 armádních sborů, jejichž velitelé sídlí v Afjon Karahisaru, Balikesiru, Istanbulu, Eskişehiru, Konji, Kajseri, Dijarbekiru, Tokatu a Erzurumu.

Letectva je 8.000, letadel 350 rozličného původu. Poslední dobou staví vlastní letouny v Eskişehiru a Kajseri.

U námořnictva slouží 7.000 mužů, 1.200 důstojníků a 1.000 poddůstojníků.

Četnictva je 37.000 mužů a 3.000 důstojníků a úředníků; finanční stráž 6.000 mužů a 600 důstojníků. Od listopadu

1937 se důstojníci připravují ve zvláštním ústavu veřejné bezpečnosti v Ankaře.

Důstojníci se cvičí ve válečné škole v Ankaře, v kadetkách, ve vojenské námořní akademii, jakož i v obchodní škole v Hegbeli-Ali.

Ministerstvo národní obrany v souhlase s ministerstvem národního hospodářství a po radě cizích odborníků hledí zásobiti armádu nejlepší výzbrojí. Výkonnost se osvědčila při potlačování kurdských nepokojů a zabezpečování perských hranic.

Námořní loďstvo je dosud v plénkách. S pomocí italskou budovali loděnice na východním konci ismidské zátoky. Němečtí odborníci učili námořní důstojníky. Podle protokolu ze 17. prosince 1929 nerozmnoží republika válečného loďstva bez vědomí vlády sovětů. Britská vláda zajistila 27. května 1938 turecké peníze potřebné na nákup válečných lodí a výzbroje ve Velké Británii.

Podle zákona z r. 1937 každý muž a každá žena mezi 18. a 65. rokem věku jsou povinni brániti země. Mladí muži budou bojovati a staří je zastoupí v občanské službě. Ženy budou cvičeny pro výpomoc rodinám těch, kdož slouží.

Po několik let se armáda účastnila politického vývoje. Účast byla přerušena, když se značná část důstojníků přidala k veřejným a tajným odpůrcům Mustafy Kemala a jeho oddaných pomocníků, ministerského předsedy Ismeta a předsedy Velkého národního shromáždění Kjazima. V souhlase s ústavou se opoziční skupina rozhodla v červnu 1927, že z armády vystoupí a ostatním důstojníkům-poslancům nezbylo, než aby se řídili jejím příkladem anebo se vzdali členství v parlamentě. Bezmála všichni byli z armády propuštěni. V dubnu 1929 bylo důstojníkům zakázáno oženiti se, pokud neměli 25 let, poddůstojníkům, pokud neodbyli povinnou službu; u válečného loďstva a letectva, pokud nenabyli hodnosti sergent-major, rotmistra. Důstojník, jenž pojal za manželku cizinku, pozbyl služby i vý-

služného. Kdo uzavřeli sňatek před květnem 1928 a sloužili aspoň patnáct let, dostali odbytné anebo výslužné, jaké jim příslušelo. Ožení-li se důstojník, vyslaný za dalším vzděláním do ciziny, je propuštěn a povinen nahraditi veškeré výlohy, které státu způsobil.

ÚŽINY

Úmluva o správě Úžin, podepsaná 24. července 1923 v Lausanne, stanovila pravidla pro lodi obchodní, nemocniční, rybářské a jachty, pro civilní letadla, jakož i pro lodi válečné a válečná letadla za míru a za války.

Pokud Turecko zůstalo neutrální, projížděly válečné lodi za míru i za války Úžinami ve dne v noci, avšak žádná velmoc nesměla poslati do Černého moře více než tři lodi, z nich žádnou o vyšší nosnosti než 10.000 tun. Černo-mořské pobřežní státy byly povinny oznámiti úžinné komisi 1. ledna a 1. července každého roku počet svých lodí, letadel a ponorek a komise to sdělila ostatním velmocem, aby věděly, jak mnoho svého loďstva smějí míti v Černém moři. Kdyby některá vedla na Černém moři válku, měla právo tam vyslati tolik válečných lodí, kolik za dobré uznala. V Úžinách a na Marmarském moři se nesměly dáti do boje.

Nejbližší okolí Dardanell a Bosporu na straně evropské i asijské zůstalo prosto vojenských zařízení, která by mohla svobodnou plavbu Úžinami zameziti. Turecko mělo právo tudy posílati vojsko do Evropy nebo do Asie. V Cařihradu a okolí smělo míti posádku 12.000 mužů.

V mezinárodní komisi, sídlící v Cařihradě, dostalo Turecko předsedu, zástupce pak Francie, Velká Britannie, Italie, Japonsko, Bulharsko, Řecko, Srbsko a každá mocnost, která si toho přála, jakož i jiné státy, které mírovou smlouvu s Tureckem potvrdily. Úžinná komise měla výkonnou moc od rady Společnosti národů a podávala jí ročně zprávy. Kdyby se některý stát pokusil porušiti svobodu Úžin, byla

komise povinna upozorniti radu Společnosti národů, jakož i Francii, Velkou Britannii, Itálii a Japonsko, aby po jejím přání zakročily.

Podle zprávy mezinárodní komise byla oblast, ve které nesměla býti vojenská zařízení, 15 km široká.

Na řeckých ostrovech Mytilene, Chios, Samos a Nikaria byl počet vojska omezen a opevnění zakázáno. Řecká a turecká letadla měla míjeti neutrální pobřeží i zmíněné čtyři ostrovy.

Hranice mezi Tureckem, Bulharskem a Řeckem jsou v hloubce 15 km na každé straně neutrální. Tvrze u Edirne a Kirkkilise nesmějí býti vyzbrojeny a není dovoleno stavěti nové. Pohraniční stráž a policie nemají čítati na turecké straně 5.000, na řecké a bulharské po 2.500 mužích. Děla a válečná letadla jsou zakázána.

V květnu 1934 některé listy psaly, že republika požádá radu Společnosti národů, aby jí bylo dovoleno Úžiny znova opevnit. Ministr dr. Aras poznamenal 14. září 1935 v radě Společnosti národů, že Turecko opevní Úžiny, nastanou-li změny stavu spočívajícího na dosavadních mezinárodních úmluvách. Italský postup proti Habeši sblížil Ankaru s Londýnem, i sešli se zástupci účastněných států, vyjímajíc Itálii, v Montreux, kde podepsali 20. července 1936 novou úmluvu.

Zásada svobodné plavby Úžinami je uznána a upravena (1.).

Za míru mají obchodní lodi úplnou svobodu (2.).

Podrobí se zdravotní prohlídce na stanovených místech (3.).

Za války, které se Turecko neúčastní, není plavba obchodních lodí omezena (4.).

Je-li Turecko ve válce, mohou obchodní lodi přátelských států volně plouti Úžinami, nepodporují-li nějakým způsobem nepřítele. Vplují do Úžin za dne a budou se ubíratí vykázanou cestou (5.).

Pomocné lodi, které dovážejí válečným obrněncům palivo, nejsou uznány za válečné a smějí svobodně plouti Úžinami, avšak jednotlivě (9.).

Za míru je dovoleno lehkým válečným lodicím plouti Úžinami toliko ve dne (10.).

Obrněnci států, sousedících s Černým mořem, mají právo plouti Úžinami jednotlivě nebo v doprovodu nejvíce dvou torpedoborců (11.).

Ponorky, které černomořské pobřežní státy objednaly nebo koupily jinde, připlují s vědomím turecké vlády do svých přístavů Úžinami anebo se jimi odeberou do cizích loděnic k potřebné opravě, avšak za dne a na povrchu (12.).

Stát, který chce vypraviti Úžinami své válečné lodi, uvědomí tureckou vládu aspoň 14 dní předem (13.).

Cizí státy smějí poslati Úžinami současně válečné lodi o největší nosnosti 15.000 tun dohromady. V této nosnosti nejsou zahrnuty lodi černomořských pobřežních států nebo ony, které plují na návštěvu do některého přístavu Úžin (14.).

Za plavby Úžinami nesmějí válečné lodi užiti letadel, která nesou (15.) a nesmějí nikde prodlévati, leda kdyby se jim přihodilo nějaké neštěstí (16.).

Pozve-li turecká vláda loďstvo cizího státu k návštěvě, není jeho počet omezen, je však povinno vrátiti se touže cestou, kterou přišlo (17.).

Cizí státy smějí míti současně v Černém moři válečné loďstvo o nosnosti dohromady 30.000 tun. Kdyby některý pobřežní stát měl loďstvo silnější než 10.000 tun, je cizím dovoleno zvýšiti své loďstvo v Černém moři na 45.000 tun. Každý pobřežní stát je povinen podati 1. ledna a 1. července zprávu o stavu svého válečného loďstva turecké vládě, jež ji sdělí ostatním stranám, jakož i generálnímu tajemníku Společnosti národů. Žádný cizí stát nesmí míti současně v Černém moři více než dvě třetiny dovolené nosnosti 30.000 tun. Toliko naskytne-li se potřeba vyslati do Černého moře z důvodů lidskosti válečné lodi o nejvyšší nosnosti 8.000 tun, je to dovoleno, projeví-li turecká vláda souhlas. Válečné lodi cizích států nezůstanou v Černém moři déle než 21 den (18.).

Za války, které se Turecko neúčastní, je plavba válečných

lodí neutrálních států v udaných mezích dovolena. Lodím válčících států jsou Úžiny zakázány, leda spěchají-li na pomoc napadenému státu, s nímž uzavřely spojeneckou smlouvu podle stanov Společnosti národů. V tomto případě není jejich počet a nosnost omezen. Ubírají-li se válečné lodi do svého přístavu, smějí plouti Úžinami, třebaž byly válčících států pobřežních nebo cizích. V Úžinách jim není dovoleno se zastaviti nebo prohlížeti nepřátelské lodi (19.).

Hrozí-li Turecku válka nebo dá-li se do ní, je oprávněno plavbu válečných lodí omeziti nebo úplně zastaviti. Oznamí své rozhodnutí smluvním stranám, jakož i generálnímu tajemníku Společnosti národů. Nalezne-li rada Společnosti národů dvoutřetinovou většinou, že postup turecké vlády není oprávněn a projeví-li většina smluvních stran souhlas, je turecká vláda povinna své rozhodnutí pozměnit (21.).

Válečné lodi postižené nebezpečnými sdílnými nemocemi plují Úžinami pod lékařským dozorem (22.).

Občanská letadla užijí s vědomím turecké vlády ze Středozemního moře do Černého, jakož i z Evropy do Asie dráhy, kterou jim určí (23.).

Turecká vláda bude podávat smluvním stranám a generálnímu tajemníku rady Společnosti národů podrobné zprávy o počtu válečných lodí, plujících Úžinami (24.).

Zásada svobodné plavby Úžinami je trvalá. Úmluva o její úpravě vyprší po 20 letech, nevypoví-li ji žádná ze smluvních stran dvě léta předem. Bude-li vypověděna, jsou smluvní strany ochotny vyslati své zástupce k nové poradě (28.).

Vždy po 5 letech je každé ze smluvních stran volno podat návrh, aby byly některé články pozměněny. Nebude-li návrh proveden diplomatickou cestou, svolají smluvní strany porady, při nichž bude potřebí jednomyslného usnesení, vyjímajíc článek 14. a 18., u kterých stačí tříčtvrtinová většina států sousedících s Černým mořem.

Podle připojeného protokolu je Turecko oprávněno ihned opevniti okolí Úžin a 15. srpnem počínaje zahájiti svůj dozor.

ŠKOLSTVÍ

Do konce dvacátých let minulého století byla veškerá výchova náboženská. Soudcové se vzdělávali v náboženských středních školách, medresách, z nichž některé měly připojenu odbornou školu lékařskou. V Cařihradě a Edirne byly zvláštní školy pro synky vysokých úředníků a sultánových milců. Vyučování na odborné škole vojenské a ženijní bylo zahájeno r. 1834.

Na popud zástupců velmocí ustanovil sultán r. 1846 komisi, aby upravila školství. Bylo rozděleno na obecné, střední a vojenské a podléhalo ministerstvu vyučování, zřízenému r. 1856. Prvý učitelský ústav byl otevřen r. 1848; v Galata-Seraï bylo založeno r. 1868 lyceum, jež mělo poskytnouti muslimským chlapcům výchovy, které nabývali jejich křesťanští sousedé na cizích školách, zvláště misionářských. Učební osnova byla francouzská a francouzští odborníci vyučovali.

Universita založená r. 1871 dlouho netrvala, neboť byla pro odpor vykladačů zákona zakrátko uzavřena a teprv r. 1900 vzkříšena. Vyšší škola pro výchovu civilních úředníků byla zřízena r. 1876 a vyšší právnická r. 1880.

Po zákonu z r. 1882 dostala každá provincie vzornou školu, jejíž odchovanci směli navštěvovati cařihradské vyšší civilní učiliště.

Po obnově ústavy r. 1909 věnovali Mladoturci značnou péči školství. V každé provincii založili učitelský ústav s učební osnovou po evropském způsobu. Staré střední školy r. 1912 zrušili a nahradili lycey s docházkou dvanáctiletou; pět let na obecné škole a sedm na lyceu. Bohoslovecká fakulta byla zavřena a právnická, lékařská, filosofická a přírodovědecká po způsobu evropském upraveny. Na zvláštní universitě pro dívky byly zahájeny přednášky r. 1912, avšak trvaly toliko do r. 1918, kdy vláda spojila dívčí universitu s chlapeckou.

Zákonem z 3. března 1924 bylo veškeré vyučování sjednoceno a podřízeno ministerstvu školství. Náboženské školy obecné i medresy zrušeny a při cařihradské universitě obnovena bohoslovecká fakulta, jež však byla 31. července 1933 proměněna v ústav islámských studií, přičleněný k filosofické fakultě.

Zákonem z 23. března 1931 zavedlo Velké národní shromáždění povinnou návštěvu obecných škol chlapec-
kých i dívčích.

Obecná škola trvá pět let. Žák z ní může vstoupiti na tříletou měšťanskou a odtud na lyceum, kde studuje rovněž tři léta a skládá zkoušku maturitní. V menších osadách chodí dítky do škol toliko tři leta. Zvláštní ústavy odchovávají učitele pro školy obecné, jeden pro měšťanské a jeden pro lycea.

Vyučování bylo zjednodušeno a tudíž usnadněno latinskou abecedou. Sovětská republika ji zavedla do muslimských škol již r. 1924. Na sjezdu znalců turečtiny, konaném v Baku v srpnu 1926, se odborníci rozhodli, aby Turci všech zemí nahradili arabskou abecedu latinskou. Téhož roku ustanovilo Velké národní shromáždění zvláštní výbor, aby se touto záležitostí zabýval. President republiky se účastnil přípravných prací a užíval v úředních listech toliko latinské abecedy. Za pobytu v Cařihradě v srpnu a září 1928 nejednou nabádal, aby se jiní řídili jeho příkladem. Na rozkaz ministerstva školství užívalo se od 1. října téhož roku ve všech školách jenom latinské abecedy. Po městech a osadách byly otevřeny veřejné školy, v nichž byli učitelé povinni vykládati novou abecedu ženám ve dne, mužům večer. Hned prvního roku navštěvovalo tyto národní školy více než 800.000 dospělých. Zákon o obecném zavedení latinské abecedy byl jednomyslně schválen 2. listopadu 1928. Od 1. prosince téhož roku byla všechna úřední a obecní oznámení uveřejňována jenom písmem latinským. Ve státní správě se latinky užívalo od 1. ledna 1929, avšak až do

1. června téhož roku se přijímaly od stran též listy psané arabsky. Knihy směly býti po 1. lednu 1929 tištěny toliko latinkou a ze škol byly vymýtěny všechny, které tomuto zá-
kazu nevyhovovaly.

Nová abeceda usnadnila výchovu v obecných školách, avšak ztížila odborné studium. Chce-li turecký státní občan poznati dějiny nebo písemnictví své vlasti, je povinen osvo-
jiti si nejen starou abecedu, nýbrž i starý jazyk, aby mohl čísti díla tiskem vydaná nebo v rukopisech zachovaná. Není peněz, aby byly všechny staré tisky nahrazeny latinkou.

Mustafa Kemal konal, co mohl, aby vymýtil převahu arabského a perského písemnictví. Nejednou žádal odbor-
níky, aby napsali pravdivé dějiny tureckého národa, osman-
ská říše že je toliko nepatrnou částí obrovského díla, které Turci od úsvitu dějin vykonali. Dávno před křesťanským
letopočtem se před nimi třásla východní polovice Asie. Za
prvých století středního věku že vládli a spravovali rozsáhlé
říše, Evropa se kořila Attilovi a Čingiz chán a Timur do-
sazovali a sesazovali vládce podle své vůle.

Po přání Mustafy Kemala má býti turečtina očištěna od
všech arabských a perských příměšků. Scházející slova do-
plňují z jiných tureckých nářečí a kde jich není, z kulturních
jazyků evropských. Zvláštní jazyková komise určuje správné
názvy jednotlivých osad a od ledna 1929 chystá naučný slovník.

Cařihrad neboli Istanbul je dotud největším městem,
neboť v něm bydlí 789.346 lidí. S tamní universitou nebyla
vláda Velkého národního shromáždění spokojena. Jaký
div, vždyť byli profesory skoro vesměs odchovanci staré po-
litické školy, pohrdali svými druhy ankarskými a posilovali
odpor odstaveného Cařihradu proti hýčkanému hlavnímu
městu. Vláda se několikrát pokusila o potřebné opravy,
avšak provedla je teprv 31. července 1933. Na universitě
působilo 151 profesorů. Z nich bylo toliko 59 ponecháno,
všichni ostatní dáni do výslužby. K fakultám filosofické,
technické, právnické a lékařské připojeny ústavy islámských

studií, turecké revoluce, národního hospodářství, sociálních věd, turkologický, zeměpisný, morfologický a elektrotechnický. Místo neschopných profesorů domácích bylo ustanoveno 32 Němců, 5 Francouzů a 1 Švýcar.

President republiky Ismet İnönü vybízel 6. března 1939 posluchače, aby se stali vzory ostatním občanům a upevnili stát, jenž potřebuje jednoty a ukázněnosti.

Vláda chystá novou universitu v Ankaře. Zřídila tam vysokou školu právnickou, zemědělskou a technickou, k nimž se přidružuje vychovatelský ústav Atatürk, jehož si president republiky bedlivě všímá. Vzdělávají se na něm učitelé pro střední a odborné školy. Je spojen se seminářem, jež navštěvují, kdož byli vybráni za inspektory. Po přání presidentově se věnuje největší péče vychovatelství. Angličtina je místo francouzštiny povinná, němčina nepovinná.

Ke konci prosince 1928 zřídil Mustafa Kemal Akademi krásných umění s patnácti členy, vynikajícími v tureckém písemnictví. Ústav Ismet İnönü má za účel podati dívkám vědomosti, kterých potřebují matky a hospodyně. Je spojen s obecnou školou, k níž se člení pětiletá výchova odborná. Každá odchovanka je povinna slíbiti, že nebude užívatí leda domácích výrobků a sama že si bude šít šaty. Dívkám je dovolen vstup na veškeré vysoké školy a od r. 1929 smějí býti advokátkami a soudkyněmi.

Odborné školství budují belgičtí znalci. Republika měla do konce r. 1934 6 středních škol obchodních, 1 střední průmyslovou, 9 nižších průmyslových, 2 střední školy námořnické, 2 muslimské semináře a značný počet nižších škol zemědělských. Od podzimu 1936 se vyučuje na střední lesnické škole v Burse. Mnoho žáků a žákyň odchází ročně do Německa, Švýcar, Velké Britannie a Belgie na vyšší odborné vzdělání. Též dospělí, zvláště vydavatelé listů politických a odborných, podnikají delší studijní cesty do rozličných zemí evropských, aby poznali, jak tam žijí a hospodaří a nabytých zkušeností použili k výchově svých krajanů.

Cizím, zvláště misionářským školám vláda nepřeje. Úplně je podřídila svému doзору a přinutila, aby zavedly státní osnovu. Na každé vyučují aspoň tři turečtí státní občané turečtině, tureckým dějinám a tureckému zeměpisu nejméně 13 hodin týdně. Vláda je jmenuje a vládní inspektoři jsou přítomni při zkouškách. Uznají-li, že je prospěch slabý, je ústav povinen věnovati vytčeným předmětům 26 hodin týdně místo 13. V každé třídě je zavěšena velká fotografie presidenta republiky. Nikde nesmí býti kříž nebo obraz a vláda neschválí učebnice se svatým obrázkem nebo se zmínkou o utrpení křesťanských menšin.

V březnu 1931 přijalo Velké národní shromáždění zákon, podle něhož smějí dítky tureckých státních občanů choditi toliko do turecké obecné školy. Následujícího roku zamezilo ministerstvo školství přístup na universitu všem, kdož ukončili střední školu na ústavech řízených cizinci, tedy buď klášterních nebo menšinových. Tím nejvíce utrpělo školství francouzské, jehož kvapem ubývá. Každé cizí škole byla v listopadu 1932 zvýšena daň o 10 %, kteráž přírážka hradí výlohy státních učitelských ústavů. Vláda koná, co může, aby úplně podřídila svému doзору 4.000 až 5.000 studentů a studentek, kteří dotud cizí školy navštěvují.

Zástupcové křesťanských Turků se usnesli v Istanbulu 8. listopadu 1936, že nebudou posílati dítky do škol náboženských menšin, nýbrž do tureckých a sami budou pečovat o náboženské vyučování.

Od počátku školního roku 1937 jsou turečtí občané ustanovováni náměstky ředitelovými. Mimo služné dostanou zvláštní úřední přídavek a dozírají na vyučování, správu, příjmy, výdaje a dopisování ústavů řízených cizinci.

III.

DĚJINNÝ VÝVOJ

Turecká republika leží v oné části Asie, které byzantští Řekové říkali Anatole, Turci Anadol, Italové Levante. Všechna tři jména značí Východ, Orient. Anatolie, nebo jak se též jmenuje Malá Asie, je dlouhý most, spuštěný s asijské pevniny na Evropu. Mnoho a mnoho národů po něm přešlo z Evropy do Asie. Z Asie se po něm hrnuli Peršané a Turci a po něm se dostala do Evropy obě největší náboženství, uctívající jediného Boha, křesťanství a islám. Četní příslušníci národů stěhujících se buď z Evropy nebo z Asie uvázli na mostě a vybudovali si tam státy a státečky s vlastní řečí, s vlastním náboženstvím a s vlastní osvětou.

PŮVOD TURKŮ

Na úsvitu dějin byla Malá Asie plná roztodivných národů a kmenů, již dospěli k vysoké osvětě. Učili Evropany a učili se od nich. Ve středověku je zaplavila plytká vlna turecká s islámskou osvětou, složenou z částek hellenských a perských.

Turci byli doma ve střední Asii v okolí Bajkalského jezera. Bydlili a kočovali v sousedství svých příbuzných Mongolů a šířili se na východ a na západ. Na světovém dějišti se objevuje národ Hunů ve druhém století před Kr. Číňané se dívali na Huny jako na Turky. Z Hunů byl též kmen Kirgizů, jenž je doprovázel a jejich dějů se účastnil. Založili mohutný stát na hranicích Číny, tlačili se na západ a dospěli do Evropy. V šestém století je ve střední Asii nahradil národ Oguzů. Podrobil si stepi od Číny po Iran a Byzanc. Číňané mu říkali Tu-Küe, jak přepisovali slovo Turci. Střediska měli na horním Jeniseji a na Orchonu, vlévajícím se do Bajkalského jezera. Na této řece založili

stát, jenž se udržel do r. 745. Vládl v něm velký chán z národa Oguzů ze kmene Türk, jak se dovídáme ze současných nápisů, které Turci na Orchonu zanechali. Ustoupili svým soukmenovcům Ujgurům rovněž z Oguzů. Středisko nového státu leželo na Orchonu asi tam, kde Mongolové později založili město Karakorum. Ujgurský stát trval do r. 840, kdy jej zničili Kirgizové, již do něho vpadli od západu.

STYKY S KŘESŤANY

Řeku Syr Darju lze mít za hranice tureckých a iranských národů. Vládcové z rodu Sasanova, jemuž od první polovice třetího století náležela Persie, hleděli rozšířit svůj vliv na světovou obchodní cestu spojující Evropu a Afriku s jižní a východní Asií, zvláště s Indií a Čínou. Udržovali přátelské styky s tureckými a mongolskými kmeny a když v šestém století obchodní osady uznaly nadvládu Oguzů, spojili se Sasanovci s nimi nejen hospodářsky, nýbrž i politicky a zajistili si východní hranice říše. Perské osvětě a Zoroastrovu a Maniovu náboženství se otvírala cesta na východ a perština a perské výrobky zatlačovaly indický a čínský vliv mezi tureckými kmeny. Většího ohlasu než nauka Zoroastrova docházelo náboženství Maniovo a jeho vyznavačů přibývalo na sklonku státu tureckých Oguzů.

Podél obchodní cesty byly vybudovány četné osady, ve kterých měli iranští podnikatelé domy. Pocházeli skoro vesměs ze Sogdu, obchodního státu na řece Zarafšan, k němuž příslušela Buchará, Samarkand a někdy i Balch. Sogdové mluvili a psali východní iranštinou a své písmo přizpůsobili abecedě, které užívali arsakovští vládci Persie na svých penězích. Vyznávali náboženství Zoroastrovo a Maniovo, částečně pak buddhismus a křesťanství. Své vyznání šířili svým spisovným jazykem ve svých sídliskách podél obchodní cesty hluboko do Číny.

Na cestu dozírali Oguzové a přijímali od sogdských obchodníků nejen hmotné výrobky, nýbrž též duševní po-

znatky. Přizpůsobovali si jejich abecedu a v sedmém století zanechali o sobě zprávy na horním Jeniseji a na začátku osmého na Orchonu. Též od Ujgurů máme několik nápisů v sogdském jazyku manichejskou abecedou, rovněž od sogdské odvozenou. Maniova nauka se ve střední Asii hodně sblížovala s buddhickou a ustoupila jí v desátém století u Ujgurů, již přijali zčásti buddhismus, zčásti křesťanství. Křesťanů bylo mezi tureckými kmeny a národy mnoho. Od nich se učili křesťanskému náboženství obyvatelé západního a jižního Mongolska.

STYKY S MUSLIMY

Sasanskou říši rozvrátili r. 637 arabští muslimové a dostali se na začátku osmého století k Syr Darji na pomezí tureckých kmenů. V sedmém i osmém století dopřávali náboženské svobody. Jí využili manichejští a křesťanští misiónáři a získávali stoupence pod muslimskou ochranou. Teprv za Samanovců, kteří ovládali od r. 820 do r. 1000 země prostírající se mezi Kaspickým mořem, Syr Darjou a severozápadní Indií, přestupovali Oguzové k islámu. Sloužili Samanovcům jako námezdní vojáci a přijímali muslimskou osvětu. Na dolním toku Syr Darje vyrostly muslimské osady, jež byly podřízeny chánům Oguzů, avšak křesťané a manichejci měli převahu. Velký chán Ujgurů se dověděl, že samanský vládce pronásleduje manichejce, i pohrozil mu, že se pomstí na muslimech, usazených v jeho státu, nedopřeje-li náboženské svobody jeho souvěrcům.

Za Samanovců se islám značně upevnil v některých pohraničních krajích severozápadní Indie. Indičtí muslimové budovali školství po hindickém způsobu a zakládali v čelných městech náboženská učiliště, medresy. Zanedlouho se stala středisky myslitelů, kteří nejsouce spokojeni se světským vývojem nauky Muhammadovy, hledali útěchu v přímém spojení s Bohem náboženskou vznětливostí, extasí. Mystikové zvaní sufi se rozcházeli po stepích, usazovali se u jednotli-

vých tureckých kmenů a líčili hříchy a pekelné tresty, čímž působili na kočovníky, že přijímali islám. Nehlásali válku proti nevěřícím, ani nevypravovali o nebeských radostech. Opírali se o hospodářskou převahu muslimského světa. Šíříce islám, šířili též muslimskou osvětu nejen podél obchodní cesty, nýbrž i daleko na sever a na jih.

Na horním toku řeky Ču vznikl turecký stát, jehož muslimský vládce si přisvojil severní državy Samanovců a založil ke konci desátého století vládnoucí rod karachanský, jež poslouchali turečtí a iranští kmenové po Amu Darju. Na jihu sousedili s Karachanci vládcové z Gazny, původem rovněž Turci z národa Oguzů.

SELDŽUKOVÉ

Ke konci desátého a na začátku jedenáctého století se hýbali rozmanití turečtí kmenové a stěhovali se na západ. Z úvodí Irtyše vyšli Kypčakové. Rusové jim říkali Polovci, ostatní Evropané Komani. Neměli společného vládce a nebyli muslimy. Za nimi se hrnuli jiní, podle byzantských spisovatelů Uzové, Oguzové, podle ruských Torkové. Tlačili se na Pečeněgy, kteří přišli do Evropy již v devátém století, a přinutili je, aby se uchýlili na Balkánský poloostrov. Ani Oguzové ani jiní turečtí národové neuznávali vrchního náčelníka. Neměli společného vládce, avšak podřizovali se ve válce vrchnímu veliteli, sů-bašy. Jeden takový vrchní velitel, podle pověsti Selčük neboli Seldžuk, syn Tukakův, sloužil Samanovcům, přijal islám, ujal se muslimských osad na dolní Syr Darji a šířil nové náboženství mezi Oguzy. Vynikal rozvahou i odvahou a vodil nejen své čeledi, nýbrž též jiné, které se k němu přidružily, proti Mahmudovi, mocnému pánu z Gazny, jemuž vzal severní dvě třetiny Afganska. Jeho vnuk Togrıl se ucházel r. 1055 o dobrou vůli chalífy sídlícího v Bagdádu, sliboval mu věrnost a poslušnost a byl od něho ustanoven sultánem

Orientu a Okcidentu. Vyhlásil se vrchním vládcem a nařídil, aby se jeho jméno připomínalo v páteční modlitbě a bylo raženo na mince. Dal si čestný název šáhán-šáh, jehož neužívali ani Samanovci, ani vládcové z Gazny. Čím dále postupoval na západ, tím jasněji se měnil vsultána islámu. Od těch dob směli užívatí názvu sultán jedině neomezení vládcové. Leník a závislý pán slul král nebo šáh. Světová muslimská obec se dívala na chalífu jako na církevní hlavu, na sultána jako na světského vládce a vůdce proti nevěřícím.

Seldžukové byli první, kdož jako sultáni islámu měli za přední povinnost bojovati proti nevěřícím a šířiti islám. Alp Arslan, Togrilův synovec, se utkal s byzantským císařem Romanem IV. Diogenem, porazil ho a zajal u Malazkerdu r. 1071 a utvořil z byzantských držav maloasijský stát Rum. Křesťanské leníky ponechal s podmínkou, že mu budou odváděti daně a sloužiti ve vojsku. Byzantský velitel z Antiochie se mu vzdal r. 1084 a přijal město s okolím v léno. Malá Asie se otevřela až k Cařihradu a hrnuly se do ní roztodivné turecké a mongolské čeledi. Bylo mezi nimi málo muslimů, avšak hojně křesťanů, zvláště pravověrných. Ohniskem pravověrných byl obchodní stát Chorezm, vybudovaný na dolním toku Amu Darje při dnešní Chivě. Byzantští obchodníci v něm měli osady a z nich se rozcházeli pravověrní misionáři.

Seldžuci se nespokojili Malou Asií, nýbrž tlačili se též na východ od Syr Darje, aby i tam konali jako sultánové islámu svou povinností. Alp Arslan podnikal vítězné výpravy do zemí Karachanců. Jeho syn a nástupce Malik šáh (1072—1092) dospěl do Fergany, podrobil si chána z Kašgaru, i kořili se mu pohlaváři a vládci od zemí ujgurských na čínském pomezí ke Středozemnímu moři. I vládcové z Gazny v Afgansku byli povinni ctíti ve vrchním seldžuckém pánu sultána islámu a konati za něho páteční modlitby.

Seldžuci nezaložili jednotné říše. Třebas vyšli z Oguzů, přece se o své soukmenovce neopírali, neboť se proti nim

často bouřili. Potírali je a nespolehlivé posílali do Malé Asie. Stěhovali se severní Persií podél jižního pobřeží Kaspického moře, kde se tou dobou nejedna turecká čeleď usadila a křesťanství s islámem zaměnila.

V Malé Asii se šířil islám pozvolna. Ještě v polovici třináctého století pocházela většina státních příjmů z džizje, daně uložené poddaným, kteří nebyli muslimy. Mnozí domácí křesťané si již tehdy osvojili turečtinu, jiní zachovali řečtinu, třebaš přijali islám. Syn Dželaluddina Rumiho, velkého básníka a zakladatele řádu mevlevijje, básnil v druhé polovici třináctého století řeckým nářečím, kterým se tehdy v Konji mluvilo. Státním jazykem byla až do třináctého století arabština. Ponenáhlu ustupovala perštině jako i v jiných seldžuckých státech.

Za Malika, udatného syna Alp Arslanova, sahal seldžucký stát od čínských hranic po Rudé a Egejské moře. Po jeho smrti r. 1092 se rozpadl.

Sulejman, syn Kutulmišův z rodu Seldžukova, jemuž svěřil Malik vládu a správu v Malé Asii, uzavřel s Byzantinci mír a zajistil si dobyté državy, sloučené ve stát Rum, jehož hlavním městem byla od r. 1073 Konja. Křižáci jím procházeli a nejeden z jejich vůdců byl váženým hostem seldžuckých pánů. Abulfath Kai Kobad I. (1219—1236) dopřával pohostinství největším učencům a básníkům nejen muslimským, nýbrž i křesťanským. Zakládal školy, dobročinné ústavy, nemocnice a zdobil přední města budovami, jejichž zbytkům se dotud obdivujeme. Ovládal nejen Malou Asii, nýbrž i značné části Syrie, Iráku, Persie. Opíral se povýtce o pomocná a námezdná vojska křesťanská. Dopřával úplné náboženské svobody a navštěvoval byzantský dvůr, s nímž byl spřátelen. Křesťanští obchodníci měli domy v přístavech i ve vnitru země, neplatili daní a podléhali vlastním soudcům.

Kai Kobadův nástupce Kai Chosrau II. se řídil příkladem otcovým, čímž vzbudil nepřízeň muslimského řádu mevle-

vijje. Občanské třenice zeslabovaly správu a brzdily osvětu, již podobné od začátku středověku v Malé Asii nebylo.

Seldžukové přinesli z Iranu velký zájem pro všechno perské. Doprovázeli je perští úředníci a spisovatelé, po perském vzoru zavedli státní správu a co nenašli u Peršanů, vzali od Byzantinců a Evropanů. Ženili se s Řekyněmi a Evropankami, zvláště Francouzky a budovali pro ně kostely a kaple, do nichž chodili nejen domorodí křesťané, nýbrž též Řekové a Frankové, kteří svým krajankám sloužili. Rozličné náměty se spojovaly a rostla osvěta, která vzala z hellenské a perské, co za nejlepší uznala. Perština ovládla Malou Asii a osmanským Turkům, nástupcům Seldžuků, nezbylo, leda aby jí rovněž užívali. Mnoho bylo byzantských velmožů a řeckých statkářů, kdož si osvojili perštinu a přestoupili k islámu, zůstali na svých zámcích, působili na okolí a šířili význačnou osvětu.

Kai Chosrau II. se utkal s nepřátele, kterým nebyl s to odolat. Byli to Mongolové, pobratimci seldžuckých Turků, vyburcovaní ze svých altajských sídlisk nájezdy Čingizovými. Opřel se jim r. 1243 nedaleko Sivasu; byv poražen, uznal jejich svrchovanost. Pokoj a pořádek v jeho říši zmizel a občanské války zavdávaly příležitost cizincům ze Syrie i Mongolům k novým a novým útokům. Členové vládnoucího rodu se hašteřili a r. 1315 se dostali do područí svých bývalých leníků, osmanských Turků.

OSMANI

Dle podání vstoupili osmanští Turci na dějiště r. 1227. Stěhovali se před útisky svých mongolských susedů na západ. Hledali útočiště u seldžuckého vládce Kai Kobada I. v Konji. Nedopřál jim ho, i vraceli se se svým náčelníkem Sulejmanem. Eufrat přecházeli u Kalaat Džaabar. Sulejman se s četnými druhy utopil. Zbylí — bylo jich na čtyři tisíce — uznali vrchním náčelníkem Sulejmanova syna Ertogrula

(1230—1265). Po krátkých potulkách ve střední Malé Asii poslal Ertogrul novou prosbu k rumskému vládci Kai Kobadovi. Vyhověl, udělil Ertogrulovi lénem okolí Ankary a za poskytnutou pomoc ho zanedlouho odměnil městem Söğüdem.

Ertogrulův syn Osman (1265—1326) využil zeslabení seldžuckého státu nájezdy Mongolů a šířil své léno na úkor Byzantinců. Již r. 1295 rozkázal, aby se při pátečních modlitbách připomínalo jeho jméno, nikoliv seldžuckého sultána. Svého syna Orhana oženil se sličnou Řekyní, jež mu porodila Sulejmana a Murada. Na začátku r. 1300 se moc Seldžuků zhroutila a Osman se vyhlásil nezávislým. Jeho državy sahaly po Marmarské moře. Od začátku r. 1326 sídlil v Burse.

Osmanští Turci nepodlehli seldžucké osvětě. Budující svůj stát na přechodu Asie do Evropy, tíhli na Balkánský poloostrov a osvojovali si zvyky a obyčeje tamních byzantských i srbských vládců. S Asií je spojovala víra a řeč. Užívali perštiny a řídili se názory mystických vykladačů zákona, kteří toužili po tajemném splnutí s Bohem a sdružovali se v rozličných řádech. Náboženské nadšení se osvědčovalo za bojů s nevěřícími a rozvážní a odvážní vládcové dbali, aby nevybočilo z příslušných mezí.

Orchan (1326—1359) zůstal věren příkladu otcovu a neopominul ani jediné vhodné příležitosti, aby své državy rozšířil a zavedl jednotnou vládu a správu. Spory o nástupnictví v Cařihradě mu byly záminkou, že vypravil Sulejmana na evropskou půdu, aby tam posílil byzantské úřady. Sulejman opanoval r. 1355 Gallipoli a Murad I. r. 1361 Adrianopol, jež se stala sídelním městem a východiskem dalších válečných výprav. Byly korunovány Mehmedem II., když si r. 1453 vzal Cařihrad.

Adrianopol neboli Edirne byla na sto let střediskem státu, obepínajícího Malou Asii a Balkánský poloostrov od armenských hor po Dunaj. Evropská oblast převládala a s ní též evropské zvyky a obyčeje. Přesunem ústřední vlády do ne-

dalekého Cařihradu se mnoho nezměnilo, leda že hodnostáři dbali ještě více společenských zvyků byzantských. Mehmed Dobyvatel snad snil o byzantské říši tureckého národa, jistě však chápal rostoucí potíže. Osmanských Turků bylo málo, osvětou nevynikali a neměli-li zaniknouti v podmaněných, nezbylo leda jejich počet množiti a jejich síly osvěžovati.

Mehmed a jeho předchůdcové nenutili nikoho k islámu, avšak brali křesťanské děti, vychovávali je v muslimských školách a měli z nich úředníky, vojáky i manželky. Muslimští poturčenci udržovali a šířili turecký stát. Roztodivní kmenové, obývající Malou Asii, ponenáhlu splývali se svými pány; na Balkáně nebylo jinak. Toliko na pomezí se uchovaly skupiny, které s náboženstvím nezměnily i řeč. Dodnes se udrželi muslimští Armeni, Řekové, Albánci a Srbové.

Turecký stát, budovaný na mostě z Asie do Evropy, sílel a dospíval k blahobytu, když byl na východě ohrožen náboženskými blouznivci. Seskupili se v první polovici čtrnáctého století kolem Safiaddina, jenž se vydával za potomka Aliho, zetě Muhammadova, a velebili ho jako miláčka božího. Byl pochován r. 1334 v Ardebilu a jeho hrob navštěvovali velmoži i věřící ze široka daleka. Ismail, pátý potomek Safiaddinův, využil občanských i náboženských bouří v Persii, vybídl ctitele svého předka k boji a byl r. 1499 uznán šáhem. Jeho stoupenci se vydávali za šíity, straníky Aliho, proto vyhlásil šíitské vyznání státním náboženstvím.

Neměli cařihradský sultán pozbyti větší polovice Malé Asie, nezbylo mu, leda aby se postavil proti novému šáhovi a opíral se o sunnity, již věří, že hodnost nástupce Muhammadova není dědičná, nýbrž že obec má právo vybrati si chalífu svobodnou volbou. Osmanský sultán se dostal do náboženského popředí jako vrchní velitel sunnitů. Jeho povinností bylo zajistiti bezpečnost věřících, putujících do Mekky a Medíny a chrániti a podporovati tato posvátná města. Učinil to Selim I., když opanoval r. 1516 Syrii a následujícího roku Egypt.

Z náboženských důvodů se turecký stát v Asii a v Africe rozšířil po Indický oceán. V Evropě byly občanské nepokoje za Dunajem záminkou a pobídkou k novým výbojům. Za vlády Sulejmana II. (1520—1566) sahala turecká říše od Tigridu, Indického oceánu a Sudanu k Maroku v Africe a do jižního Slovenska v Evropě. Černé moře bylo turecké, Italie se trásla před tureckými válečnými lodmi.

Osmanští Turci rovněž jako jejich příbuzní Seldžukové rádi napodobovali. Přijali perskou osvětu a s ní islám. Opanovavše Cařihrad, podlehli osvětě byzantské a evropské. Na počátku byli snášeliví. Ve střední Asii žili v sousedství s křesťanskými kmeny. V Malé Asii se nejednou válečně srazili s křižáky. Zvítězili i byli poraženi a přece si za manželky brali nejen byzantské, nýbrž i francouzské křesťanky. Byzantským zemanům dopřávali samosprávy. Sami hledali útočiště na byzantském dvoře a ujímali se Byzantinců, kteří byli ve vlasti pronásledováni.

Osman a jeho lidé byli Turci. V Malé Asii se spojovali s členy jiných tureckých kmenů, kteří si tam budovali státy a státečky. Evropy nedobývali Turci, nýbrž křesťané, poturčení Albánci a Slované, kteří platili daně a sloužili ve vojsku. Turecký národ nevykonal pro vnitřní úpravu turecké říše nic, ledaže jí dal písemnictví a úřední jazyk, což obě však bylo ze dvou třetin perské a arabské.

Rostoucí převaha cizích, poislámštěných a křesťanských živlů a vzrůstající se rozmařilost mezi tureckými míšenci — čistých Turků skoro ani nebylo — přivodila ponenáhle slábnutí osmanské říše. Druhou a silnější příčinou úpadku byl přesun světových obchodních cest. Portugalci objevili r. 1498 novou cestu do Indie a východní Afriky. Vedla po moři a byla mnohem bezpečnější a pohodlnější než prastará, procházející tureckými državami. Malá Asie usínala, hospodářský blahobyt a s ním též osvěta vadly. Jedině černo-mořské pobřeží živořilo a Úžiny, jež je se Středozemním mořem spojují, zachovávaly aspoň částečně svůj dřevní

význam. Středozemní moře nebylo světovým a turecká říše, jež je skoro ze tří čtvrtin obepínala, byla vyloučena ze světového obchodu a tím též ze světové hospodářské a politické soutěže.

ÚPADEK OSMANSKÉ ŘÍŠE

Osmanská říše dospěla v šestnáctém století veliké výše, poněvadž měla znamenitou, ukázněnou správu a armádu. Vojsko se skládalo z leníků, z cizinců, z otroků nebo námezdníků, rabů, kteří viděli v tureckém státu a jeho vládci jediného ochránce a podporovatele. Pod jménem janičarů šířili říši a spolu jí dodávali vzorné úředníky.

Turecko, oddělené od světových moří, zaspalo vývoj západní Evropy. Trvalo na zásadě, že náboženství je základem státu a vládce zástupcem božím. Teprv francouzská revoluce je vyburcovala a nadaní sultánové pochopili potřebu oprav. Dal se do nich Mahmud II., jenž 15. června 1826 zničil janičary, kteří pokrok zdržovali a se již přežili. Vštepoval novou státní myšlenku. V osmanské říši měli mít všichni státní občané bez ohledu na plemeno a jazyk nebo náboženství stejné právo. Postupoval příliš rychle. Bořil sloupy, o které se turecký stát opíral a neupevňoval nových, přece však vytvořil úřednictvo, jež vzorně pracovalo s ústředím.

Jeho nástupce Abdulmedžid dal 3. listopadu 1839 prohlásiti královský list, *hatt-i humajun*, jímž svým poddaným zaručil ochranu života, cti a majetku a upravil vybírání daní, jakož i vojenskou službu. Učinil to, aby si zajistil dobrou vůli velmocí proti Mehmedu Alimu v Egyptě. Z vděčnosti za přispění, kterého poskytly velmoci Turecku v krymské válce, uznal 18. února 1856 úplnou rovnost všech poddaných bez ohledu na náboženství. Toto uznání se těžko provádělo, poněvadž muslimské obyvatelstvo nebylo ještě vyspělé a křesťanské mělo v náboženské samosprávě základnu odstředivých národních snah.

Nové období nastává r. 1869, kdy byla zahájena plavba Suéským průplavem. Středozemní moře se vrací ke ztra-

cenému politickému významu a koloniální velmoci si hledí zabezpečiti jeho pobřeží. Nejslabší byli Turci, proto jim braly kousek po kousku, třebaš na oko celistvost turecké říše zajišťovaly a sultánovi pomoc slibovaly. Velká Britannie předčila od začátku devatenáctého století ostatní státy v projevech oddanosti cařihradským pánům. Její námořní loďstvo pronásledovalo Napoleona Bonaparte r. 1798 na jeho dobrodružné výpravě do Egypta. Šlo jí nejen o Indii, nýbrž též o odbytiště, které měla v tureckých državách, sousedících na východě se Středozemním mořem. Z těchže příčin neustala, pokud r. 1840 Mehmeda Aliho z Malé Asie, Syrie a Arabie nevypudila. Nový důvod jí přibyl, když uznala muslimy v Indii svou hlavní oporou. Nesměla dovoliti, aby Rusko proniklo k teplému moři buď Cařihradem nebo Bagdádem, proto chránila sultána jako chalífu, náboženskou hlavu všech muslimů a držitele cest vedoucích k teplému moři. Z péče o něho se účastnila r. 1854 krymské války a ke konci r. 1877 svázela indické vojsko na Maltu a soustředila válečné loďstvo ve východních středozemních vodách. Za dobré služby si vzala smlouvou ze 4. června 1878 Kypr a 4 leta později Egypt. Diplomatsky trochu odporovala, když si Francie přisvojila r. 1830 Alžírsko a r. 1881 k němu připojila sousední Túnisko. Zůstávala nadále ochránkyní sultána jako chalífy. Britské přátelství ochladlo, když se Turecko přiklonilo k Německu a Němci rozdmýchávali všeislámské hnutí, řízené Abdulhamidem II. Britové mlčeli. Příklon Turecka k Německu a stavba Bagdádské dráhy, jež měla ústiti v Perském zálivu, zavinily, že se politika Velké Britannie měnila jak vůči Turecku, tak vůči Německu. Uznala za potřebné domluviti se s Francií a sblížit se s Ruskem a Italií, aby z tureckého dědictví dostala aspoň arabské provincie, po kterých nejvíce toužila. Takovým způsobem zamýšlela spojit Středozemní moře s Indickým oceánem, zabrániti kterékoliv velmoci válečnou výpravu do Indie a zeslabiti moc chalífy nebo jej úplně ovládnouti.

NÁRODNÍ PROBUZENÍ

Velmoci uznaly, že je turecká říše chorá a jejich diplomatičtí zástupci ji léčili. Nemoc se nelepšila, ba naopak zhoršovala. Státní hospodářství se rozvracelo, bída rostla a kde je bída, je též nespokojenost. Za krymské války pobyla evropská vojska delší dobu v Cařihradě, stýkala se s obyvatelstvem a kdož jím neopovrhovali, ujímali se ho a radili, aby nespolehalo na náročné a zlátné cizí lékaře, nýbrž aby se hledělo vyléčiti samo. Rozumní mladí mužové, odchovanci evropských škol, pochopili a založili r. 1862 pokrokovou stranu. Její členové ukazovali na hospodářské a kulturní nedostatky a doporučovali za úspěšný lék důkladnější vzdělání, šetrnost a podporu domácího průmyslu. Své názory hlásali v knihách a novinách, psaných jazykem tureckým, tureckému lidu srozumitelným. Noviny se šířily. Již r. 1876 jich v Cařihradě vycházelo 47, ovšem že nebyly všechny turecké.

Stoupenců pokrokové strany přibývalo, dostali se na vlivná místa a napodobující slepě Evropu, domáhali se ústavy. Mladý sultán Abdulhamid II., sotva nastoupil na trůn, oznámil 23. prosince 1876 osmanskému národu odpovědnou vládu, svobodu tisku a vyučování s ostatními ústavními přídávky, obvyklými v Evropě.

Válka rusko-turecká provedení ústavy zamezila. V křesťanských obcích se projevílo odstředivé hnutí a muslimští konservativci obviňovali stoupence pokroku, že přivodili turecké porážky a vybízeli sultána, aby přerušil veškeré styky s Evropou a vykořenil kdejaký evropský obyčej, který se v Turecku ujal. Samovláda byla obnovena, nejlepší pokrokoví pracovníci utekli do ciziny, a kterým se to nepodařilo, úpěli ve vězeních.

Obrodné hnutí neustalo. Mělo střediska ve Francii a v Egyptě, kde nadšení vlastenci vydávali rozličné listy, které potají dopravovali do Turecka, zvláště evropského. Po radě konservativců hleděl Abdulhamid soustřediti pozornost

muslimské omladiny na myšlenku náboženskou, islám. Světová obec muslimská má více než dvě stě milionů členů. Budou-li se všichni dívat k Cařihradu jako k sídlu svého chalífy, prospějí osmanské říši nejen hospodářsky, nýbrž též politicky. Nikoliv národnost, sloučená s evropskou vzdělaností, nýbrž islám zachrání říši chaífovu a dopomůže osmanským Turkům k prvenství mezi muslimy. Všeislámské snahy se šířily, avšak národní rovněž. Okcident pronikal do tureckého Orientu a evropská vlna zaplavila Balkán a Cařihrad.

ÚSTAVA VYHLÁŠENA

Studující lékařství založili koncem r. 1894 výbor Jednoty a pokroku. Měl sloučiti rozličné národy turecké říše v jednotný národ osmanský, vybojovat ústavu a otevřít pokroku brány dokořán. K novému výboru se přidružili vyšší úředníci a důstojníci, zvláště kteří působili na Balkáně, kde měli pravidelné styky s evropskými středisky tureckých vlastenců neboli jak si říkali Mladoturků.

Na začátku r. 1908 se bouřili turečtí vojáci v Jemenu, jihozápadním koutě Arabie a Albánci jevíli nepokoj. Velmoci se míchaly do záležitostí na Krétě a v Makedonii. Bylo patrné, že se blíží bouře. Mladoturci využili rostoucích nesnází sultánovy vlády a přeložili svou působnost z Cařihradu do Soluně. Zakrátko se k nim přidali mladší důstojníci skoro vesměs. Zvláštní horlivostí vynikali majoři Enver a Niazi. Výboru Jednoty a pokroku se podařilo získati albánské vůdce a 22. července 1908 vztyčili prapor vzpoury v Resně na silnici z Monastýru do Ochridy. Nazítří vyhlásil výbor Jednoty a pokroku pod předsednictvím Enverovým ústavu. Druhá a třetí armáda se vypravila proti Cařihradu. Sultán zastrašen obnovil téhož dne ústavu z r. 1876. Konaly se volby do parlamentu, jichž se účastnily všechny národnosti. Kiamil, pokrokový liberál, sestavil 6. srpna první ústavní vládu, v níž byl Řek, Armen, jakož i šejch al-islám.

Mladoturci hrdí, že ústavu vymohli, chtěli poroučeti. Kiamil nejevil ochoty poslouchati a byl 14. února 1909 přinucen, aby odstoupil. Nastaly třenice mezi Mladoturky a liberální stranou, k níž se přidali bezmála všichni zástupcové křesťanů. Liberálové se spojili s konservativními muslimy, cařihradská posádka se k nim připojila a parlament se uchýlil do San Stefano, kde se 22. dubna prohlásil pro Mladoturky. Balkánské armádní sbory jej podporovaly, Abdulhamida II. sesadily a povolaly na trůn jeho mladšího bratra Mehmeda Rešada, jenž si dal jméno Mehmed V. Zavedl 5. srpna 1909 ústavu po celé říši.

Mladoturci se ujali vlády a správy, avšak neuměli choditi ani v jedné, ani v druhé. Vedli je Enver, Džemal, Džavid, Talaat a Karakemal. Enver a Džemal vychodili toliko střední vojenskou školu, Džavid byl učitelem, Talaat a Karakemal telegrafními zřízenci. Vlastního politického názoru neměli, i nemohli ho dáti svým stoupencům. Horovali pro všeislámské snahy a slučovali je s osmanskými, jež však rozšířili národní složkou, která ponenáhlu převládala a členy křesťanských menšin odpuzovala.

Poturečtiti ostatní národnosti

Na počátku náleželi ke straně Jednoty a pokroku příslušníci všech tureckých národů. Všichni pomáhali vynutiti ústavu, jásali, když se jim to podařilo, a poctivě se snažili, aby ústavu, nebo jak jí říkali, svobodu úplně provedli. Nenadáli se obtíží a rozmíšek, které se projevovaly. Turecký stát nebyl jednotný ani nábožensky, ani národně. Křesťané a židé vynikali vzdělaností a hospodářským vlivem nad muslimy. Mezi muslimy pohrdali Arabové muslimskými bratry Turky. V prvním nadšení se jim zdálo, že snadno odstraní, co je dělí, že vytvoří jedinou svobodnou národnost, které se po přání Mladoturků mělo říkati osmanská. Osmanli se mohl jmenovati každý občan bez ohledu na původ a na náboženství, poněvadž tím dával najevo, že

uznává vládcem potomka Osmanova neboli že je občanem státu, který on a jeho rod založil. Leč Mladoturci spojovali s pojmem Osmanli též znalost turecké řeči a nutili ostatní národnosti, aby si ji osvojili jako společné pojítko. Tento požadavek budil odpor nejen u křesťanů, nýbrž i u arabských muslimů. Viděli v postupu Mladoturků začátek turečtění, jemuž se nikterak nemínili podrobiti. Vždyť měli dějiny a písemnictví význačnější než Turci, bydlili pospolu a nechápali, proč by se měli k vůli několika tureckým úředníkům učit cizímu jazyku. Místo aby cařihradskému přání vyhověli, požadovali, aby k nim byli posíláni úředníci a důstojníci znalí jejich řeči, aby jim byla udělena samospráva nejen finanční, nýbrž zčásti též vojenská a aby byla arabština uznána úředním jazykem.

Občanských třenic využili sousedé: Italie r. 1911 a následujícího léta balkánské státy vzaly sultánovi poslední državy v Africe a v Evropě omezily jeho majetek na východní Thrácii. Avšak ani v Asii nebyly turecké provincie jisty. Mírová smlouva londýnská z 30. května 1913, již byla balkánská válka skončena, uložila Mladoturkům za povinnost dopřáti Armenům značné samosprávy, o které se měli domluvit s Ruskem. Mladoturci se zarazili. Evropa, již napodobovali, jim nejen nepomohla, nýbrž náročným sousedům nadržovala. Světová obec muslimská se chalífy neujala, arabští muslimové se od něho vzdalovali a křesťanské menšiny armenská a řecká dychtily nejen po samosprávě, nýbrž též po státní nezávislosti. Mladoturci si uvědomili, že tureckou říši nezachrání leda turecký lid, podporovaný soukmenovci, bydlícími v Persii, Afgansku a ruské Evropě a Asii. S cesty všeislámské se dali na tureckou, turanskou.

Návrat k lidu

K součinnosti se soukmenovci v Asii a v Evropě nabádal Akčora Oglu, ruský Tatar z poříčí Volhy. Usadiv se po prohlášení ústavy v Cařihradě, založil s pomocí jiných list

Türk Jurdu, *Turecká rodina*, a stal se jeho vydavatelem. Poukázoval, že nelze uskutečniti osmanskou myšlenku, poněvadž se jí vzpírají národnosti, jež mají dějiny stejně důležité jako Turci. Doporučoval, aby se turecký lid opíral toliko o turecké bratry užívaje myšlenky islámské, poněvadž sama k rozumnému cíli nedovede. Dokazoval, že od dávných věků turečtí národové zápasili s indo-evropskými, kteří jsou zeslabeni, poněvadž své poslání vykonali, kdežto tureckým národům se otvírá budoucnost.

Nejhorlivějším pomocníkem byl Ahmed Oglu s několika jinými odchovanci ruské university kazaňské. Všichni dopisovatelé *Türk Jurdu* čistili spisovný jazyk od slov evropských, arabských a perských; hledajíce případné výrazy v denním životě tureckých venkovanů, seznamovali se s jejich mravy a obyčeji a nabádali cařihradské měšťany k návratu k lidu, bydlícímu v Malé Asii. Sbírali národní písně, pořádali divadla a zábavy a budovali nový spisovný jazyk. Ze čtenářů *Türk Jurdu* se vytvořila velká společnost *Türk Oçagi*, *Turecká domovina*, s odbočkami po všech význačnějších městech tureckých a ruských. Teprv působením *Turecké rodiny* a *Turecké domoviny* se ujal název *Türk*. Členové vzdělanějších tříd si říkali *Osmanli*. Slovo *Turek* zamítali jako urážku; národní uvědomení mu dopomohlo k vážnosti nejen po venkově, nýbrž i v městech. Učitelé vykládali žákům o velké turecké neboli turanské rodině, bydlící od Smyrny k Japonskému a Ledovému moři, a velebili turecké dobyvatele, kteří založili mocné říše nejen v Asii, nýbrž i v Evropě. Turecké dívky v Malé Asii se dověděly, že jsou Maďaři a Finové jejich bratři a že se domluví v Rusku svým jazykem skoro ve všech větších městech.

Lidové hnutí ukázalo vlastencům, jaké křivdy se od věků páchaly na tureckém lidu v Malé Asii a jaké nebezpečí hrozí nejen jemu, nýbrž i říši od jinověrců v ní usazených. Anatolský lid krvácel pro sultány dobyvatele. Země, které Turci v Evropě a na Balkáně obsadili, byly skoro vesměs

obydleny křesťany a židy. Ani jedni, ani druzí nebyli povinni vojenskou službou. Zabývali se průmyslem a obchodem, kdežto Turci je spravovali a jim pořádek zaručovali. Když výboje ustaly a bylo třeba brániti říše, ztrácel turecký lid nejen krev, nýbrž i zdroje příjmů. Ubývalo ho, jeho bída rostla a pohlížel závistivě na křesťany a židy, kteří nejsou povinni válčiti klidně živili své rodiny. Křesťanů a židů přibývalo, jejich majetku rovněž a ponenáhlu se ujali veškerého dovozu i vývozu jako prostředníci bohatých domů a podnikatelů evropských. Evropští dovozci a vývozci, opírajíce se o kapitulace, dopřávali své ochrany svým zaměstnancům; odstředivé síly se vzmáhaly. Křesťané a židé užívali blahobytu a bezpečnosti pro své vzdělání. Vidouce, že se jim Turci nevyrovnají, nechtěli na nich záviseti. S počátku toužili po občanské rovnosti. Když jí dosáhli, zachutnala jim samospráva a konečně jim jejich evropští ochránci našeptávali o nezávislosti. Velmoc zasahovaly do politické soutěže mezi křesťany a muslimy a poněvadž vždy nadržovaly náboženským menšinám, domnívali se muslimští Turci, že je vědomě podporují a hleděli se seskupiti a brániti.

Již před světovou válkou se šířil po Malé Asii názor, že je třeba nasaditi všechny páky, aby byl turecký lid z cizího područí osvobozen a vymohl si samostatnost nejen politickou, nýbrž i hospodářskou. Vlastenci ukazovali na Japonsko. Japonci nečekali se svobodou, až prohloubí vzdělanost veškerého lidu, nýbrž vyslali do světa několik set mladých mužů, kteří zdokonalivše se v rozličných oborech, těžili z nabytých vědomostí ve prospěch lidu, přibírajíce evropské odborníky jako rádce. S jejich pomocí cvičili některé krajany doma, jiné posílali do ciziny a po dvou pokoleních obrodili celý národ. Náboženské předsudky byly i tam a když v Japonsku obrody nezadržely, nezadrží jí ani v Anatolii.

SVĚTOVÁ VÁLKA A JEJÍ NÁSLEDKY

Vládnoucí mladoturecká strana sídlila v Cařihradě. Zabývajíc se velkou politikou, neměla ani času, ani chuti, aby podporovala lidové hnutí v Malé Asii. Neprotivila se mu, domnívajíc se, že ho využije pro své cíle, jakmile se potřeba ukáže. Mýlila se; hnutí bylo silnější než ona. Jeho kořeny pronikaly tureckou domovinou, kdežto vláda se opírala skoro vesměs o evropské Poturčence. Mladoturci byli smetení, avšak lidové hnutí zachránilo svobodu vlasti po světové válce.

Po ruském rozvratu se vypravil ministerský předseda Talaat paša k sovětské vládě. Požadoval Batum, Ardahan a Kars, nějakých 6.000 km², jež měly podle mírové smlouvy brest-litevské z 3. března 1918 připadnouti Turecku. Mladoturci spoléhající na pomoc zákavkazských krajanů, obsadili též ruské území, avšak jejich postup byl zastaven, když se turecká obrana na Balkáně zhroutila.

Vláda Izzeta paši vyslala poselstvo k francouzskému generálu Franchet d'Esperey, aby mu nabídlo příměří. Britové je zadrželi, odvezli do přístavu mudroského a tam na anglickém křižníku Agamemnon byla v souhlasu s admirálem Arthurem Calthorpem podepsána 30. října 1918 smlouva o příměří. Článkem 7. si spojenci vyhradili právo obsaditi kterékoliv místo vojensky důležité, jakož i nahraditi turecké posádky v Baku a Batumu svými. Deset dní po uzavření příměří zakotvilo silné britské loďstvo ve Zlatém Rohu. Brzo potom obsadilo britské vojsko Baku jakož i celé naftové potrubí až do Batumu a britské lodi odvážely nahromaděné bohatství petrolejové.

Strana Jednoty a pokroku se rozešla, avšak Mladoturci se sjednotili v nové, již dali jméno Obnova. Vrstvy podléhající evropskému vlivu byly přesvědčeny, že je po turecké říši veta. Sultán Mehmed VI., jenž se ujal vlády v červnu téhož roku, se se svým okolím těšil, že zachrání dědictví otců, svěří-li je britské ochraně.

CO S TURECKEM?

Britové sami nevěděli, co s Tureckem. Státní tajemník zahraničních záležitostí sir Edward Grey prohlásil 27. listopadu 1914: „Bude-li Německo, třeba bez turecké pomoci, poraženo, rozhodne se o Cařihradu a Úžinách toliko podle ruského přání.“ Úmluvou z 18. března 1915 Francie a Velká Británie projevíly souhlas, aby si Rusové vzali nejbližší okolí Dardanell a Bosporu a spravovali severovýchodní kout asijského Turecka. Úmluvou londýnskou ze 6. března 1914 Velká Británie uznala italský hospodářský a politický vliv v okolí Adalíe. Londýnskou smlouvou z 26. dubna 1915, doplněnou v St. Jean de Maurienne 17. dubna 1917, bylo Itálii zajištěno Egejské pobřeží od zátoky Kemer Isker nad Smyrnou po Selefke v zátoce iskanderúnské a vnitrozemí až po Kajseri a Konju. Francie byla smlouvou Sykes-Picotovou z 16. května 1916 oprávněna obsadit celou jižní třetinu Malé Asie. Velká Británie si v Malé Asii nevyhradila nic, poněvadž toužila po všech arabských provinciích. Ani ona ani Francie nebyly rády smlouvě podepsané v St. Jean de Maurienne. Těžce nesly, že se italský vliv při Středozemním moři rozšíří. Itálie, znajíc jejich nepřízeň, otálela a teprv 29. dubna 1919 obsadila Adalii a po krátkém čase i Konji.

Vzájemná nedůvěra zástupců Dohody v Cařihradě rostla. Přeli se o vrchní velitelství posádek. Britové byli přesvědčeni, že může na Úžiny dozíratí jedině námořní velmoc. Mírovou smlouvu s Tureckem odkládali, čímž podporovali chuť k odporu. Posádky rozložené po tureckém pomezí jevíly netrpělivost. Lloyd George se domníval, že by hodně pomohli Řekové. Venizelos neváhal a žádal již 3. a 4. února 1919 v Paříži, aby smělo řecké vojsko obsadit Smyrnu a okolí. Italové se protivili, poněvadž to bylo v rozporu s tajnými smlouvami podepsanými za války. Venizelos vytrval, dostal souhlas a Řekové podporovaní válečnými loďmi britskými, francouzskými a americkými, vtrhli 15. května do Smyrny, kde se dopustili krvavých ukrutností. Vraždili každého, kdo měl

na hlavě červený tarbuš. Dohoda tam vyslala v létě 1919 komisi, skládající se z důstojníka amerického, anglického, francouzského a italského. Zprávou podanou 12. října 1919 dosvědčila, že se řecké vojsko provinilo proti lidskosti, jakož i proti nauce o svobodném určení, poněvadž bydlí v okolí Smyrny více Turků než Řeků. Komise spolu upozornila, že se probouzí turecké národní vědomí a že dojde k válce. Nejvyšší rada zprávy nedbala a řecké obsazení uznala, avšak toliko za dočasné.

Italové se domlouvali s Řeky a Tittoni a Venizelos podepsali 29. července 1919 úmluvu, podle níž se Itálie vzdává nároků na Smyrnu, jež jí byla přiřčena úmluvou v St. Jean de Maurienne, odstupuje Řecku Dodekanesos bez podmínky a Rodos teprve, odevzdá-li mu Anglie Kypr. Oba státy si zajišťují vzájemnou podporu.

Velká Británie míní dáti evropské kraje mimo Cařihrad jakož i celou egejskou oblast Řecku. Pontská oblast měla dostati samostatnost. Z oblasti náhorní zamýšlela oddělit východní provincie a utvořit z nich svobodnou Armenii, kdežto jižní pruh celé náhorní oblasti měl být spojen s Taurerem a proměněn v nezávislý nebo aspoň samosprávný Kurdistan. Zbýlé Turecko by se bylo scvrklo na vnitrozemní státech se dvěma až třemi miliony obyvatelů, spojený úzkým pruhem s hlavním městem Cařihradem, v němž samém bydlilo více než milion lidí. Avšak ani toto přistřižené Turecko nemělo zůstat nezávislé, nýbrž britskému protektorátu podřízené.

NÁRODNÍ ODBOJ

Četní vykladači zákona se dali získat a založili v Cařihradě Společnost přátel Anglie, jež zřizovala odbočky po městech, která měla britské posádky. Vláda nevěděla z které do které. Její povinností bylo, aby vymohla mír co nejrychleji a za nejlepších podmínek, avšak neměla síly. Potřebo-

vala peněz a mravní pomoci a obé mohla dostati jedině od Velké Britannie, jež dávala ráda a hojně. Jaký div, že se k ní vláda a sultán úplně přiklonili a že projevili souhlas s každým jejím přáním. Úředně oznámili 27. května 1919, že rada koruny uznala potřebu dáti se pod ochranu určité velmoci. Že je míněna Anglie, věděl kdekdo. A přece nebyl splněn ani jediný z cizích záměrů. Postavil se jim na odpor turecký lid, jemuž Alláh poslal za vůdce pravého muže v pravý čas. Byl jím Mustafa Kemal.

MUSTAFA KEMAL

Mustafa Kemal se narodil r. 1880 v Soluni. Otec, albánský míšenec Ali Riza, se živil obchodem s dřevem. Matka, Albánka Zobejda, pečovala o synka, jenž navštěvoval nižší vojenskou školu v Soluni a vyšší v Monastýru. Do vojenské koleje odešel do Cařihradu. Jako kapitán generálního štábu byl 11. ledna 1905 jako podezřelý zatčen, vyslýchán a z trestu poslán do Damašku. Nedaje se zastrašiti, založil tam Společnost svobody. Aby nebyl znova uvězněn, uprchl Jaffou do Soluně, kde se po nějaký čas skrýval. Dostav milost stal se opět důstojníkem generálního štábu v Soluni a vstoupil do strany Jednoty a pokroku, s níž se účastnil politických bojů r. 1908 a 1909. Následujícího roku se odebral do Francie za dalším vojenským vzděláním a r. 1912 spěchal s přítelem Alim Fethim, vojenským zástupcem při tureckém vyslanectví pařížském, do Tripolska, aby bojoval proti Italům. Za balkánské války velel na Gallipoli a po uzavření míru byl ustanoven v Sofii vojenským zástupcem při vyslanectví, jež vedl Ali Fethi, později zvaný Okjar.

Za světové války se proslavil v Gallipoli při obraně Dardanell. Když Dohoda odtud vojsko vzala, byl poslán do Kurdistanu, aby řídil odpor proti britskému postupu. Přednostou generálního štábu měl pomalého, trpělivého Ismeta a svým zástupcem ustanovil mohutného a prudkého Kjazima Karabekira. Obrátiv se proti Rusům vypudil je z ně-

kterých krajů, při čemž se řídil vlastním názorem nedbaje rozkazů nejvyššího velitele Envera. Ztratil místo a dlel začátkem r. 1917 v Halebu jako ve vyhnanství. Rostoucí nebezpečí přimělo Envera, že mu světil přípravu nové vojenské skupiny, která měla ze Syrie podél středního Eufratu podniknout útok na Angličany a osvoboditi Bagdád. Dostala jméno Jilderim a byla zesílena německým vojskem, jež vedl generál Erich von Falkenhayn.

Mustafa Kemal brzo poznal, že Jilderim účelu nedosáhne, proto se vzdal svého místa a odjel do Cařihradu, odkud doprovázel následníka trůnu Uahiduddina do Německa. Když nastoupil 3. července 1918 jako Mehmed VI. na trůn, jmenoval Mustafu Kemala velitelem sedmého armádního sboru. Po porážce 17. září 1918 ustoupil Mustafa Kemal do Haleba a odtud táhl se zbytkem vojska na Ajn-tab ke Kajseri. Zabezpečiv výzbroj, kterou zachránil, spěchal 7. listopadu do Cařihradu, aby poznal záměry tamních politiků.

Stýkal se hojně nejen s krajany, nýbrž i s cizími důstojníky a přesvědčil se, že není jednoty ani mezi těmito ani mezi oněmi. Francouzští a italští důstojníci žehrali na britské spojence. Turečtí politikové zakládali strany a straničky a všichni zvědavě očekávali, co počne Anglie, vědouce, že se jí nikdo neodváží odporovat. Pochopil, že nelze očekávat pomoc ani od Francie a Italie, ani od domácí vlády a že lid, chce-li zachrániti své bytí, je povinen, aby se staral sám o sebe. Svým přesvědčením se nikde netajil. Vůdčím politikům se stával nepohodlným; přáli si, aby co nejdříve odešel. Na jejich popud byl jmenován inspektorem třetí armády, jež byla posádkou ve východní Anatolii. Rád přijal odpovědný úřad, poněvadž mu poskytoval možnosti, aby provedl plán, který v Cařihradě promyslíl.

Po Kemalově soudu se dopustili Mladoturci chyby, že nedbali pravé síly tureckého národa. Nebylo možno uskutečniti všeislámskou myšlenku a spojití všechny turecké

kmeny. Vytkl si, že sjednotí turecký lid ve vymezených hranicích a vzdá se snah imperialistických, ať náboženských, ať národních. Věděl, že Turecko prohrálo a že je nezbytné uspokojiti vítěze. Avšak spolu měl za národní povinnost hájiti turecké domoviny. Cařihrad opustil 16. května, na půdu maloasijskou vstoupil v Samsunu 19. května a zahájil nové období tureckých dějin.

Počínal si velice obezřele. Vyzvídal, poslouchal a hledal společníky. Našel je v členech Ligy na ochranu práv východních provincií, jež se utvořila 3. března 1919. Dověděl se od nich, že s cařihradskými politiky jednati nemíní, poněvadž turecky necítí a že se budou opíratí jenom o turecký lid anatolský. Úplně s nimi souhlasil a vysvětloval jim svůj úmysl prose, aby ho doprovázeli do Erzurumu a pomohli mu zachrániti provincie východní, tehdy nejvíce ohrožené. Dohodli se, že svolají kongres, na němž by porokovali o potřebě ochrany národních hranic v plném rozsahu, jakož i svrchovanosti tureckého národa. Jako inspektor třetí armády, rozložené mezi Sivasem a Erzurumem, měl Mustafa Kemal právo dávatí rozkazy úřadům vojenským i civilním i v provinciích Dijarbekir a Ankara a udržovati styky s veliteli posádek vzdálenějších. Jeho postup vzbuzoval v Cařihradě podezření, i zakázala vláda 21. června generálním guvernéřům přijímati od něho rozkazy, jeho úřad 8. července zrušila a jej zpět povolala. Vystoupil z vojska a zajistil si svobodu pohybu.

VLASTENCI SE SESKUPUJÍ

Kemal potřeboval spolupracovníků, proto svolal na 20. června do Sivasu zástupce východních provincií a od 23. července do 7. srpna řídil práce prvního národního kongresu v Erzurumu. Kongres zvolil výbor obrany práv východních provincií a Mustafa Kemal měl jako předseda upravití vládu i správu ve východní části Anatolie podle ústavy jednomyslně schválené. Uznávají zákonitá práva císařského

trůnu sultána a chalífy a vše, co podnikají, konají toliko, aby tato práva zajistili. Účelem národního hnutí je obrana nezávislosti a celistvosti říše a odpor proti státním útvarům menšin, zvláště Armenů, jakož i proti jakémukoliv cizímu mandátu. Kongres jeví ochotu přijmouti technickou a hmotnou pomoc každé velmoci, která zaručí nezávislost Turecka.

Výbor obrany národních práv měl prvotně spravovati toliko východní provincie. Zakrátko se však k němu přidávaly též provincie severní, ba i některé západní. Členové kongresu spěchali do Sivasu, aby se tam domluvili se svými stoupenci od západu a jihu. Zvláště mezi Kurdy jich bylo mnoho a zakládali odbočky výboru obrany podél jižních hranic.

Nový kongres byl zahájen v Sivasu 4. září. Potvrdil usnesení erzurumská a zároveň se rozhodl, že zvolí poslance do parlamentu, jenž se však neměl sejíti v Cařihradě, nýbrž v některém městě Anatolie. Přimlouvali se za to hlavně členové bývalé strany mladoturecké, kteří by byli rádi přerвали veškeré pásy s Cařihradem, kdežto stoupenci Kemalovi mínili jednati v souhlase se sultánem a dodávati síly jeho vládě. Vždyť bylo v Erzurumu výslovně stanoveno, že nová ústava nabude platnosti toliko, kdyby cařihradská vláda, jsouc v područí cizích velmocí, se rozhodla, že východní provincie opustí.

Mustafa Kemal činil, co mohl, aby zamezil rozkol. Na jeho popud se obě strany dohodly, že pošlou sultánovi telegram, v němž ho požádají, aby pečoval o úplnou nezávislost, národní celistvost a odvolání cizích vojsk z Anatolie i z Cařihradu a ustanovil vládu, která by plnila vůli tureckého národa. Prosili za odpověď poukazující na nebezpečné následky, kdyby jejich žádosti nevyhověl nebo odpovědi neposlal. Telegram byl vypraven 4. září. Kongres čekal bezmála do konce října, odpověď nedošla, a přece Mustafa Kemal nepodnikl nic proti Cařihradu, jen aby nedrobil národních sil.

Britští důstojníci a jejich přátelé sledovali bedlivě postup

Mustafy Kemala a jeho stoupenců a zasílali podrobné zprávy do Cařihradu. Kemal vydal rozkaz, aby nebylo žádnému cizímu zástupci dovoleno jednati s úředníky nebo důstojníky, nýbrž aby byl každý cizinec ve vší počestnosti dopraven na hranice. Telegraficky žádal sultána, aby propustil zrádné ministerstvo Ferida paši a konal přípravy k volbám. Ferid se 30. září poděkoval a 2. října utvořil senátor Ali Riza novou vládu, jejíž členové měli dobrou vůli, aby se s Kemalem dorozuměli. Volby byly vypsaný a Mustafa Kemal byl zvolen za Erzurum, avšak jako předseda výboru národní obrany neodešel do Cařihradu, nýbrž se 27. prosince 1919 usadil v Ankaře.

NÁRODNÍ ÚMLUVA

Parlament byl zahájen 12. ledna 1920 za přítomnosti 132 poslanců, skoro vesměs z Cařihradu. Rokovali o národních povinnostech podle myšlenek, vyslovených ve volební listině. Vtělili je v šest článků národní úmluvy, již v noci z 16. na 17. února jednomyslně schválili.

Arabské obyvatelstvo provincií obsazených 30. října 1918 cizími vojsky rozhodne svobodnou volbou o své budoucnosti. Kraje obydlené po většině osmanskými muslimy zůstanou nerozdílnou jednotkou, třebas byly v den příměří v cizí moci (1).

Kraje Kars, Ardahan a Batum, jež se svobodnou volbou vrátily k mateřské zemi, mají právo, aby své rozhodnutí obnovily (2).

Právní stav západní Thrácie budiž upraven podle svobodného přání obyvatelstva (3).

Bezpečnost Cařihradu, sídla chalífy, hlavního města sultánova a střediska osmanské vlády, jakož i bezpečnost Marmarského moře musí býti zajištěna, ať se o Ůžinách rozhodne jakkoliv (4).

Práva menšin, zabezpečená smlouvami velmocí Dohody s jejich nepřáteli, turecká vláda uzná a zachová, bude-li dbáno práv menšin muslimských (5).

Turecký národ požaduje neochvějně úplnou nezávislost a svobodu při budování národního a hospodářského blahobytu, proto neuzná žádného omezení politického, soudního nebo finančního (6).

Schválení národní úmluvy bylo posledním činem parlamentu, jenž se 18. března 1920 přede dnem na neurčitou dobu odročil. Dva dni předtím obsadilo britské vojsko některé části města. Poslanci, kterým se nepodařilo utéci, byli odvezeni na ostrov Maltu. Stejný trest stihl též čelnější vlastence v Cařihradě i v Malé Asii. Zdálo se, že je národní hnutí udušeno a že lid mlčky přijme, co mu cizinci určí.

V Cařihradě dohlížela Velká Britannie a Ferid, jenž se stal 5. dubna opět ministerským předsedou, se řídil její vůlí. Nemohl jinak, neboť mu britský mimořádný komisař 18. února oznámil, že by Velká Britannie ponechala Cařihrad Turecku, kdyby ustal každý odpor proti vojskům Dohody a proti Řekům v okolí Smyrny. Touže dobou táhli Francouzi od Adany, Armeni od východu, britské vojsko drželo Maraš a jiné kraje a Italové byli v Konji.

ANKARA OHNISKEM

Na cizí pokyn dal Ferid 11. dubna uveřejniti nález vykladačů zákona, jímž byli stoupenci Mustafy Kemala prohlášeni za vzbuřence, vyobcováni z islámu a slavnostně jim vypověděna svatá válka. Měl ji řídit Čerkes Enzavur, bohatě zásobený zlatem i válečnou výzbrojí. Zlato uchránil skoro vesměs pro sebe, kdežto výzbroj dostal Mustafa Kemal, k němuž zakrátko velká většina Enzavurova vojska přešla.

V odporu proti nálezu cařihradských vykladačů vydalo shromáždění vykladačů zákona v Ankaře prohlášení, jímž ukázalo muslimskému světu, že je postup Mustafy Kemala a výboru národní obrany na prospěch islámu a kdo je podporuje, že získává odměnu, kterou Alláh uděluje těm, kteří pro něho vedou svatou válku. Účelem Mustafy Kemala je obhajoba svobody chalífovy, proto je povinností každého

muslima, aby mu pomáhal. Podobným způsobem promluvíli zástupcové muslimů indických, kteří Kemala rovněž uznali ochráncem chalífovým.

Mustafa Kemal vyzval poslance, aby se sešli k národnímu shromáždění do Ankary. Britové dali přísně stříci celé pobřeží. Kemal si pomohl 16. března rozkazem, aby byli všichni britští důstojníci, dozírající na správu jednotlivých anatolských měst pozatýkáni a potud vězněni, pokud nedostanou svobodu turečtí vlastenci, odvezení na Maltu. Nové volby vypsal 19. března nikoliv do parlamentu cařihradského, nýbrž do Velkého národního shromáždění v Ankaře. Za důvod udával, že lid nemůže býti bez svobodné vlády a že poslanci, kteří se do Cařihradu odebrali, byli uvězněni, ostatním pak že je přístup do Malé Asie zamezen.

Volby se konaly na rychlo. Vyšli z nich stoupenci národního hnutí a zahájili 23. dubna svou činnost v Ankaře slavnostními modlitbami. Měli za úkol prováděti vůli národa a chrániti vlast. Nazítří zvolili presidentem Mustafu Kemala jako vykonavatele vůle národa. Vybral si pomocníky neboli komisaře a navrhl je Velkému národnímu shromáždění, jež je 3. a 4. května schválilo, čímž ustanovilo pravou vládu. Výslovně ji označilo jako prozatímní, aby dalo najevo, že se nechce rozejíti s Cařihradem. Odvetou odsoudil vojenský soud v Cařihradě 11. května Mustafu Kemala k smrti naznav, že burcuje protivné vlastenecké síly.

Kemal postupoval nesmírně opatrně. Užíval Mladoturků, vykladačů zákona, konservativců, monarchistů napřed proti Armenům, potom proti Řekům. Sultána a chalífu líčil jako zajatce a hlásal, že je náboženskou povinností všech, aby ho vysvobodili. Pro unavený a vyhladovělý lid chystal mír, proto naléhal, aby se jednomyslně rozhodl pro jeho cíle a podrobil se jeho vedení. Velké národní shromáždění bylo obranným vojenským výborem, jenž měl za účel osvoboditi vlast od nepřátel.

Skoro touže dobou, kdy bylo v Ankaře zahájeno Velké

národní shromáždění, rokovali spojenci o míru s Tureckem. Podmínky vypracované ve Foreign Office byly 11. května odevzdány v Paříži tureckému poselstvu. Zakrátko byla hlavní ustanovení mírové smlouvy, které se říká sèvreská, známa i v Ankaře. Velké národní shromáždění se dovědělo, že má býti Turecko rozdrobeno a co zbude, že se dostane do cizího područí. K tomu nechtělo a nemohlo přivoliti. Toužilo po míru, zavrhovalo válku, avšak hotovilo se k ní, aby ušlo cizímu jhu. Výbor národní obrany nikdy nevybílzel k nové vojně. Mluvil toliko o povinné obraně rodné půdy. To chápal každý člověk a všichni, zvláště ženy, ba i dívky, dbali nařízení své vlády. Hlavní zásluhu mělo venkovské obyvatelstvo. Sedlák nechtěl ztratiti zděděnou půdu. Porozuměl národní úmluvě a byl hotov pro ni obětovati nejen majetek, nýbrž i vycediti krev.

Ankara byla ohniskem národního hnutí. Rozkládá se na pláni 870 m vysoké při úpatí pahorku, jež jindy věnčila tvrz. Domky byly skoro vesměs vystavěny ze dřeva a za požáru r. 1918 jich dobré dvě třetiny lehly popelem. Bylo potřebí mnoho a mnoho budov stavěti, aby našli obydlí nejen členové nové vlády a Velkého národního shromáždění, nýbrž i vojsko, jež se v Ankaře cvičilo. Nebylo skladů, v nichž by se uchránily zásoby a vojenská výzbroj a scházely dílny na opravu zbraní a hotovení nábojů aspoň pro ručnice. Nebylo lékařů, nebylo nemocnic a lid se chystal k rozhodnému boji za anatolskou domovinu. Muž, jenž jej k boji vyzval a vedl, si vybral za sídlo Ankaru. Věděl, že tam nenajde nic nebo skoro nic z toho, čeho právě potřeboval, ale poznal, že Ankara leží v srdci domoviny a že z ní bude poměrně snadno ovládati jak oblast egejskou, tak černomořskou, na které nebylo spolehu, a chrániti východní provincie, o něž usilovali Armeni.

CAŘIHRADSKÁ VLÁDA VYJEDNÁVÁ

V Cařihradě se nenadáli ani Britové, ani turečtí politikové rozhodného postupu Mustafy Kemala. Rozumnější mužové se obávali úplného rozkolu, i zakládali stranu umírněných, aby smířila sultána a jeho vládu s Kemalem a jeho Velkým národním shromážděním. Bylo to těžké, skoro nemožné, neboť zástupci cařihradské vlády podepsali 10. srpna 1920 podmínky mírové smlouvy sèvreské, kdežto Velké národní shromáždění ji úplně zavrhl.

Řecké vojsko obsadilo 25. července 1920 Edrin a zastavilo se teprv u Čataldže. Tehdy psaly ankarské listy, že Cařihrad pozbyl neschopností vlády jakéhokoliv významu a že bude Velké národní shromáždění jednati bez ohledu na sultána. Tu se zarazili četní stoupenci Britů a sami se přimlouvali, aby byla v Cařihradě utvořena vláda z přátel Mustafy Kemala, kteří by s ním vyjednávali a občanskou válku zamezili. Ministerský předseda Ferid byl 21. října po čtvrté propuštěn a sestavením nové vlády pověřen Teufik, jenž si za ministra vnitra vybral Izzeta, bývalého vojenského představeného a přítele Mustafy Kemala. Teufik prohlásil, že bude pracovati v úplném souhlasu s národem a proto vypraví k Mustafu Kemalovi poselstvo, aby byl svolán sněm, jenž by mírovou smlouvu sèvreskou potvrdil. Poselstvo odešlo z Cařihradu 4. prosince. Vedli je Izzet a Saleh, ministr námořnictví. Dohodli se, že Edrin a Smyrna zůstanou Turecku, jež bude státem úplně nezávislým. Sultanát a chalífát bude zachován. Do sněmovny nesmějí býti voleni čelní mužové bývalé strany Jednoty a pokroku. Jednání o mír se účastní též zástupci výkonného výboru anatolského.

Poselstvo se vrátilo začátkem března 1921 a žádalo, aby byla ankarská vláda uznána a výbor tamního Velkého národního shromáždění aby pracoval v Cařihradě. Zástupci Dohody se protivili, sultán nevyhověl, Izzet s několika druhy se vzdal a stal se jakoby neúředním zástupcem ankarské vlády v Cařihradě.

Cařihradská vláda váhala. Obávala se, aby přidavši se k národu, neztížila postavení Turecka a nepopudila Dohody, zvláště Velké Britannie. Její váhavost umožnila, že se nejen v Malé Asii, nýbrž i v Cařihradě a v evropském Turecku tvořily tajné národní výbory.

ANKARA VEDE

Turecké obyvatelstvo cařihradské se přiklonilo k Ankaře, konalo pohřební bohoslužby na památku bojovníků padlých za obrany proti Řekům a mravně donutilo sultána, že se 15. dubna 1921 účastnil takové pohřební slavnosti. Zarážel je postup Řeků vůbec a cařihradských zvláště. Řecké válečné lodi bombardovaly anatolské přístavy na dohled od Cařihradu a vracely se klidně ke Zlatému Rohu a jejich krajané usedlí v Cařihradě je vítali jako vítěze. Britové jim dopřávali úplné svobody, zato však válečné lodi britské zadržely kdejakou tureckou barku důkladně ji prohlédávající. Jaký div, že Cařihradští toužili po spojení s Anatolií, po vlastní správě a po odchodu evropských dozorců. Věděli, že v Anatolii je turecký lid svobodný, v Cařihradě však že Turci podléhají nesčetným zástupcům Dohody a těch si nevážili, ba jimi pohrdali. Obecně se vytýkalo, že se na válečných lodích hýří od večera do rána a že se do města nikdy předtím nedováželo tolik lihových nápojů a nikdy nechodilo za noci tolik cizích ženštin. Muslimské rodiny, ba i čestní Evropané nedovoľovali svým členům návštěvy Pery, střediska rozkoší. Mravnost upadala, takže i staří evropští usedlíci žádali, aby evropská vojska Cařihrad opustila.

Národní cit se ozval i v muslimech sultánovi nejvěrnějších. Věděli, že ankarské hnutí jejich zájmy poškodí — a přece Ankaře přáli a z jejích úspěchů se radovali, jen aby se zbavili cizích vetřelců. Členové dřívější strany Jednoty a pokroku, nebo jak si po příměří říkala, Obnovy se přebarvovali na lidovce. Hlásali, že je třeba chrániti rodnou půdu, a podporovali Mustafu Kemala, třebaž byl jejich od-

půrcem. Po prvním vítězství národního vojska u İnönü 10. ledna 1921 opouštělo tisíce a tisíce mladých mužů a žen Cařihrad a hleděli se dostat do Ankary. Důstojníci se hrnuli do Anatolie, a přece bylo pobřeží střeženo britskými a řeckými lodmi.

Mustafu Kemalovi nebyli pomocníci z Cařihradu hrubě vítáni. Věděl, že je mezi nimi, zvláště mezi mladšími důstojníky, mnoho nadšených Obnovitelů a nepřál si, aby posílili mladotureckou skupinu poslanců, jež mu ve Velkém národním shromáždění působila značné obtíže. Rozkázal, aby byli všichni důstojníci na pobřeží důkladně zkoumáni a bývalí vůdčí členové mladoturecké strany odmítáni. Snažil se, aby se vzmáhali jeho přívrženci a členové výboru národní obrany, zasazující se o provedení národní úmluvy, jež se stala vyznáním víry Velkého národního shromáždění.

Se svými věrnými založil 20. ledna 1921 Sdružení na obranu práv Anatolie a Rumelie. Byl jeho hlavou a velká většina poslanců se k němu přidala. Odpůrci, skoro vesměs členové Obnovy, měli vlastní klub a jsouce politicky vyspělejší, hleděli se zmocniti vedení ve Velkém národním shromáždění. Odtud prýštila nenávist mezi oběma skupinami a snahy druhů Mustafy Kemala, aby bývalé vůdce turecké říše a své zavilé odpůrce zhubili a budování nového státu sobě zajistili. K cíli dospěli v létě 1926, kdy všichni přední Mladoturci zahynuli na popravišti.

Mustafa Kemal se přimlouval za domluvu s Francií a s Itálií věda, že od nich nejsnáze a nejrychleji dostane šatstvo, potraviny a zboží, jichž nezbytně potřeboval. Protivili se Obnovitelé, již hlásali nenávist k evropským cizincům a společný postup s Ruskem a s muslimskými státy asijskými. Na jaře 1921 měli převahu. Kemal jim vyhověl, současně se však důkladně připravoval, aby konečně provedl svou.

PROZATÍMNÍ ÚSTAVA

Velké národní shromáždění schválilo 20. ledna 1921 všemi hlasy proti jednomu prozatímní ústavu, vypracovanou výborem národní obrany v Sivasu. Svrchovanost náleží bez výjimky národu, jenž svou zákonodárnou i výkonnou moc svěřil Velkému národnímu shromáždění, které jmenuje vládu. Shromáždění se skládá z poslanců volených na dvě leta. Poslanci si volí presidenta rovněž na dvě leta. Schvaluje podpisem usnesení Velkého národního shromáždění jakož i rozhodnutí rady komisařů, zvolených národním shromážděním a spravujících jednotlivé odbory. Komisaři si vyberou ze sebe předsedu, avšak president Velkého národního shromáždění je spolu přirozeným předsedou rady komisařů.

Prvotně byl Mustafa Kemal nejen předsedou Velkého národního shromáždění, nýbrž i vojenským velitelem. V létě 1921 hrozili Řekové obecným útokem, i pověřilo ho Velké národní shromáždění 5. srpna na tři měsíce veškerou mocí. Stal se diktátorem s čestným názvem Gázi, Dobyvateľ. Za zástupce v úřadě presidenta shromáždění a předsedy komisařů si vybral osvědčeného přítele Mustafu Fevziho, jemuž úplně důvěřoval a jenž mu byl odpovědný. Spolu ho postavil v čelo generálního štábu. To se nelíbilo Obnovitelům a podali v prosinci návrh, aby byl Gázi se všemi členy vlády odpovědný Velkému národnímu shromáždění. Návrh byl přijat třeba jen nepatrnou většinou. Kemal se proti němu ozval, načež byl zamítnut, ale již 8. července 1922 se Velké národní shromáždění usneslo, že nikoliv Mustafa Kemal jako jeho president, nýbrž ono samo bude navrhovati kandidáty na místa jednotlivých komisařů neboli ministrů a voliti jeho zástupce na stolci předsednickém. Kemala uznalo 20. července vrchním velitelem veškerého vojska, pokud nebude národního cíle dosaženo.

OBRANA ZEMĚ

Úkol Kemalův nebyl snadný. Měl vybudovati ústavu, vládu, správu a armádu, udržovati dobrou vůli s členy Velkého národního shromáždění, vychovávat si pomocníky, zabezpečiti národní hranice a nedrážditi Dohody. A přece to byla Dohoda, jež hranice vlastního Turecka ohrožovala a odstředivé domácí síly podporovala. Kemal a jeho druhové považovali její postup za nespravedlivý. Turecko znalo toliko náboženské menšiny. Doprávalo jim úplné církevní i občanské samosprávy. Školy, zřízené po evropském způsobu, probouzely národní vědomí a náboženské menšiny se měnily v národní. S pomocí evropskou se od r. 1814 odštěpovaly napřed v Evropě, po světové válce též v Asii. Dohoda nadržovala křesťanům na úkor muslimů, ač k tomu neměla důvodu. Muslimové indiští a severoafričtí jakož i arabští bojovali po jejím boku a dopomohli jí k vítězství. Nikde se neprovinili, zachovali kázeň a statisíce jich vykrvácelo. Nač rozlišovat mezi křesťany a muslimy a křísiti nedůvěru, již světová válka odstranila? Dohoda podléhající misionářům zůstala při své a Kemalovi nezbylo, leda aby se postavil proti jejím křesťanským chráničům, na východě proti Armenům, na jihozápadě proti Francii a na západě proti Řecku.

Francouzi vypuzeni

Brémond, generální správce Kilikie, rozdmychával od 2. září 1919 občanskou válku svolávaje pod francouzské prapory armenské a arabské křesťany proti jejich muslimským sousedům. Kemal se jich ujal a zbytky sedmé armády, jíž někdy sám velel, nastoupily 29. listopadu pochod na Maraš. Francouzi a jejich domácí spojenci nebyli náležitě zásobováni, trpěli zimou a hladem, prohrávali bitvu za bitvou, ustupovali k pobřeží a doprošovali se příměří, jež 30. května 1920 uzavřeli. Bylo několikrát porušeno rozvášněnými Armeny a Turky, avšak přece jen trvalo, i byl

pokoj a pořádek v jihozápadním koutě turecké domoviny jakž takž obnoven a udržován.

Armeni poraženi

Armeni útočili od východu. Po přání Obnovitelů se hleděl Kemal proti nim zabezpečiti v říjnu 1919 tajnou vojenskou smlouvou s tureckým státem azerbejdžanským. Hrubě jí nedůvěřoval a připravoval vojsko. V červnu 1920 svěřil jeho vedení Kjazimu Karabekirovi. Armenský odpor se zhroutil. Národní vojsko obsadilo 29. září Sarikamiš, 30. října Kars a v listopadu Armeni prosili za příměří. Trpce si stěžovali, že se jich velmocí neujaly. Prozatímní mírová smlouva podepsaná 3. prosince v Gümrü-Alexandropoli obnovila hranice, jak byly r. 1876 a potvrdila je konečná smlouva v Karsu 13. října 1921. Národní vojsko nejen že všechny východní provincie zachovalo, nýbrž je ještě rozšířilo kraji Ardahan a Artvin.

Řecký vpád

Po oblasti egejské a černomořské, pontské, toužili Řekové. Od konce devatenáctého století se mezi nimi šířila Velká myšlenka, povinnost obnoviti byzantskou říši nejen na Balkáně, nýbrž i v Anatolii. Za světové války a po ní byl jejím hlasatelem a zastáncem Venizelos. Zamýšlel obsaditi Smyrnu a spojití s Řeckem celé úrodné okolí. Poukazoval na nebezpečí, které hrozí tamním křesťanům, z nichž byly dobré tři čtvrtiny Řekové a nadšení stoupenci Velké myšlenky. Usazovaliť se v posledních padesáti letech soustavně v severozápadní části Malé Asie, najmě ve Smyrnen-sku. Neúmornou prací dospívali k blahobytu a stávali se oporou všech, kdož chtěli byzantskou říši vzkřísiti.

Anglikánské duchovenstvo s arcibiskupem z Canterbury v čele, toužíc po spojení s pravověrným patriarchátem, podporovalo Velkou myšlenku, získalo pro ni některé významné politiky a s jejich pomocí též veřejné mínění. Nalé-

hali na vládu, aby přiměla ostatní spojence k souhlasu s řeckým postupem. Nejvyšší rada, zasedající v Paříži, se dlouho zdráhala, avšak na nátlak z Londýna konečně projevila souhlas, aby Řekové ve shodě se sedmým článkem smlouvy o příměří v Mudrosu obsadili Smyrnu. Učinili to 15. května 1919.

Turci nebyli připraveni na řecký vpád. Nezavdali příčiny k stížnostem a s počátku se ani nebránili. Teprv když řecké ukrutnosti neustávaly, sbíral plukovník Köprülülü Kjazim, jenž tehdy dlel ve Smyrně, dobrovolníky a zadržoval s nimi řecký postup. Jeho čtyři byly základem národní armády, již Mustafa Kemal vybudoval.

Smyrna je hlavní přístav turecké domoviny. Turci nenáviděli Řeků a pohrdali jimi jako bývalými poddanými. Řecký útok probouzel turecký odpor. Nechtěli býti z celého pobřeží vytlačeni nebo pořečtění. Dráždily je ukrutnosti, kterých se Řekové 15. a 16. května dopustili ve Smyrně a v nichž po okolí pokračovali. Napřed hleděli zachrániti své ženy a dcery, potom movitý majetek a konečně zděděnou hroudu, domovinu. Cizí vetřelci probudili jejich národní cit, ohlíželi se po vůdci a spěchali ke Kjazimu a s ním k Mustafu Kemalovi. Důstojníci Dohody, kteří Řeky doprovázeli, upozorňovali na sopečné záchvěvy lidu. Venizelos je odbýval jako cizince, neznající trpnou tureckou povahu, řecká armáda se v březnu 1920 z jakéhokoliv cizího dozoru vymanila a sledovala vytoužený cíl, Velkou myšlenku, obnovu byzantské říše. Řekové útočili, Turci se bránili.

Úprava obrany

Obrana turecké domoviny nebyla snadná. Cařihradská vláda rozdmýchávala místní vzpoury, zakazovala a rušila spojení Ankary s jednotlivými provinciemi, lupičské čety pod štítkem dobrovolnickým znepokojovaly cesty i vesnice a tvořící se ankarská vláda neměla ani peněz ani vojska. Bylo potřebí vybudovati jednotnou armádu, potlačit vzpurné

dobrovolnické čety a zaříditi pevnou obranu proti Řekům. Ohrožená oblast byla rozdělena na dva úseky: velitelem západního jmenován Ismet, jižního Refet. Ismet, mladý, vzdělaný plukovník, se uchýlil z Cařihradu do Ankary, kde ho Kemal jmenoval přednostou generálního štábu, tehdy přičleněného k vládě. Rozuměli si a Ismet plnil, co Kemal poručil. Plukovník Refet horoval pro národní hnutí, avšak s Kemalem nikdy nesplynul. Toužil zůstat v popředí a udržoval se v něm často i odporem. Po Ismetovi řídil generální štáb Mustafa Fevzi, bývalý ministr války, jako pravice Kemalova.

Venizelos nabídl 20. června 1920 spojencům, že přinutí vládu Velkého národního shromáždění k uznání mírové smlouvy sèvreské a budovanou armádu Kemalovu za dva dni zničí. Lloyd George projevil souhlas a vyzval Venizela, aby jménem Dohody zakročil. Ve Smyrnensku bylo řeckého vojska dostatek. Na pobřeží Marmarského moře vstoupilo pod ochranou britských děl v Mudanii, obsadilo Edrin a celou Thrácii a v Anatolii 23. června útočilo. Venizelos oznámil již 7. července, že účelu dosáhl, stoupence Kemalovy rozprášil a provedení mírové smlouvy sèvreské že je zajištěno. Mýlil se. Kemal nebyl zničen. Jeho armáda rostla a generál Ismet nejen druhou řeckou ofensivu odrazil, nýbrž proniknuv za záda řeckého vojska, dobyl 10. ledna 1921 u İnönü prvního většího vítězství.

Neočekávaný úspěch roznítil odhodlanost anatolských sedláků a získal cařihradskou mládež. Přecházela v noci a když bylo možno, i za dne do Malé Asie a přidružovala se k národnímu vojsku, jež jsouc vedeno zkušenými bojovníky, si razilo cestu k Marmarskému pobřeží a k Bosporu. Velká Britannie se zalekla a přiměla spojence, aby prohlásili Úžiny, Marmarské moře a Cařihrad neutrálními. Řekové nedbali neutrality a jako dosud měli i nadále v Cařihradě vojenskou oporu a jejich válečné lodi projížděly Úžinami a Marmarským mořem do Černého. Britské lodi

jim dovážely potraviny a vojenskou výzbroj nejen z Batumu, jež britské posádky opustily, nýbrž i z Anglie a z Cařihradu posílali Řekové důstojníky s penězi a zbraněmi na pomoc svým krajanům černomořským.

Na pontském pobřeží

Na začátku r. 1919 zřídili Řekové v Cařihradě Pontský výbor s odbočkami po všech řeckých osadách černomořských. Jeho účelem bylo nabádati tamní obyvatelstvo, aby se domáhalo samostatnosti nebo aspoň samosprávy a podporovalo odštěpení černomořské oblasti od Turecka. Ohnisko měli v sídle patriarchově ve Fanaru. Odtud rozesílali rozkazy a peníze, jež dostávali skoro vesměs z Velké Britannie. Na černomořském pobřeží se cvičily dobrovolnické čety, vedené důstojníky, kteří přišli z řeckého království. Zásobovány byly Brity. Ankarské vládě působily tyto čety velké obtíže, poněvadž rušily nebo aspoň znesnadňovaly spojení s černomořskými přístavy, jedinými, které jí byly částečně otevřeny. Neposlala proti nim vojska ani po vítězství u İnönü, aby nezeslabila obrany na západě. Věděla, že se Řekové chystají k novému útoku podle plánu vypracovaného britskými důstojníky.

Ochrany černomořského pobřeží se ujal Osman aga, starosta z Kerasundu. Sloužil ve vojště jako důstojník. V balkánské válce přišel o nohu. Odebral se do výslužby a vida útrapy souvěrců, postavil se v čelo dobrovolníků, vycvičil je a vedl proti Řekům. Začátkem r. 1921 je zatlačoval z vnitra na pobřeží, odkud se dovolávali pomoci řeckých válečných lodí. Bombardovali jednotlivé přístavy a osady, čímž popudili turecké obyvatelstvo, jehož bylo při Černém moři devětkrát tolik co Řeků. Povstalo proti nim a pronásledovalo vinné a nevinné. Do roka byl řecký odboj zlomen a řecký majetek bezmála zničen.

V únoru 1922 poslal Mustafa Kemal k Černému moři řadové vojsko, aby zavedlo a utvrdilo pořádek. Dobrovol-

nické čtyry byly rozpuštěny. Kdo chtěl, mohl vstoupiti do armády. Kdo do ní nevstoupil, vrátil se k obvyklému zaměstnání. Komu se líbil nevázaný život dobrovolníků, byl pronásledován a krutě stíhán.

Od konce r. 1919 až do konce r. 1921 trpěli vzpurnými dobrovolníky nejen Francouzi a Armeni v Kilikii a severní Syrii, Armeni ve východních provinciích a Řekové při Černém a Egejském moři, nýbrž i pokojné domácí obyvatelstvo křesťanské, židovské, ba i muslimské. Mnohé čtyry se zvrhly ve zbůjníky, již dychtili po kořisti bez ohledu, komu ji vezmou. Rušili dopravu, ničili úrodu, zabírali stáda, vymáhali peníze, pálili domy. Od jara 1921 podnikal Kemal co mohl, aby se této metly zbavil a pozornost veškerého obyvatelstva na obranu proti řeckým útokům soustředil.

Řekové útočí

Řekové spěchali s novým útokem. Bekir Sami, ankarský komisař zahraničních záležitostí, podepsal s Briandem 9. března 1921 úmluvu, podle níž bylo nepřátelství mezi Francií a Tureckem v Kilikii zastaveno. Poslanec Franklin-Bouillon se odebral do Ankary, aby vyjednával o mír. S italským zástupcem hrabětem Sforzou se Bekir domluvil 12. března o vyklizení Adalie a okolí, i báli se Řekové, že armáda Kemalova bude zesílena nejen vojskem, které měl v Kilikii, nýbrž i výzbrojí, kterou od Francouzů a Italů koupí nebo dostane.

Útok zahájili 23. března se 120.000 muži. Mínili obsaditi Eskişehir a odtud táhnouti proti Ankaře. Ismet neměl ani 90.000 mužů. Věděl, že by řecké přesile neodolal, proto ponenáhlu s levým křídlem ustupoval. Řekové vzali Afjon Karahisar a zastavili se před Eskişehir. Jejich řada se prodloužila na 150 km a spojení se Smyrnou nebylo jisté. Ismet je 30. března vytiskl z opevněného postavení u İnönü, položil se táborem v údolí Meander a jsa zásobován Italy z přístavu Scala Nuova ohrožoval spojení jak se Smyrnou,

tak zvláště s Afjon Karahisar. Řekům nezbylo, než aby Afjon Karahisar vyklidili a od Eskişehiru k Bursě ustoupili.

Francie a Itálie, chtějíce si od Turků zabezpečiti hospodářské výsady, naléhaly na Velkou Británii, aby válečný postup řecký zastavila a je k míru přiměla. Anglie přivolila, avšak s podmínkou, že budou válčící strany vyzvány, aby se dohodly po dobrém. Výzva byla odeslána 21. června. Velké národní shromáždění na ni odpovědělo poukazem na národní úmluvu a projevilo ochotu uzavřítí mír, avšak teprv až poslední řecký voják anatolskou půdu opustí. Řecká vláda prohlásila ve své odpovědi pravý opak. Nedo- volávala se výzvy spojenců, aby uznání mírové smlouvy sèvreské vynutila, nýbrž se upřímně přiznala, že vyslala vojsko do Smyrny, aby tam hájila vlastních zájmů a dobyla celé Anatolie, jež jindy byla řecká. Vytkla, že takovým způsobem slouží Velké Británii střežouc v Malé Asii nejen hranic Mesopotamie, nýbrž též Indie.

Řecké vládě bylo jasno, že k cíli nedospěje, neporazí-li Turky rozhodně a co nejdříve. Chápala, že čas je nejlepším spojencem Mustafy Kemala, že mu přivádí nové a nové čety a zásobuje ho novou výzbrojí, proto povelal král Konstantin 5. července k obecnému útoku. Byl podniknut v noci z 9. na 10. července na čtyřech rozličných místech, avšak nejvíce vojska — na 120.000 — bylo soustředěno proti Eskişehiru. Mělo nejlepší britská děla a letadla, kdežto Turci se bránili horskými děly, která ukořistili i s náboji po rozvratu ruské armády. Děla dodaných za války z Německa nemohli uží- vati, poněvadž jim došly náboje a nových nehotovili, ne- majíce továren. Nebylo jim lze udržeti frontu od Afjon Karahisar na Kütahju, Eskişehir až skoro k Bursě se 150.000 muži. Postavili se na odpor u Kütahje a Eskişehiru. Jejich pluky se bránily udatně. Některé utrpěly velkých ztrát a po- zbyly několika baterií polního dělostřelectva, přece však ustoupily v pořádku na novou obrannou čáru, jež sahala od Boz Dagu do Sajjed Gazi a byla jen 50 km dlouhá.

Měla za úkol zameziti řecký postup proti Ankaře. Vítězná řecká armáda vtrhla 14. července do Afjon Karahisar, za nedlouho do Eskişehir, ale dále se nedostala. Měla nesmírné ztráty, byla vysílena a Venizelos přece vybízel: Do Ankary.

Turci nepozbyli důvěry ve vítězství, stěžovali si však na Velkou Británii, že podporuje Řeky výzbrojí a že jim dovoluje, aby projížděli Úžinami a zásobovali vojsko nejen z Marmarského, nýbrž i z Černého moře. Od Sajjed Gazi ustupoval Ismet ponenáhlu podél železnice a silnice vedoucí do Ankary a položil se táborem na pravém břehu řeky Sakarie, opíraje se levým křídlem o strmé svahy Čilek Dagu, na 1700 m vysokého. Tam 80 km od Ankary mínil brániti sídlo národní vlády a ohnisko nového života anatolského lidu.

Ustupují

Řekové jásali, že je turecká armáda nadobro poražena. Domnívali se, že snadno rozeženou Velké národní shromáždění a opanují celou Anatolii. Mírovou smlouvu sèvreskou zamítali, chlubíce se, že sami nadiktují novou, až obsadí nejen Anatolii, nýbrž i Cařihrad. Každý rozvážný muž, zvláště který znal anatolské záležitosti, byl přesvědčen, že Řekové stěží udrží pořádek v území, které dosud opanovali a že zvětšují nebezpečí porážky dalším šířením své državy. Od Eskişehir do Ankary je více než 200 km. Železnice i cesta vede po jižním úpatí horského pásma, přecházejícího k jihu ve vyprahlou anatolskou pláň. Silnice neměla odboček ani na sever ani na jih. Vojsko, které po ní postupovalo, mohlo býti zásobováno toliko od západu a bylo vydáno neustálým útokům z boku. I kdyby dospělo do Ankary, octlo by se v pasti, poněvadž mohl nepřítel velmi snadno drobnými četami spojení se západem přerušiti, je obklíčiti a pohubiti.

Mustafa Kemal se ujal 5. srpna vrchního velení. Fevzi, jenž byl spolu ministerským předsedou, ho doprovázel jako náčelník generálního štábu. Dal zřídit dobrou automobi-

lovou silnici do Kajseri, aby proměnil toto město v nové ohnisko národního boje, kdyby ho Řekové přiměli k ústupu. Nedošlo k tomu. Velké národní shromáždění Ankary neopustilo, Řekové se do ní nedostali, a přece se o to pokusili 10. srpna, davše se na pochod proti středisku národního odboje. Na první odpor narazili 20. srpna a po čtyřech dnech se zastavili před obrannými zákopy. Poznavše, že jich stěží dobudou, snažili se je obejít na pravém i na levém křídle. Turci, zpozorovavše pohyby levého řeckého křídla, odtrhli je od ostatního tělesa, zatlačili a přinutili řeckou armádu k útoku na celé frontě. Boje byly krvavé, nepřinášely však Řekům žádoucího úspěchu. Postavení tureckého levého křídla bylo tak silné, že je nemohli vytlačit a obejít je se neodvážili, aby nezhynuli žízni. Přivolaavše pluky zabezpečující spojení s Eskişehir, podnikli 6. září nový útok, jenž se však rozložil v místní boje, trvající až do 9. září. Turci využili vysílenosti nepřítelovy a obkličovali obě jeho křídla, jež měla těžké spojení se středem, poněvadž nebylo silnic, ba ani sjízdných cest. Od 3. září určovali Turci nápor, 11. září byla síla řeckého odporu zlomena a 12. září se dalo veškeré vojsko na ústup. Zastavilo se u Eskişehiru, kde zaujalo frontu, kterou mělo v polovici července. Byl to začátek konce Velké myšlenky.

Jonská republika

Francie a Itálie Velké myšlenky nepřály. Věděly, že by byl jejich vliv v řecké Anatolii a v řeckém Cařihradě úplně vymýtn. S řeckým Cařihradem by se byly jakž takž smířily, byť jim milejší než slovanský, ale v Malé Asii Řeků nechtěly. Usadivše se pevně v Malé Asii, byli by Řekové ohrožovali francouzskou Syrii, podporující tamní pravověrnou církev, a byli by se dožadovali Rodu a Dodekanesu, jež Itálie r. 1911 a 1912 obsadila. Obě byly přesvědčeny, že by se Řecko v Malé Asii udrželo jedině s britskou pomocí a Anglie že by tam vládla nejen hospodářsky, nýbrž i osvě-

tovej. Anatolští Řekové se dívali na Francii a na Itálii jako na záštitu církví sjednocených s Římem a nikterak si nepřáli, aby stoupenců Říma přibývalo a jeho moc se šířila. Každého krajana, spojivšího se s Vatikánem, považovali za zrádce Velké myšlenky. Tito zrádci se množili mezi odchovanci francouzských a italských škol, jichž bylo v Turecku mnoho a jež vynikaly nad řecké. Jakmile řecké vojsko obsadilo Smyrnensko, nastaly zlé časy nejen francouzským a italským školám, nýbrž všem dobročinným ústavům a hospodářským dobročinným podnikům. Ponenáhlu francouzské a italské veřejné mínění na řecký postup zehralo a po návratu turecké vlády toužilo.

Ve shodě s veřejným míněním nadržovala Francie a Itálie Velkému národnímu shromáždění, podporovala jeho požadavky a zásobovala je šatstvem a výzbrojí. Velká Británie se tomu vzpírat nemohla, poněvadž bylo patrné, že o své újmě pomáhá Řecku a že její důstojníci pracují v jeho hlavním štábu. Jenže důvěra řeckého lidu ve vítězství klesala. Sedláci z království nechápali Velké myšlenky. Vlastní půdy by byli hájili s největší vytrvalostí, nevědouce však, proč dobývají půdy anatolské, podřizovali se s nechutí rozkazům, toužíce po domově.

Hlavními stoupenci Velké myšlenky byli Řekové usedlí v Cařihradě, v Anatolii a na tureckých ostrovech. Ve vojsku nikdy nesloužili, kázně neznali a působili důstojníkům ukvapeností a krutostí nesmírné nesnáze. Vzpláli, avšak nevytrvali. Nezdařil-li se první nápor, ustupovali a bylo povinností vojska ze starého Řecka, aby je chránilo. Jaký div, že mezi bojovníky z království rostla touha po skončení války a po návratu domů. Řekové z Turecka tyto tužby potírali, prohlašující každého, kdo je projevil, za zrádce Velké myšlenky a tudíž i řeckého národa. Řečtí vojáci byli největšími stoupenci krále, i byl obviňován, že zradu na národu nejen trpí, ale i podporuje.

Turečtí Řekové se seskupili kolem patriarchy Meletia,

o němž bylo známo, že je nepřitelem krále i jeho vlády. Meletios spoléhaje na britské přátele vybízel cařihradské a anatolské Řeky, aby opustili zaměstnání a chopili se zbraní za Velkou myšlenku. Připomínal, že je slastnější umřítí se zbraní v ruce než umíratí násilně a pozvolna. Důstojníci králem Konstantinem z armády vyobcovaní cvičili dobrovolníky. V Anatolii byl Meletiovým zástupcem Chrysostemos, smyrnenský metropolita. Na jeho výzvu se měli všichni mužové od 15 do 50 let dostaviti pod prapory, utvořiti místní správní rady a vykonávati rozkazy poradního sboru, jemuž Chrysostemos předsedal. Řekové s králem Konstantinem nespokojení si o své újmě zřídili v Anatolii republiku, jíž dali název Jonská. Domnívali se, že Velká Britannie nedovolí, aby byla zrušena a že přinutí ostatní spojence, aby ji uznali a zabezpečili.

Athénská vláda nemohla postup cařihradských Řeků raziti. Kvašení mezi stoupenci královými a jeho odpůrci zeslabovalo armádu, i nezbylo vládě, než aby 30. července 1922 samosprávu Jonie uznala. Uchovala takovým způsobem aspoň na venek jednotu, dobře vědouc, že se Jonská republika nedá spravovat z Athén.

Král Konstantin soudil, že si zajistí trůn, pokusí-li se uskutečniti Velkou myšlenku v Evropě, když se mu to v Asii nedaří. Jeho vláda odevzdala 27. července 1922 spojencům list, v němž oznámila, že obsadí Cařihrad, aby rozluštila východní zápletky a skončila ukrutnosti páchané na křesťanech. Francie a Italie se postavily ihned na odpor. V Londýně váhali. Lloyd George a jiní britští politikové po světové válce několikrát prohlásili, že Cařihrad zůstane tureckým, ale sotva by na tom byli trvali, kdyby byli měli jistotu, že řecké vojsko v Cařihradě výtržností zabrání a město od záhuby zachrání. Této jistoty neměli a bojíce se o tisíce svých poddaných a chráněnců a o miliony svého majetku, varovali i oni Řecko před takovým nerozvážným činem.

Mustafa Kemal využil času i důvěry lidu. Uzavřev smlouvy s Francií a Itálií, dostával od nich a od svých starších ruských příznivců potřebnou výzbroj, doplňoval armádu a chystal se k rozhodnému úderu. Došlo k němu v noci z 25. na 26. srpna 1922. Řekové očekávali útok, avšak na úseku Denizli—Biledžik, kdežto Mustafa Kemal jej zahájil u Afjon Karahisar, skoro 180 km dále k jihu. Řečtí vojáci pozbyvše důvěry ve vítězství nekladli patřičného odporu, fronta byla prolomena a oni ve zmatku ustupovali hubíce nejen muslimy a jejich majetek, nýbrž i své důstojníky a zásoby. Ústup se proměnil v divý útěk a již v sobotu 9. září odpoledne dospěl druhý jízdní pluk, vedený Mehmedem Zekim, ke Smyrně. Dvě hodiny čekali turečtí bojovníci před městem, zatím co jejich letadla shazovala provolání, jímž tureckému občanstvu oznamovala radostnou zvěst, že bude brzo osvobozeno, a spolu je vybízela, aby zachovalo úplný klid a pořádek. K večeru vtáhli Turci do města a ve středu 13. září 1922 přehlížel Mustafa Kemal vítězné turecké vojsko ve Smyrně, v níž od 15. května 1919 hospodařili Řekové. Bohužel, lehlo toto bohaté město popelem téhož dne, kdy vítalo Mustafu Kemala. Odpoledne vypukl požár v armenském okrese, silný vítr roznášel oheň po okolí, v obyvatelstvu se probudily hrubé vášně, nastalo loupení, prolévání krve a schválné boření a pálení. Metropolita Chrysosthemos, hlava Jonské republiky, vykrvácel za Velkou myšlenku.

IV

BUDOVÁNÍ NÁRODNÍHO STÁTU

Velké národní shromáždění pokládalo vítězství nad Řeky za vlastní ukončení světové války a za porážku britské politiky v Anatolii.

CHYBY DOHODY

Nelze popřít, že Dohoda podstatně přispěla k tureckému úspěchu. Britská politika měla za účel nejen osvobodit arabský lid, nýbrž i rozdrobit vlastní Turecko. Při tom se londýnská vláda opírala o sultána a jeho vládu, jakož i o náboženské menšiny armenskou a řeckou. Vlády Velkého národního shromáždění neuznávala, ba kde mohla ji potírala nabádajíc k odporu sultána a jeho vládu a posilujíc náboženské menšiny. Pro Armény by byla ráda získala pomoc Spojených států, jimž nabízela mandát Společnosti národů nad mladou armenskou republikou. Spojené státy mandátu nepřijaly nechtějíc býti nárazníkem mezi asijskou politikou ruskou a anglickou. Řecká náboženská menšina měla býti ochráněna svými krajany z království jak ve Smyrnensku, tak v pontské oblasti. V ostatní Anatolii byla londýnská vláda ochotna uznati politickou oblast francouzskou a italskou. Ujednala o tom tajné smlouvy za války, jež zpečetila mírovou smlouvou sèvreskou z 10. srpna 1920. Podle ní připadla jižní třetina Anatólie politickému a hospodářskému vlivu francouzskému, jihozápadní třetina italskému, kdežto severní a severovýchodní Anatólie měla zůstat Velké Británii, jež mírovou smlouvu vypracovala. Francie se dlouho zdráhala ji uznati, Italie až do poslední chvíle odporovala. Francie nechápala, proč by strpěla ve své oblasti samosprávný, ba nezávislý Kurdistan a Italie nemínila dovoliti, aby malé Řecko vzrostlo na mocného soupeře.

Francie jakož i Italie obsadily velké části svých oblastí již koncem r. 1918 a začátkem r. 1919 posílaly vojska ještě dále do vnitrozemí. Velká Britannie v létě 1919 své posádky z Anatolie odvolávala, jednak je posílajíc do Persie, jednak je berouc domů. Účinky odchodu anglických posádek pocítili nejen Armeni a Řekové, nýbrž i Francouzi a Italové. Armeni byli zakrátko z Anatolie úplně vytlačeni, Francouzi ztráceli město za městem a ustupovali k pobřeží. Italové, již se na čas dostali až do Konje, hleděli získati dobrou vůli Mustafy Kemala odprodejem výzbroje, šatstva a potravin. Jaký div, že všichni svalovali aspoň částku viny na svých neúspěších na londýnskou vládu a žárlili na Řeky, v nichž viděli nástroj namířený proti svým zájmům, a hledali cesty vedoucí do Ankary.

Ankarská vláda využívala nevraživosti jednotlivých velmocí ve svůj prospěch. Značně jí pomáhala změna smýšlení obyvatelstva cařihradského, jež dívajíc se na ni jako na osvoboditelku, nutilo sultána a jeho vládu, aby se Velkému národnímu shromáždění podřídili anebo mu aspoň neškodili.

Bylo neštěstím pro Dohodu a její vliv v Orientě, že uloživši mírovou smlouvou sèvreskou Turecku kruté podmínky, se nezasadila veškerou silou, aby je přijalo a provedlo. Ke konci r. 1918 a ještě v první polovici r. 1919 mohla diktovati, co chtěla. Turecko porážkami omráčené a po míru toužící by se bylo ke všemu uvolilo bez jakéhokoliv odporu. V druhé polovici r. 1919 a v prvních měsících následujícího roku by již bylo odporovalo, avšak jen slabě, poněvadž měl Cařihrad ještě převahu a Anatolie nebyla připravena. Britské posádky by se byly snadno vrátily do měst, ze kterých před nedávnem odešly. Francouzi a Italové by byli postupovali a anatolský lid by byl zůstal poslušen sultána, jeho vlády a parlamentu. Bylo velkou chybou, že Velká Britannie s mírovou smlouvou sèvreskou váhala a uloživši ji, že svěřila její provedení svým chráněncům

Armenům a Řekům. Armeni i Řekové byli dosud poddanými tureckého národa, jež vykořisťovali. Nebylo menšin, ba ani cizinců v Anatolii, jichž turecký lid více nenáviděl než Armeny a Řeky a těm se měl podrobiti? Ty měl poslouchati?

Angličané podporovali Kurdy. Po světové válce mínili zříditi nezávislý Kurdistan. Podle mírové smlouvy sèvreské měli Kurdi dostati aspoň samosprávu. Velká Britannie měla mezi Kurdy mnoho přátel a všechny ztratila, když je vyzvala, aby část svého území odstoupili svým pokrevencům Armenům. Kurd aby poslechl Armena! Přidali se k Turkům a pomáhali jim potírat Armeny nejen v krajích, ze kterých chtěla Velká Britannie utvořiti svobodnou Armenii, nýbrž i v Kilikii, jež připadla Francii. Nebýti Kurdů, nebyla by se vláda Velkého národního shromáždění tak brzo vypořádala s Armeny na východě a s Francouzi na jihozápadě.

VELMOCI DOHODY POVOLUJÍ

Londýnská politika řízená Lloydem Georgem se vyzna-
menávala od mírové smlouvy sèvreské k lausanneské ne-
důsledností řídkou v tureckých dějinách. Skládá se z hrozeb
a smlouvání; činy scházejí. Velké národní shromáždění
jedná a opírajíc se o skutky požaduje a vyhrává. Francie
a Itálie starajíce se o vlastní zájmy, nedbají britských hrozeb,
nadržují Turkům a pomáhají kopat hrob mírové smlouvě
sèvreské, v níž viděly největší rozmach politického a hospo-
dářského vlivu britského v tureckém Orientě.

Velká Britannie smlouvala s Ankarou, zastoupenou Be-
kirem Samim, komisařem zahraničních záležitostí, již 21.
února 1921 v Londýně. Lloyd George zamýšlel pozvati jediné
vládu cařihradskou. Itálie a Francie se přimlouvaly též za
vládu Velkého národního shromáždění. Lloyd George se
těšil, že nebude shody mezi zástupci Cařihradu a Ankary
a že tudíž snáze provede svou, ale zmýlil se. Cařihradští

zástupcové se úplně podřídili ankarským a Bekir Sami vyjednával jménem celého tureckého národa.

Britská vláda byla ochotna uznati sultánovu svrchovanost nad Smyrnenskem, kde měla Společnost národů ustanoviti guvernéra, kdežto podle mírové smlouvy sèvreské bylo Smyrnsko od Turecka odděleno. Rovněž byl Lloyd George ochoten pozměnití ustanovení o Kurdistanu a o svobodné Armenii. Bekir Sami naslouchal pozorně vývodům Lloyd George i lorda Curzona, avšak nepřijal jich, dovoláváje se národní úmluvy a dřívějších prohlášení Lloyd George, podle nichž celá Anatolie, celá turecká domovina s Cařihradem a Thrácií mají zůstatí nerozdílnou částkou tureckého státu. Mimo to poukazoval, že nelze jednati o svobodné Armenii, poněvadž sovětská armenská republika uznává rozšířené turecké území a sovětské Rusko, k němuž Armenie náleží, připravuje mírovou smlouvu s Tureckem, jež potvrdí nové hranice.

Bekir Sami chápal, že londýnská vláda stěží ustoupí od podmínek mírové smlouvy sèvreské, proto se snažil získati pomoc Francie a Italie. U obou našel ochotu. Francie by byla ráda zastavila prolévání krve v Kilikii z obavy, aby se nerozšířilo i do Syrie, Italie pak potřebovala odbytiště pro své výrobky a dobře se jí hodila Anatolie. Vyjednávání s Angličany a jejich chráněnci Řeky vázlo, kdežto s Francií a Italií úspěšně postupovalo, i mohl Bekir Sami podepsati již 9. března 1921 úmluvu s Briandem, ministerským předsedou francouzským, a 12. března s hrabětem Sforzou, vůdcem italské delegace. Podle úmluvy s Francií měla býti válka v Kilikii ihned zastavena a Francii měly býti zajištěny hospodářské výsady v jižní oblasti Anatolie, kdežto Italii byly podobné výsady přiřčeny v oblasti západní. Francie se zavázala mlčky, Italie pak podle článku 4. výslovně, že budou podporovati požadavky Turecka, aby mu byla vrácena Thrácie a Smyrna.

Velké národní shromáždění těchto úmluv neschválilo.

Naprosto nemínilo projeviti souhlas s hospodářskými oblastmi cizích států, bylo však ochotno oběma velmocem poskytnouti možnost hospodářské soutěže v celém státu, zaručili mu podporu národních požadavků. Obě velmoci projevíly ochotu, již Francie potvrdila úmluvou z 20. října 1921.

Nové a mocné spojení našla vláda Velkého národního shromáždění v Indii mezi muslimy i hindy. Všeindická muslimská liga a Všeindický národní kongres udělily 3. ledna 1922 Mustafu Kemalovi čestný název Osvoboditel chalífátu a žádaly místokrále lorda Readinga, aby se přičinil, aby Montagu, státní tajemník pro Indii, vymohl splnění národních požadavků tureckých. Lord Reading vyhověl a Montagu dovolil uveřejniti jeho žádost za náhradu mírové smlouvy sèvreské jinou, spravedlivější. Lloyd George našel vítanou záminku, aby se E. S. Montagua v březnu 1922 zbavil.

Britské obecenstvo se dívalo příznivěji na Turecko, jež se stávalo pevnějším a neústupnějším a Lloyd George smlouval a povoloval. V březnu 1922 se mělo znova rokovati o míru s Tureckem. Cařihrad neposlal zástupců. Jusuf Kemal, ankarský komisař zahraničních záležitostí, zastupoval se svými druhy Turecko celé. Trval na splnění národní úmlouvy a požadoval od Řecka náhradu za škody, které v Malé Asii způsobilo.

Zahraniční ministři Dohody se radili od 22. do 26. března a ve zprávě, již o výsledku uveřejnili, projevíli ochotu vrátiti Turecku celou Anatolii s výhradou ochrany menšin národnostních i náboženských. V Evropě mělo Turecko dostati asi polovičku východní Thrácie, avšak pod dozorem posádky Dohody, střehoucí poloostrov Gallipolský a Úžiny Dardanelské. Souhlasili s rozmnožením tureckého vojska o 35.000 mužů a přivolili k rozličným ústupkům hospodářským. Navrhovali tříměsíční příměří, jež Řekové i Turci přijali.

S nabídkou Dohody nesouhlasili ani jedni ani druzí. Řekové poukazovali na své vítězství a na země, které obsa-

dili s nasazením krve i peněz. Turci vymáhali, aby Řekové do čtyř měsíců Malou Asii opustili a jim vrátili celou východní Thrácii až po Maricu. Zamítali cizí posádku na Gallipoli jakož i samosprávu náboženských a národnostních menšin a dozor cizích finančních komisařů. Dohoda mlčela, Řekové se zařizovali v samostatné Jonii, Turci se hotovili k útoku.

Opatrný Mustafa Kemal nespolehal toliko na válečné štěstí, nýbrž vyslal v červenci 1922 svého věrného druha a komisaře vnitra Fethiho do Evropy, aby soukromě znova vyjednával o mír. Rokoval s čelnými italskými a francouzskými politiky a 30. července přijel do Londýna. Tam byli nadšeni zamýšleným řeckým postupem na Cařihrad a o Fethiho se nestarali. Nepřijal ho ani Lloyd George, ani lord Curzon. Poznal, že britská vláda nepřivolí ke splnění národní úmluvy a že nezbývá leda, aby si turecký národ svá přání vynutil.

VÝHODNÉ PŘÍMĚŘÍ V MUDANII

Ani po rozhodném vítězství Mustafy Kemala a po zmatečném útěku veškerého řeckého vojska nejevil Lloyd George ochoty k míru. Ještě 15. září 1922 hrozil Velkému národnímu shromáždění válkou a vybízel nejen ostatní velmoci Dohody, nýbrž i britská dominia, aby přiměly Turecko k uznání, že bylo poraženo a vynutily ochranu ubohých křesťanských menšin. Výzva nenašla ohlasu ani u Dohody ani u dominií. Francie a Itálie odvolávaly posádky a lodi, některá dominia odepřela, jiná velké chuti nejevila. Ubohé křesťanské menšiny zůstaly bez ochrany. Staly se obětí cizích politických plánů a ztratily bezmála vše, co si v Turecku za staletí nahospodařily. Spojivše se s nepřáteli státu a mstíce se, kde jen to bylo možno, na svých dosavadních pánech, uvalily na sebe hněv muslimského obyvatelstva, i nezbylo jim, než aby prchaly s utíkajícím řeckým vojskem.

Není sporu, že turecké obyvatelstvo rovněž nevýslovně

trpělo. Sta a sta tureckých osad bylo spáleno, statisíce tureckých lidí ožebračeno a povražděno, vášnivá touha po pomstě vzrůstala a válečná saň se blížila Marmarskému moři, Bosporu a tudíž i Cařihradu. Kdyby se byla jen částka vítězného vojska spojila s cařihradským lidem, nebylo by britské loďstvo a vojsko toto město zachránilo. Záhuba Cařihradu by byla bývala děsnější než záhuba Smyrny. To věděli nejen v Římě a v Paříži, nýbrž i v Londýně, proto všechny tři vlády nedbajíce výzvy Lloyda George již 23. září žádaly vládu Velkého národního shromáždění, aby bez odkladu poslala zástupce k vyjednávání o příměří. Chtějíce urychlití příznivou odpověď, prohlásily, že souhlasí, aby byla Turecku vrácena Thrácie s Edrinem až po Maricu. Tím podaly prvý zřejmý důkaz, že je smlouva sěvreská pochována a že uznávají Velké národní shromáždění za jediného zástupce Turecka. O ubohé Řecko se nestaraly.

Vyjednávati se mělo v Mudanii. Vláda Velkého národního shromáždění svěřila své zájmy generálu Ismetu. Narodil se ve Smyrně r. 1884 z rodičů, pocházejících ze Sivasu. Studoval na vojenské akademii v Cařihradě a v Potsdamu v Prusku. Po vyhlášení ústavy byl r. 1909 vypraven do Jemenu, aby získal dobrou vůli tamního imáma Jahji a roku 1913 se účastnil vyjednávání s Bulharskem. Za světové války byl náčelníkem generálního štábu Enverova a po válce členem vojenské rady v Cařihradě. Jako přítel Mustafy Kemala vystoupil ze strany Jednoty a pokroku, přidal se k němu 20. března a byl za to 6. června 1920 vojenským soudem na smrt odsouzen. Vyznamenal se u İnönü a od těch dob mu bylo svěřeno velení na místech nejnebezpečnějších. V Mudanii ukázal, že je nejen neohroženým vojákem, nýbrž i rozvážným diplomatem. Snadno se mu vyjednávalo, poněvadž stálo vítězné vojsko jeho vrchního velitele na dělový dostřel a zástupci Dohody uznaly podmínky jeho vlády.

Porady byly zahájeny 3. října. Potíže působilo vymezení neutrálních pásem anatolských, avšak vůle byla na obou stranách dobrá a obě podepsaly 11. října 1922 s radostí čtrnáct článků smlouvy o příměří v Mudanii. Turecké vojsko nevzkročí do neutrálních pásem a na Marmarské moře a obsadí východní Thrácii teprv, až bude mír uzavřen. Řecké vojsko a obyvatelstvo opustí ihned Thrácii pod dozorem posádek Dohody. Jakmile řecké vojsko a obyvatelstvo odejde, bude zavedena civilní turecká správa a turecké četnictvo zajistí pořádek. Až bude mír podepsán, vtáhne turecké vojsko do Cařihradu i do Thrácie.

NÁRODNÍ NEZÁVISLOST ZAJIŠTĚNA V LAUSANNE

O mír se mělo vyjednávat v Lausanne, tedy tam, kde bylo Turecko r. 1912 donuceno podepsati mírovou smlouvu, jíž ztratilo svou poslední državu v Africe. Tureckou delegaci vedl Ismet jako ministr zahraničních záležitostí. Nebyla jednotná, neboť se skládala ze zástupců rozličných politických názorů. Měla jim býti v Lausanne poskytnuta příležitost, aby se přesvědčili, čeho lze dosíci. Nejvíce nesnázi měl Ismet s Rizou Nurim, zapřisáhlým odpůrcem jakéhokoliv ústupku evropskému západu, zvláště Velké Británii.

Delegace přijela do Lausanne 13. listopadu a jednání bylo zahájeno 20. listopadu. V prvním období, které trvalo do počátku února, řídil vyjednávání lord Curzon. Záleželo mu na úpravě hranic Iráku a na mezinárodním dozoru na Úžiny. Plného úspěchu nedocílil, poněvadž Francie a Itálie nejevily chuti zasaditi se veškerým svým vlivem za britské požadavky. Rokování o hranicích Iráku bylo odročeno a Úžiny vyhrazeny doзору Společnosti národů.

V druhém období, jež nastalo 23. dubna, byly v popředí věci hospodářské, náboženské a kulturní, které se týkaly ponejvíce Francie, zastupované generálem Pellé, vrchním komisařem v Cařihradě. Hájil kapitulací a výsad francouzských učilišť a hospodářských podniků, avšak marně. Sir

Horace G. M. Rumbold, britský zástupce, ho jen chabě podporoval. Velké národní shromáždění zapomnělo na úsluhy, které Francie tureckému lidu prokázala, obviňovalo ji ze sobeckosti a hrozilo, že se přidruží úplně k Velké Británii. Lord Curzon mistrně napomáhal a Ismet s tureckou delegací stál na svém.

Mírová smlouva lausanneská se skládá z 18 dílů, z nichž byl každý zvlášť podepsán. Dva, a to úmluva řecko-turecká o výměně obyvatelstva a řecko-turecké dorozumění o propuštění internovaných občanů a výměně zajatců byly podepsány již 30. ledna 1923, všechny ostatní teprv 24. července 1923.

První díl, vlastní mírová smlouva, má pět částek a pojednává o záležitostech politických, finančních, hospodářských, dopravních, o válečných zajatcích, hřbitovech a obecních určeních.

Na severu je Turecko ohraničeno Černým mořem (2). V Evropě se hranice s Bulharskem nemění, s Řeckem sledují s malými výjimkami tok Marice. Jižní hranice (3) byly určeny smlouvou francouzsko-tureckou z 20. října 1921 od Středozemního moře až na pomezí Iráku. Mezi tímto státem a Tureckem budou hranice přátelsky vymezeny Tureckem a Velkou Británií do devíti měsíců. Podle odstavce 7. dílu 14. zahájí obě mocnosti rokování, jakmile britské vojsko opustí Úžiny a Cařihrad. Nedospějí-li k cíli do devíti měsíců, odevzdají spor radě Společnosti národů se zárukou, že vojensky nic nepodniknou, čím by byl porušen stav, který v pohraničním území trval 24. července 1923.

O východních hranicích se smlouva nezmiňuje.

Ostrovky Imbros, Tenedos a souostroví Tavšan zůstanou Turecku, budou však míti samosprávu a jejich obyvatelé nesmějí býti vyměněni (12—14). Rodos, Dodekanesos a Castellorizo budou přivtěleny k Itálii (15). Všechny ostatní ostrovky se stávají majetkem řeckým (12 a 13), avšak Řecko nesmí užívat k válečným účelům ostrovů Mytilene, Chios, Samos a Nikaria (13).

Turecko uznává prohlášení britské vlády z 15. listopadu 1914 o Kypru (20) a vzdává se v Libyi jakýchkoliv práv a výsad, které mu byly ponechány mírovou smlouvou lausanneskou z 18. října 1912 (22).

Úžiny a Marmarské moře jsou volné pro plavbu na moři a ve vzduchu za míru i za války (23).

Kapitulace jsou nadobro zrušeny (28). Obyvatelé Maroka, Túniska a Libye, sídlící v Turecku, mají tatáž práva a tytéž povinnosti jako ostatní státní příslušníci francouzští neb italské. Za to bude se státními občany tureckými ve zmíněných zemích nakládáno jako se státními občany francouzskými nebo italskými (29).

Všichni obyvatelé mají v Turecku svobodu svědomí a právo konati náboženské obřady soukromě nebo veřejně, pokud neruší obecného pořádku a dobrých mravů (38).

Menšiny, které nejsou muslimské, jsou před zákonem úplně rovný občanům muslimským a mají tatáž práva i povinnosti civilní a politické jako tito. Je jim dovoleno, aby před úřady užívaly svého jazyka, kdyby neznaly úřední turečtiny (39). Mají právo na svůj účet zakládati, spravovati a řídit dobročinné, náboženské nebo sociální ústavy jakož i školy svého jazyka. V obecných školách smějí vyučovati jazykem mateřským, avšak turečtina bude povinným předmětem. V městech nebo krajích, kde je jich hojně, dostanou z rozpočtu přiměřenou sumu na podporu školství, náboženství a dobročinnosti. V záležitostech rodinných se mohou spravovati svými zvyky. Za tím účelem budou zřízeny zvláštní komise ze stejného počtu zástupců vlády a jednotlivých menšin, jež vypracují příslušný řád. Kdyby se nedohodly, určí turecká vláda v souhlasu s radou Společnosti národů některého evropského právníka za rozhodčího (42). Turecko souhlasí, aby rada Společnosti národů dozírala na menšiny a aby každý její člen měl právo ji upozorniti, kdyby se dověděl o něčem, co je menšinám na úkor.

Velké národní shromáždění rokovalo o mírové smlouvě lausanneské od 21. do 23. srpna 1923, kdy ji velkou většinou schválilo. Jusuf Kemal, předseda zahraničního výboru, poukázal, že po prvé v dějinách bylo Turecko uznáno za rovné ostatním státům. Zrušení kapitulací označoval za velkou národní vymoženost. Ujednání o Úžinách vyhovuje národní úmluvě i Rusku. Poslanci z Kilikie nesouhlasili s hranicemi mezi Tureckem a Syrií a obviňovali vládu, že zrazuje neb aspoň opouští turecké obyvatelstvo okresu iskan-derúnského a antákijského. Jiní vybízeli k opatrnosti a neústupnosti při úpravě hranic Iráku, aby kurdské a turecké menšiny nepřipadly arabskému státu.

SULTANÁT ZRUŠEN

Radost z míru byla obecná a upřímná nejen v Anatolii, nýbrž i v Cařihradě. Zástupce ankarské vlády tam přijel 19. října 1922 a 4. listopadu se ujal správy nikoliv ve jménu sultánově, nýbrž ve jménu Velkého národního shromáždění. Turecká stráž obsadila 25. listopadu Edrin a nazítří vztyčilo turecké četnictvo národní prapor v Gallipoli. Britské vojsko opustilo Cařihrad 4. září 1923 a turecké vojsko slavilo vítězný vjezd 6. října 1923.

Sultán prožíval se svou vládou těžké chvíle od samého začátku r. 1920. Jsa povinen poslouchati přání a rozkazů cizích, odcizoval se lidu a když Velké národní shromáždění s Kemalem v čele se ujalo nejen správy, ale i obrody státu, stával se sultán nepotřebným, ba škodlivým. Velké národní shromáždění se již 7. června 1920 usneslo, že neuzná půjček a ujednání jakéhokoliv druhu, podepsaných cařihradskou vládou po 16. březnu 1920. Od konce 1921, tedy od doby, kdy bylo patrno, že se řecké vojsko z porážky na Sakarii nevzpamatuje, psaly ankarské listy ostře proti sultánovi a osmanskému rodu líčíce je jako zrádce a nepřátele tureckého lidu a náhončí cizinců.

Mustafa Kemal hájil 1. listopadu 1921 ve shromáždění názor, že toliko on vykonává a vykonávati musí neomezenou svrchovanost. Chalífát, duchovní pouto všech muslimů je třeba uznávati a chrániti, avšak nemá míti styku se světskými záležitostmi. Takovým způsobem se veřejné mínění připravovalo na zrušení sultanátu a na omezení chalífátu na církevní záležitosti. Došlo k němu, jakmile byl poslední řecký voják vyhnán a turecká domovina osvobozena. V noci z 1. na 2. listopadu 1922 se Velké národní shromáždění jednomyslně usneslo, že byla výkonná vláda od 16. března 1920 navždy svěřena jemu. Žádný jiný způsob vlády nebude uznáván a lid se nikdy nepodřídí církevnímu vládci. Sultánát byl odstraněn, avšak chalífát měl zůstatí rodu Osmanovu. Výbor pro náboženské záležitosti si vyhradil právo navrhnouti Velkému národnímu shromáždění za chalífu onoho člena Osmanova rodu, který je mravy, vlohami a způsobem života tohoto úřadu hodný. Vláda slíbila, že bude pevnou záštitou chalífy a chalífátu. Sultán Mehmed VI. se uchýlil 17. listopadu na britskou válečnou loď. Velké národní shromáždění zvolilo nazítří následníka trůnu Abdulmedžida za chalífu muslimů, jak zněl jeho úřední název.

REPUBLIKA VYHLÁŠENA

Na popud zahraničního ministra Ismeta žádalo 120 poslanců 1. dubna 1923 nové volby, jimiž by turecký národ prohlásil, zda požadavky Dohody přijme či nikoliv. Návrh byl schválen, volby vypsány a nové Velké národní shromáždění se sešlo 11. srpna. Každý poslanec přísahal, že nebude sledovati jiný cíl leda prospěch vlasti a blaho národa a že zůstane věren bezpodmínečné svrchovanosti lidu. Mustafu Kemala zvolili jednomyslně za presidenta Velkého národního shromáždění a tudíž i vlády. Po jeho přání odhlasovalo shromáždění 13. října, že je Ankara hlavním městem tureckého státu. Byl to veřejný projev, že se vláda Velkého ná-

rodního shromáždění úplně vymaní z cařihradského poddání a že se přičiní, aby vybudovala nejen nové hlavní město, nýbrž i novou státní formu. Stalo se to již 29. října, kdy Kemal navrhl, aby bylo Turecko prohlášeno republikou a její president volen na dobu zasedání Velkého národního shromáždění. Návrh byl jednomyslně přijat a muslimský svět se dověděl, že se jeden z jeho bratrských národů rozhodl pro vládní formu, jež se velmi podobá oné, kterou měl prvotní islám.

Mustafa Kemal, byv zvolen presidentem republiky, dostal moc, které žádný ústavní vládce neměl. Byl nejen presidentem republiky, nýbrž i presidentem Velkého národního shromáždění, skutečným nejvyšším velitelem tureckého vojska a skutečným předsedou ministerstva. Takové nahromadění moci bylo možné toliko u osvoboditele lidu a tvůrce republiky, avšak i u něho jenom za války a nebezpečí. Za míru mohlo snadno vésti k diktatuře, jíž by svobodná republika nepřežila. Chápal to nejen Mustafa Kemal, nýbrž též Ismet, jenž se 30. října 1923 stal ministerským předsedou. Po delších poradách s věrnými stoupenci se rozhodli, že podle ústavního přídavku Velké národní shromáždění si volí předsedu a vrchní moc vojenskou že za míru vykonává generální štáb. Doplněná ústava byla Velkým národním shromážděním 20. dubna schválena a Mustafa Kemal ji podepsal 7. května 1924.

NOVÁ ÚSTAVA

Podkladem je ústava schválená 20. ledna 1921 s doplňky z 29. října 1923. Turecký stát je republika. Státním náboženstvím je islám, státní řečí turečtina, hlavním městem Ankara.

Svrchovanost náleží národu, jehož jediným skutečným zástupcem je Velké národní shromáždění, které má moc zákonodárnou i výkonnou. Tuto vykonává jeho jménem jím zvolený president republiky jakož i rada komisařů jmenovaných presidentem.

Velké národní shromáždění se skládá z poslanců, zvolených národem. Voliti může každý Turek nebo Turkyně, který dospěl 18 let, a zvolen může býti každý občan nebo občanka, který dovršil 30 let, není v cizích službách nebo nebyl zbaven volitelnosti podle zvláštních zákonů.

Velké národní shromáždění se schází každého roku 1. listopadu. Jmenuje svého předsedu a místopředsedu na jeden rok. Když nezasedá, může býti svoláno presidentem republiky nebo svým předsedou.

Národní shromáždění samo určuje, mají-li se volby opakovat. Poslanec nemůže býti stíhán pro své názory a řeči projevové ve shromáždění. Dopustí-li se nějaké jiné viny, smí býti zatčen, avšak toliko s vědomím a souhlasem národního shromáždění a byl-li odsouzen, bude potrestán teprve, až vyprší lhůta jeho mandátu. Poslanec, který se dva měsíce bez omluvy jednání neúčastní, ztrácí mandát a volí se jeho nástupce.

Rada komisařů má předsedu, kterého jmenuje president republiky. Jsa hlavou státu neúčastní se president republiky rokovaní Velkého národního shromáždění, ale jsa spolu jeho členem, může ve významných chvílích předsedati podobně jako může předsedati radě komisařů. Velké národní shromáždění ho volí na dobu zákonodárného období a zůstává v úřadě, pokud nedostane nástupce.

Předseda Velkého národního shromáždění zastupuje dočasně presidenta republiky, je-li nemocen, dlí-li návštěvou mimo stát nebo když odstoupí nebo zemře. Zvolený president skládá přísahu Velkému národnímu shromáždění. President republiky vyhlašuje zákony do desíti dnů. Nesouhlasí-li s nimi, vrátí je Velkému národnímu shromáždění k novému rokovaní, vyjímajíc zákony o rozpočtu. Setrvá-li shromáždění na svém, je president povinen zákon prohlásiti.

Všechny výnosy hlavy státu musí býti podepsány prvním komisařem jakož i komisařem, do jehož odboru zasahují. President republiky podává Velkému národnímu shromáždění každého roku zprávu o činnosti vlády.

V zastoupení Velkého národního shromáždění je prezident nejvyšším velitelem vojska, ve skutečnosti však vykonává tuto moc za míru generální štáb, za války pak mužové jmenovaní presidentem po návrhu komisařů.

President republiky je odpovědný Velkému národnímu shromáždění za každý pokus velezrady. Za jeho výnosy odpovídají komisaři, kteří je podepsali. Dopustí-li se osobně trestných skutků, je souzen jako každý poslanec.

President republiky jmenuje člena Velkého národního shromáždění prvním komisařem a ten si vybere rovněž z členů národního shromáždění ostatní komisaře, již se po schválení presidentem republiky představí Velkému národnímu shromáždění. Nesouhlasí-li národní shromáždění s postupem vlády, musí býti utvořena nová. Vláda je odpovědna Velkému národnímu shromáždění jako celek, avšak v určitých odborech jsou odpovědní i jednotliví komisaři.

Velké národní shromáždění volí z vynikajících svých členů státní radu, jež se zabývá ústavními nedorozuměními a spory a podává dobrá zdání o připravovaných zákonech.

Soudcové jsou nezávislí. Ani Velké národní shromáždění, ani vláda nemají práva míchat se do jejich činnosti. Zvláštní vysoký soudní dvůr je oprávněn souditi výkonné komisaře, předsedy a členy státní rady, kasačního soudního dvoru, generálního prokurátora a některé jiné vysoké soudní hodnostáře za činy, kterých se ve svém úřadě dopustili. Má 21 členů; 11 je vybráno z předsedů a členů kasačního soudního dvoru, 10 z předsedů a členů státní rady tajnou volbou valného shromáždění dotyčných úřadů. Zvolení si zase vyberou předsedu a místopředsedu. Tito dva se 14 členy úřadují, ostatní jsou náhradníky.

Turecký státní občan má svobodu osobní, majetkovou, spolčovací i náboženskou, vyjímaje členy náboženských řádů, kteří jsou v oprávněném podezření, že potají vykonávají své obřady. Všechna vyznání jsou svobodná, pokud se neprotiví zákonům a obecným zvykům a mravům. Turec

kým státním občanem je každý, kdo se narodil v Turecku nebo v cizině z tureckého otce nebo narodiv se z cizího otce a usadiv se trvale v Turecku, vyžádá si turecké státní občanství.

Turecký stát se rozděluje na vilajety, vilajety na kazy, kazy na nahije, které se skládají z měst a vesnic. Ústava může býti pozměněna z důležitých důvodů toliko dvou-
třetinovou většinou všech členů Velkého národního shromáždění. Státní forma republikánská nemůže býti odstraněna.

Ústava byla pozměněna r. 1928 a znova 5. února 1937. Turecká republika je národní, demokratická, státní, laická a revoluční. Islám přestal býti státním náboženstvím.

President republiky jmenuje z členů Kamutaj prvního ministra, který si vybírá ostatní rovněž z členů Kamutaj, jemuž je se souhlasem presidenta republiky oznámí.

Ministerský předseda ustanovuje z poslanců politické podtajemníky. Má-li některý ministr dovolenou nebo je nějak zaneprázdněn nebo z nějakého jiného důvodu nemůže vykonávati svého úřadu, zastupuje ho dočasně jiný ministr nebo politický podtajemník. Rozhodne-li Kamutaj, že udá některého ministra nebo státního podtajemníka vysokému soudnímu dvoru, zbaví ho současně úřadu. Vysoký soudní dvůr vyšetřuje ministry, politické podtajemníky, předsedy a členy státní rady, kasačního soudu jakož i prvního státního návladního, dopustí-li se něčeho ve vykonávání svého úřadu.

Nikdo nemůže býti zbaven svého majetku, leda by toho vyžadovala obecná potřeba a dostal úplnou náhradu. Za výjimečných okolností smí býti každý občan zavázán k určitým obětem, pracím a poplatkům.

Filosofický názor náboženství nebo řádová příslušnost nesmí býti důvodem nějakého stíhání. Náboženské obřady jsou svobodné, neprotiví-li se zákonitým ustanovením, obecnému pořádku a zásadám obecného soužití.

STRANA LIDU VEDE

Mustafa Kemal a jeho druhové věděli, že turecký lid není pro takovou ústavu zralý, že je potřebí jej vychovávat a důsledně hubit vše, co by ve výchově překáželo. Ocelová kázeň udržovaná za války měla být zachována i za míru. Její strážci zůstali titíž, jenže v jiných šatech a pod jinými jmény. Za války nosili vojenský kroj a byli členy výboru Obrany národních práv. Za míru se oblékali v civilní šaty a stali se členy výboru strany lidové, obsahující celý turecký národ. O její zřízení pečoval Mustafa Kemal hned po vítězství nad Řeky a její účel vymezil ve dvanácti příkázáních hospodářské úmluvy, jednomyslně prohlášených na lidovém sjezdu, konaném ve Smyrně od 17. února do 3. března 1923. Ustavila se 8. dubna 1923 a vydala volební provolání, ve kterém slibuje, že se přičiní, aby byla moc lidu upevněna, sultanát navždy odstraněn, pokojná vnitřní správa jakož i rovné a spravedlivé soudní jednání zabezpečeno, armáda zmenšena, služné úředníků zvýšeno, zemědělství zvelebeno a všech dvanáct článků hospodářské úmluvy lidu vštěpováno a důsledně prováděno.

Byla-li organisace strany Jednoty a pokroku důkladná, byla organisace strany lidu ještě důkladnější, poněvadž při ní Mustafa Kemal užil zkušeností nabytých se stranou mladotureckou a udělil jí stanovy zavádějící kázeň bezmála vojenskou. V každé osadě měla mítí místní spolek. Všichni druhotní voliči byli jejími členy a v každém kraji zvláštní důvěrník Kemalův dohlížel na místní spolky a bez milosti pronásledoval člena, který se přesně nepodrobil stanovám.

Republika má volby druhotné. Občané, kteří mají volební právo, určují volitele. Volitelé se scházejí ve středu volebního okresu a volí poslance. Za volitele směli býti určeni toliko členové strany lidu, i měl záruku, že budou voleni pouze oni, které sám doporučí. Práce se usnadňuje a prvotní i druhotní voliči dostávají volební lístky, na kterých je vytištěno jenom jméno uznaného kandidáta.

Již při prvních volbách prováděných v srpnu 1923 pod dozorem lidové strany dostali její členové obrovskou většinu. Kemal jako předseda strany založil 11. září vlastní klub. Vstoupili do něho všichni a zvolili ho rovněž za svého předsedu, všichni se však nemínili podrobiti jeho vůli. Je pravda, nebyl zvolen žádný z vynikajících členů mladoturecké strany Jednoty a pokroku, nebo jak si říkali Obnovitelů nebo Pokrokových, avšak nově založená strana lidová ještě neměla jednotnosti v politickém nazírání. Všichni byli za jedno, aby svrchovanost zůstala lidu a osmanský sultanát byl navždy odstraněn, ale rozcházel se v názoru na způsob vlády, která by sultanát nahradila.

Vůdcem lidových poslanců v národním shromáždění byl Ismet. Všichni členové lidové strany si přáli oprav, jenže jedni byli pro postup rychlý a přísný, druhí pro pozvolný a mírný. Mnozí se domnívali, že by Turecko mělo z politických důvodů zůstat v čele muslimských států a podporovati všeislámskou myšlenku. Kdož takto soudili, protivili se prohlášení republiky a nesouhlasili se zrušením osmanského chalífátu, o němž se šeptalo. Obávali se jitrění lidu. Stěžovali si, proč jsou náboženské soudní dvory a školy zavírány. Za rokování o ústavě v březnu 1924 bylo patrné, že si někteří členové lidového klubu nepřejí, aby měl prezident velkou moc a že by z něho rádi učinili hračku politických stran. Všichni, kdož měli jiný názor než většina, byli podporováni listy a politiky cařihradskými. Cařihrad nemohl Ankaře odpustiti, že jej připravila o prvenství a zbavila mnohých výhod a velkých příjmů. Kemal předvídal toto hnutí a snažil se je znemožniti nebo aspoň zeslabiti rozličnými zákony na ochranu republiky. Nebylo lze jich použití proti poslancům-členům lidového klubu, posuzujícím rozličné návrhy podle práva, které jim ústava zaručovala. Tyto ústavní posudky působily mnoho zlého, poněvadž je cařihradské a jiné listy vykládaly, jako by potíraly celý postup a způsob vlády Velkého národního shromáždění.

VNITŘNÍ SPORY

Část stoupenců Mustafy Kemala toužila po republice, kdežto druhá část — a byli v ní jeho nejlepší spolupracovníci a nejvyspělejší politikové — chtěla míti ústavní monarchii s chalífou v čele. Tanula jí na mysli britská ústava, ve které je král vlastně presidentem republiky, třebas byla Velká Britannie královstvím. Volenou a snad i dědičnou hlavou tureckého státu měl býti chalífa. Mustafa Kemal tomuto názoru svých nejlepších pomocníků neodporoval, hleděl však získati většinu pro názor svůj, pro republiku, což se mu podařilo. Četní poslanci a členové jeho strany a jeho klubu se domnívali, že bude dobře, zůstane-li po nějaký čas presidentem republiky, aby upevnil pořádek a zavedl řádnou správu. Potom že bude lze zvoliti za jejího presidenta chalífu a vrátiti se z Ankary do Cařihradu. S tímto postupem souhlasili všichni tajní a veřejní odpůrci Kemalovi a našli hlasatele a podporovatele svých snah ve velkém tisku cařihradském.

Cařihradští politikové žárlili na Ankaru. Po staletí měli prvenství a pojednou se ho měli vzdáti ve prospěch lidí, o kterých před nějakou dobou nikdo nevěděl. Kupili se kolem chalífy, v němž hledali oporu proti rostoucí samovládě Kemalově.

Proti chalifátu

Mustafa Kemal nevškočil od r. 1924 do mešity a nabádal jiné, aby následovali jeho příkladu. Přátelé mu to vytýkali a varovali ho, aby nerušil přirozeného vývoje a nedopouštěl se nevděku. Nepořídili. Na popud presidentův stíhalo Velké národní shromáždění jako zrádce každého, kdo projevil zájem o osmanský chalifát nebo se ujímal vykladačů zákona a muslimských řádů. A přece všichni pronásledovaní pomáhali při zdolání cizího náporu a zajištění svobody tureckého lidu.

Do Ankary přicházeli zástupcové světové muslimské obce, jež viděla v Kemalovi a jeho armádě jedinou ochranu

před evropskou záplavou. Nabádali vykladače zákona a členy řádů, aby vštěpovali lidu přesvědčení, že je Mustafa Kemal velitelem ve svaté válce a že si zajišťuje nebe, kdo se k němu přidá a s ním proti cizincům bojuje. Svými výklady a kázáními podněcovali nejen zmužilost a vytrvalost, nýbrž budovali základy nové lidové strany. Po celé Anatolii hlásali svatou válku. Odvody se konaly jménem sultána a chalífy. Nováčci byli nabádáni k největší vytrvalosti, aby muslimskou zemi vyčistili od nevěřících.

Ahmad Šeríf, bývalý velmistř senúského řádu, se přidal k Mustafu Kemalovi a podporoval ho veškerým svým vlivem. Ve svém svolání vyzýval všechny muslimy, aby dbali víry a uvážili, že chybí, kdo dobrovolně žije pod nadvládou cizinců a zapomíná na největší ctnost, kterou je nezávislost. Této ctnosti učí víra a kdo jí dbá, toho Alláh neopustí. Poukazuje na reka Mustafu Kemala, jež Alláh muslimské obci poslal, když se již její nepřátelé těšili, že islám navždy pokořili. Vybízí je, aby se k němu přidružili jako k vůdci a ochránci. Vytýká smutný úděl těch, kdož se proti islámu provinili a za světové války cizince proti svým souvěrcům podporovali. Cizinci daných slibů nesplnili, lehkověrné muslimy oklamali a vlastní bratři se dívají na stoupence cizinců jako na zrádce. Ahmed Šeríf putoval celou Anatolií od osady k osadě nabádaje veškeré obyvatelstvo, zvláště kurdské, k věrnosti a stálosti pod praporem Kemalovým.

Indičtí muslimové vyslali několikrát své zástupce do Londýna, aby pohnuli Lloydovi George ke změně politiky a naklonili ho Mustafu Kemalovi a anatolskému lidu. Když odešel, vyvolávali po Indii projev za projevem a nutili místokrále, aby se jich ujal a jejich požadavky londýnské vládě tlumočil.

Na začátku r. 1923 se sešli v Lausanne zástupcové všech muslimů a domlouvali se s Turky o společném postupu. Chtěli zvoliti sbor vykladačů zákona z rozličných dílů

muslimského světa, aby pomáhal osmanskému chalífovi v církevních záležitostech. Jiný podobný sbor, sídlící v Ankaře, měl navazovati hospodářské a kulturní styky s muslimskými národy. Universita cařihradská nebo ankarská ať je vybudována za středisko muslimského studentstva.

Nikdo nevytýkal Velkému národnímu shromáždění, že zrušilo sultanát a zbavilo posledního sultána Mehmeda VI. hodnosti chalífy. Celá muslimská obec to uznávala za nezbytné a dívala se na sesazeného jako na zrádce nejen tureckého lidu, nýbrž i celého muslimského světa. Marně se Mehmed VI. ve svém svolání k muslimské obci opíral o svá práva jako chalífa. Marně ji vybízel, aby se ho ujala a nedovolila, aby hlouček nespokojenců znásilnil více než dvě stě milionů svobodných muslimů. Nenašel ohlasu, ba ani útočiště v muslimském světě. A přece byl na britské válečné lodi odvezen do Džeddy a odtud odjel do Mekky, aby se tam usadil jako skutečný nástupce prorokův. Zanedlouho byl povinen odtud uprchnouti a hledati útulek v křesťanské Evropě.

Ankarské listy uveřejnily 28. září 1923 prosbu Mustafy Kemala k muslimské světové obci, aby se účastnila vybudování nového Turecka a pořádala sbírky pro 700.000 muslimů, kteří se mají vystěhovati z Řecka do Anatolie. Učiní-li to, dokáže, že se Červený půlměsíc nedá zahanbiti Červeným křížem. Zmiňuje se o utrpení anatolského lidu doma i v cizině za posledních šest let poukazuje, že netrpěl toliko za svou domovinu, nýbrž též za islám, proto že má právo dožadovati se pomoci muslimských bratrů, kteří nekrváceli a a přece z úspěchů tureckých útrap těží.

Tou dobou se již ozývaly hlasy proti chalífovi, chalífátu, vykladačům zákona a náboženským řádům. Podnět k nim zavdávaly cařihradské noviny, jež žárlíce na vzrůst ankarského tisku stavějícího se za Velké národní shromáždění a za hlavní město Ankaru, stavěli se za chalífu a jeho sídlo Cařihrad, tvrdíce, že Ankara a její Velké národní shromáždění

jsou významu toliko místního, národně tureckého, kdežto k Cařihradu a jeho chalífovi že se upírají zraky celého muslimského světa, jež chalífa chrání a jehož je Anatolie nepatrnou částkou. Tento názor sdíleli četní poslanci strany lidové, jako generál Kjazim Karabekir, jenž v polovici listopadu 1923 dvakrát vybízel v národním shromáždění k pevnému náboženskému přesvědčení a žádal, aby byla urážka chalífy trestána jako urážka presidenta republiky a jeho příjmy zvýšeny. Jenže se velká většina lidové strany a tudíž i většina Velkého národního shromáždění obávala, aby se péče o chalífu a chalifát nestala heslem nespokojenců a nepodryla půdy Velkému národnímu shromáždění. Ismet paša ke konci prosince 1923 sám pravil dopisovateli *Timesů*, že kdo se schovává za chalifát, bojuje proti republice a že politikové a novináři cařihradští, kteří před nedávnem o chalífu a chalifát ani nezavadili, svou přílišnou horlivostí ukazují, že bojují proti Velkému národnímu shromáždění a takový postup že je nezbytno zameziti. Stalo se to zákonem z 3. března 1924. Velké národní shromáždění zrušilo nejen turecký chalifát, nýbrž chalifát vůbec prohlásivši, že chalifát má též význam jako republikánská vláda a že ho tudíž není třeba.

Rozkol ve straně lidu

Odstředivé snahy nespokojených členů lidového klubu a jejich cařihradských spojenců byly podporovány Velkou Britannií, jež se nadála, že snáze přiměje Kemala k povolnosti při úpravě iráckých hranic. Pochopil nebezpečí a na jeho osobní popud odstranilo Velké národní shromáždění nejen chalifát osmanský, nýbrž chalifát vůbec a odňalo každému chalífovi, kterého by muslimská obec zvolila, možnost, aby se zabýval církevními záležitostmi v Turecku.

Vůle Mustafy Kemala byla den ode dne patrnější. Všichni uznávali, že má na mysli toliko dobré vlasti, vytýkali mu však, že sám určuje nejen co je dobré, nýbrž i jakým způsobem se toto dobré má provádět. Této samovůli a samo-

vládě se vzpírali přechetní vlastenci, roztroušení po rozličných krajích a přední členové poslaneckého klubu strany lidu. Více než čtyřicet jich vystoupilo a zamýšleli si založiti vlastní stranu a vlastní klub. Straně chtěli dáti název Republikánská strana lidu. Mustafa Kemal je předešel a pojmenoval tak svou vlastní stranu, proto říkali odpůrcové své straně Pokroková republikánská strana lidu. Založili ji 17. listopadu 1924 a zřizovali místní odbory po všech krajích. Nejvíce stoupců našli v Cařihradě, v evropském Turecku, jakož i ve velkých městech anatolských. Obnovitelé, bývalí členové strany Jednoty a pokroku, se k nim přidávali. Republikánské formy nenapadali; obávali se soudního dvoru nezávislosti, schváleného na ochranu republiky r. 1920 a ustaveného na jaře 1923. Skládal se z předsedy, dvou přísedících a státního zástupce. Obviněný se hájil sám. Nebylo mu dovoleno, aby si vzal obhájce nebo vedl svědky. Soudní dvůr nezávislosti přenášel působnost z města do města, pracoval rychle a proti jeho nálezu nebylo odvolání. Trestal smrtí nebo doživotním žalářem.

Pokroková republikánská strana jednala opatrně, ale důsledně a vytrvale. Za předsedu si zvolila Kjazima Karabekira, vítěze nad Armeny. On i jeho druhové měli mnoho přátel mezi důstojnictvem a hleděli je proto získat pro svou stranu. Ve svých listech, zvláště cařihradských, upozorňovali, že demokracie není autokracie, že republika nesmí omezovati osobních práv a že jen přirozený vývoj, nikoliv překotné opravy, jí zajistí osvětový a hospodářský rozkvět.

Mustafa Kemal odpovídal, že je pro demokratickou republiku, turecký národ si však má voliti jediného zástupce, jediného reformátora a jediného vrchního velitele. Užije-li svého práva a svěří-li veškerou moc jedinému muži, je povinností tohoto muže, aby lid vedl, jak sám za nejlepší uzná, bez ohledu na jiné. Členové Velkého národního shromáždění mají býti po vůli lidu pomocníky, nikoliv soudci nebo odpůrci presidenta republiky. Turecké republice stačí jediný

zákonodarce, avšak potřebuje mnohých mužů, kteří by zákony provedli. Podkopnou činnost pokrokových v armádě zastavil ústavním zákonem, podle něhož žádný činný důstojník nesmí býti poslancem. Tím zbavil odpůrce přímého styku s armádou a z armády odstranil všechny, kdož zakládali odbory pokrokové strany.

Politici odpůrci umlčení

Vítanou příležitostí ke konečnému umlčení pokrokové strany zavdalo Kemalovi kurdské povstání, jež vypuklo na začátku r. 1925. Je možné, že kurdští vzbouřenci měli styky s jeho odpůrci, avšak důkaz proveden nebyl. Kemal chtěl zavést vojenská opatření nejen ve vzbouřených provinciích, nýbrž i v celém Turecku. Fethi, jeho zástupce v předsednictvu vlády, tomu odporoval, i nezbylo mu, než aby 2. března odstoupil a jeho nástupcem se stal Ismet, bystrý a oddaný vykonavatel vůle presidentovy. Již 4. března odhlasovala většina Velkého národního shromáždění zákon, jenž udělil vládě právo zakázati všechny spolky a noviny a uvést v činnost soudní dvůr nezávislosti.

Byl to zákon výjimečný a jeho tíží pocítili odpůrci. Velké cařihradské listy byly zastaveny, přední politikové a vydavatelé uvězněni a činnost pokrokové strany přerušena. Strana sama byla 3. června rozpuštěna a přísnými tresty stíháni, kdož se jí ujímali. Na nátlak stoupenců Kemalových vyzývali voliči opoziční poslance, aby se svého místa vzdali. Kdo to neučinili dobrovolně, ztratili mandát a do Velkého národního shromáždění se dostali oddaní vykonavatelé vůle presidentovy. Oposice ve Velkém národním shromáždění přestala.

V celé republice se jevila únava, dostavující se po každém důležitém a namáhavém díle. Vlast osvobodili, nezávislost si zajistili, avšak těžce se vžívali do nového způsobu vlády a správy. Neklid a nespokojenost nesměli projevit ani ve Velkém národním shromáždění, ani na veřejných schůzích.

Všude číhali udavači a hrozil nezávislý soudní dvůr. Hledali útěchu v náboženství. Vždyť islám byl státním náboženstvím a Velké národní shromáždění a tudíž i jeho vláda byly povinny šetřiti náboženských zvyků a obyčejů. Plnili mešity, vstupovali do náboženských bratrstev a zdobili se řádovými odznaky. Pobožností a bohoslužeb se účastnili i lidé, kteří se jim jindy vyhýbali. Mnozí, kdož za světové války nebo po ní církevní nebo řádový šat odložili, nosili jej opět a vybízeli i jiné, aby to činili z odporu k evropským novotám. President republiky zasáhl 2. září 1925, zrušiv všechny náboženské řády, zavřev jejich domy a zakázav náboženské nebo řádové odznaky každému, komu zákon nedovoluje. Otvíraje 5. listopadu právnickou školu v Ankaře, pravil Kemal ke studentům, že dotud spočívala veškerá činnost tureckého národa na podkladě náboženském, od nynějška že bude spočívat na světském, aby se i turecký lid účastnil života ostatních národů. Jejich povinností je, aby právnický vyhranili nový postup vlasti. Poukázal na těžkou práci, kterou mělo Velké národní shromáždění budujíc základy nového právního nazírání, poněvadž scházeli vzdělání odborníci.

Pokroková strana byla zrušena, její listy zakázány a výjimečné zákony posílené soudním dvorem nezávislosti hrozily, avšak odpůrců nového politického postupu neubývalo, nýbrž přibývalo. Měli oporu v poslancích, vysokých úřednících a bohatých i vlivných soukromnících. Bylo potřebí odstraniti vůdce a zastrašiti a rozptýliti jejich stoupence. Příležitost se naskytla v polovici června 1926. Mustafa Kemal měl navštívit Smyrnu. Den před jeho příchodem se tamní generální guvernér dověděl, že nespokojenci ukládají presidentu republiky o život. Prozradil je majetník lodice, jenž měl útočníky dopravit na blízký řecký ostrov Chios. Byli pozatýkáni, 26. června postaveni před nezávislý soudní dvůr, jenž vynesl 13. července rozsudek. Patnáct čelných mužů, skoro vesměs poslanců a bývalých ministrů, odsouzeno na smrt provazem a rozsudek ihned vykonán. Velký

počet jejich druhů se dostal na dlouhá leta do žaláře. Toliko menšíně se podařilo uprchnouti za hranice.

Vyšetřování prokázalo, že byli spiklenci mravně a hmotně podporováni vedoucími bývalé strany mladoturecké, i rozhodla se vláda, že tento nebezpečný plevel rovněž i s kořeny vyhubí.

Všemocná strana Jednoty a pokroku se třetího dne po uzavření příměří v Mudros dobrovolně rozešla. Enver se uchýlil do Zákavkazí, kde sdružoval turecké krajany. Svolal je r. 1920 se sovětským souhlasem k poradám do Baku a když se Rusko domluvilo s ankarským Tureckem, uchýlil se do Turkestanu, podporoval tamní vzbouřence proti Sovětům a zahynul v boji 4. srpna 1922. Bývalý ministerský předseda Talaat byl v Berlínu 16. března 1921 zavražděn nějakým Armenem a kdož zůstali v Turecku, nevěděli kudy kam. Značná částka se sdružila ve stranu Obnovy, Tadžadud, jež zdělila veškeré odbočky, listy i majetek strany Jednoty a pokroku a pokračovala v její činnosti třebaš pod jinou rouškou.

Nesnáze vzrostly, když Velká Britannie Cařihrad obsadila, ujala se politického dozoru v celém Turecku a Mustafa Kemal budoval novou vládu a správu v Ankaře. Britové dali v polovici března 1920 mnoho Obnovitelů zatknouti a na Maltu odvézti, jiní se uchýlili do ciziny, jiní vzdavše se veškeré politické činnosti, zůstali pokojně doma a opět jiní, jako Ismet a Kjazim, od 26. listopadu 1924 předseda Velkého národního shromáždění, se přidružili celým srdcem k Mustafu Kemalovi. Vzrůstem jeho politického vlivu rostl též vliv Obnovitelů a jejich veřejných a tajných stoupenců. Měli náležitou organisaci a politickou zkušenost, i nezbylo Kemalovi, leda aby je získal a jich pro svůj účel využil. Vyslali k němu jednoho ze svých vedoucích. Dlouho s ním rokoval snaže se ho přemluvit, aby s nimi splynul a se jejich vedení ujal. Odepřel. Měl jiný cíl a nemínil zeslabiti svůj vliv spolkem se stranou, jíž turecký lid dával vinu na svém utrpení

za světové války. Nebylo docíleno jednoty, splynutí, nýbrž neutrality a vzájemné pomoci, pokud nebude národní úmluva provedena.

Mustafa Kemal si zakládal vlastní lidovou stranu. Nemohl zameziti, aby se do ní nehrnuli Obnovitelé, jakož i oni bývalí členové strany Jednoty a pokroku, kteří se dočasně politické činnosti vzdali. Mezi nimi bylo mnoho vysokých úředníků, kteří se boje za nezávislost nezúčastnili a zvláště s počátku stoupence Kemalovy pronásledovali, jen aby se na svých místech udrželi. Od těch si ankarská vláda pomohla v září 1923, kdy dala činnost všech úředníků a důstojníků vyšetřovati a propustila všechny, kdož se k ní do léta 1921 nepřidali. Na uprázdněná místa dosadila své stoupence a rozmnožila počet hladových nespokojenců. Chystali se potají, že si sami pomohou. Řídil je dr. Nazim, bývalý generální tajemník a duševní vedoucí strany Jednoty a pokroku. Penězi je zásoboval Kara Kemal, za světové války ministr zásobování, jenž pro stranu mladotureckou nastrádal mnoho a mnoho peněz. Přidal se k nim též Džavid, původem žid, jenž býval po léta ministrem financí a uchránil svůj majetek v cizině. Chystali státní převrat občanskou válkou. Stoupenců měli více než třeba; vždyť sotva 20% dospělých občanů souhlasilo úplně s Ankarou. Vláda se udržovala toliko železnou kázní, spolehlivou armádou a nezávislými soudními dvory.

Všem, kdož chystali státní převrat, bylo potřebí dbáti nezmírně opatrnosti, aby nebyli prozrazeni dříve, než budou úplně připraveni. Na venek postupovali cestou ústavní, kdežto potají se šířili po celé zemi. Útok na život presidenta republiky a jeho nejvěrnější druhy, měl býti znamením k povstání. Spiknutí bylo prozrazeno, vláda několik set čelných mužů zatkla, mnoho a mnoho jich uteklo a 26. srpna 1926 dal soudní dvůr nezávislosti v Ankaře dr. Nazima, Džavida a jiné popraviti a přčetné jejich druhy uvrhnouti do žaláře.

Liberální strana potlačena

Republika byla zbavena mladotureckého pyru, avšak vláda zůstala nadále ostražitou a ponechala výjimečné zákony, zesílené soudními dvory nezávislosti. Ve Velkém národním shromáždění, zahájeném 1. listopadu 1926, měl Mustafa Kemal dvě stě čtyřicet stoupenců a třicet členů opozice se neodvážilo ozvat. Tanuli jim před očima četní jejich druhové visící na šibenici.

V červnu 1927 rozhodl poslanecký klub republikánské strany lidové, že budou voleni toliko mužové, které generální předseda strany za vhodné uzná. Generálním předsedou republikánské strany lidové byl Mustafa Kemal, i dostalo se mu nového nesmírného vlivu. Určoval členy Velkého národního shromáždění, jež ho volilo za presidenta republiky. Nejen vláda a správa, nýbrž veškerá zákonodárná a výkonná moc se octla v jeho rukou.

Na valné hromadě lidové strany v říjnu 1927 obhajoval Kemal svůj postup řečí, jež byla rozdělena na šest dní a trvala 36 hodin a 33 minuty. Velké národní shromáždění, jehož nové zasedání bylo 1. listopadu zahájeno, jej zvolilo jednomyslně presidentem republiky, Kjazima Özalpa jeho zástupcem v předsednictví Velkého národního shromáždění, Ismeta potvrdilo ministerským předsedou. Fethi, osobní přítel Kemalův, jemuž jedinému dovoloval, aby pronášel své mínění, dlel jako velvyslanec v Paříži, i nebylo nikoho, kdo by vládě odporoval nebo její postup posuzoval. A přece bylo mnoho a mnoho těch, kdož s vývojem záležitostí spokojeni nebyli, zvláště když se vlna hospodářské bídy též po republice rozlila.

Doma nespokojenci mlčeli ze strachu, avšak za cest do ciziny mluvili a Fethi se v Paříži dověděl mnohého, co bylo v Ankaře tajné. V srpnu 1930 navštívil Kemala a 7. srpna konal u něho porady s Ismetem a jinými vynikajícími poslanci o hospodářské a finanční politice. Fethi byl pro

hospodářskou součinnost s cizinou, kdežto Ismet míní, že si republika vybuduje vše, čeho potřebuje, vlastními prostředky.

Za rozhovoru posuzoval Fethi vládní postup a uváděl vše, co mu vytýkají nejen turečtí utečenci, nýbrž i cizí odborníci. Poukazoval, že v republice je doopravdy vojenská samovláda, zastíněná demokratickou rouškou. Židé se hrnou do obchodu i do průmyslu a právem odstrkují Turky, kteří nemají potřebných vědomostí. Skutečných voleb není, neboť vláda sama určuje jednotlivé poslance. Schází svoboda slova i tisku. Daně jsou nesmírně vysoké. Na vojsko se nešetří a zkušených finančníků a národních hospodářů není. Rada cizích odborníků by vládu uchránila od mnohých ztrát a dopomohla k ozdravení.

Mustafa Kemal naslouchal, v mnohém dával Fethimu za pravdu a konečně 8. srpna 1930 přivolil, aby založil stranu, která by činnost vlády bedlivě pozorovala, jí radila a její chyby vytýkala. Program nové strany, jež si dala jméno liberální, byl uveřejněn již 13. srpna. Trvá na základě republikánském, národním a laickém. Slibuje, že sníží daně, zavede rozličné úspory a zamezí, aby jediné pokolení platilo podniky, ze kterých má mítí užitek budoucnost. Vynasnaží se, aby zvýšila cenu tureckých peněz, přilákala cizí peněžníky, odstranila státní monopoly, opatřila venkovanu, zvláště zemědělci, laciný úvěr a dopomohla národním výrobkům k vývozu. Opraví státní správu a dá vyšetřiti rozličné stížnosti. Zvláštní péči míní věnovati soudnictví, aby byl každý spor co nejrychleji vyřízen. Připojí republiku ke Společnosti národů. V posledním, jedenáctém článku slibuje, že se zasadí, aby bylo hlasování všeobecné a přímé a ženy aby dostaly nejen činné, nýbrž i trpné právo. Za sídlo si vybrala Ankaru.

Nával do liberální strany byl nesmírný, třebas ji Ismet potíral a třebas vybízel členy republikánské strany lidové, aby zůstali věrni svému generálnímu předsedovi, presidentu re-

publiky. Liberálů přibývalo, tříštili schůze lidové strany, tekla krev a mnohým se zdálo, že dojde k občanské válce. Kemal pokynul a Fethi ohlásil 16. listopadu 1930, že novou stranu ruší. Za důvod udával, že nechtěl státi proti Mustafu Kemalovi. Ve Velkém národním shromáždění se k němu přidalo toliko nějakých patnáct poslanců, kteří se skoro vesměs vrátili k republikánské straně lidové, když byla liberální rozpuštěna. Fethi se vzdal politické činnosti a v březnu 1934 se odebral jako velvyslanec do Londýna.

REPUBLIKÁNSKÁ STRANA LIDU URČUJE POSLANCE

Mustafa Kemal a jeho věrní pomocníci nemínili připustiti, aby zůstalo v republice jediné ohnisko odporu. Takovým mohla býti Turecká domovina, jež byla založena před válkou a měla mnoho odboček. Sdružovala se v nich studující omladina, aby poučovala a vychovávala lid. Studentstvo, které nezažilo útrap světové války a bojů proti Řekům, těžce snášelo strohou kázeň a omezování slova i tisku a nejednou v Turecké domovině proneslo názory, které bylo třeba stíhat. Kemal se rozhodl, že rodící se nebezpečí zahubí, přičlení-li Tureckou domovinu se všemi odbočkami k republikánské straně lidové. Stalo se to v březnu 1931. Turecká domovina byla úplně podřízena doзору republikánské strany lidové a tudíž presidenta republiky. V únoru následujícího roku byla přeměněna v Lidový dům, aby se jménem zmizela poslední památka, že v republice trvá nějaké zařízení, které nepochází od jejího presidenta. Lidový dům sleduje činnost skoro vesměs kulturní. Členem může býti i kdo nenáleží k lidové straně republikánské, avšak do výboru smějí býti voleni toliko její osvědčení příslušníci. Každá provincie má výkonný výbor Lidového domu. Všechny odbočky řídí generální rada, sídlící v Ankaře. Volí si předsedu, jenž spolu předsedá ankarskému ústředí.

V březnu 1931 stanovilo Velké národní shromáždění, že voliti smí, kdo má 21 rok a nikoliv 18 jako dotud. Předsed-

nictvo republikánské strany lidové se usneslo, že určí za kandidáty též zemědělce a dělníky, kteří se touto živností skutečně zabývají a že ponechá dvacet míst pro poslance nezávislé. Zvolení smějí býti toliko mužové obecně vážení, kteří svou věrnost a lásku k republice projevili skutky, třebaš nebyli členy republikánské strany lidové. Fethi se o poslanectví neucházel. Den ode dne bylo patrnější, že v republice vládne prezident Mustafa Kemal, ministerský předseda Ismet a náčelník generálního štábu Fevzi Čakmak. Republikánská strana lidová byla jejich pomocnicí, Velké národní shromáždění nástrojem.

Dr. Rüštü Aras hleděl sblížit s Tureckem balkánské státy, aby si vzájemně zajistily hranice. Podařilo se to Balkánskou úmluvou, podepsanou v Athénách 9. února 1934 zástupci Turecka, Řecka, Jugoslaviie a Rumunska. Zvláštní výbor se čas od času radil nejen o záležitostech politických, nýbrž též o hospodářských a osvětových.

Ke konci r. 1934 se republikánská strana rozhodla, že zachová nezávislým dvacet míst. Velké národní shromáždění udělilo činné i trpné volební právo ženám. Bylo zvoleno třináct nezávislých, poněvadž ostatním sedmi kandidátům republikánská strana úplně nedůvěřovala. Mezi nezávislými měli pravověrní Řeci dva zástupce, Armeni jednoho, židé jednoho. Žen vstoupilo do Velkého národního shromáždění sedmnáct. Presidentem republiky zvolilo jednomyslně Kamála Atatürka, jeho zástupcem v předsednictví shromáždění Abdulchalika Rendu, bývalého ministra financí a ministrem národní obrany Kjazima Özalpa, bývalého předsedu shromáždění. Ismet İnönü zůstal ministerským předsedou a Fevzi Čakmak přednostou generálního štábu.

Republikánská lidová strana byla 14. června 1936 sloučena se státní správou. Dosavadní generální tajemník R. Peker byl náhle svého úřadu zbaven a nahrazen ministrem vnitra. Předsedou odbočky v každé provincii se stal guvernér. Ge-

nerální inspektoři dozírají na činnost strany ve svých obvo-
dech. Ministerský předseda je náměstkem presidenta strany,
jímž je president republiky.

DO SPOLEČNOSTI NÁRODŮ

Zatím co vláda národního shromáždění upravovala a za-
jišťovala vnitřní záležitosti, nezanedbávala zevnějších. Vra-
cela se k politice zakladatelů osmanského státu. Republika
se prostírá v Asii i v Evropě, avšak asijská část má převahu.
Turecký lid nese svůj stát a sám o něj pečuje. Křísí svou
národní osvětu a zušlechťuje ji evropskými prvky. Chce se
vyrovnati svým evropským sousedům a připojiti svou asijs-
skou vlast k Evropě. Most do Asie nabyl nového významu.

Podstatně pomáhal soluňský lékař dr. Teufik Rüştü Aras,
jenž byl v březnu 1925 jmenován ministrem zahraničních
záležitostí. Největší nesnáze měla vláda s vytyčením hranic
s Irákem. Přisahala, že bude plnit národní úmluvu, ne-
mohla a nesměla tudíž opustiti více než půl milionu sou-
rodáků, kteří Mósulsko obývali a s ní spojení býti chtěli.
Octla se na křižovatkách: porušiti národní úmluvu nebo
se dáti do války s Velkou Britannií. Italie svážela vojsko
na Rodos, aby odtud vpadlo do okolí Adalie a zabralo
oblast, po které odedávna toužila. Doma doutnala tajená
nespokojenost, která by byla plamenem zachvátila celou
republiku, kdyby ji byly Velká Britannie a Italie se dvou
stran napadly.

Kamál Atatürk zůstal věren své zásadě: „Nedomáhati se,
nač síly nestačí.“ Porušil národní úmluvu a jeho vláda po-
depsala 5. června 1926 v Ankaře mírovou smlouvu, kterou
byly hranice s Irákem stanoveny podle britského přání.
Hranice celé republiky byly konečně přesně určeny a spo-
lehlivým vojskem zabezpečeny.

Na začátku listopadu 1926 prohlásil ministerský před-
seda Ismet: „Účelem naší politiky je zachovati bezpečnost

vlasti a zajistiti pokoj zevní i vnitřní. Nedáme se ovládnouti událostmi, nýbrž se přičiníme, abychom události řídili. Nedopustíme se žádného bezpráví, nikdy však nedovolíme, aby s námi někdo nespravedlivě jednal. Naše mezinárodní styky jsou přátelské, vybudované na přátelských smlouvách s našimi sousedy.“ Měl pravdu. Společnost národů dodávala republice odvahy, i zajišťovala se smlouvami, o kterých se bývalé vládě ani nezdálo.

Od března 1928 se republika účastnila důležitých mezinárodních jednání. Přijala 6. listopadu 1928 úmluvu Kelloggovu a 3. března 1929 Litvinovu. Opora o Rusko jí dodávala svobody ve vyjednávání s ostatními velmocemi. Jediné nebezpečí jí hrozí od Itálie, neboť úmluva turecko-italská z 30. května 1928 nevylučuje italského útoku. Itálie zachová neutralitu pouze, bude-li Turecko napadeno, třebas podnikalo, co mohlo, aby mír zachovalo. Toto omezení otvírá Itálii dvířka, aby se dala do války, kdy se jí naskytne vhodná příležitost. Vzniknou-li spory mezi ní a Tureckem, budou předloženy rozhodčímu soudu jenom tehdy, když ta nebo ona strana přizná, že běží o její svrchovanost. Právnícké kličky, které všechno zakazují a všechno dovolují.

Republika viděla ve Společnosti národů oporu utlačovaných, avšak zanevřela na ni, když ve sporu o irácké hranice našla ve prospěch silné Velké Británie a neujala se slabého Turecka. Chápajíc, že nemohla jinak, neměla-li se dopustiti sebevraždy, blížila se k ní a na jaře 1932 se dr. Teufik Rüštü Aras dotazoval na podmínky, za jakých by do ní Turecko vstoupilo. Přál si, aby bylo vyzváno a spolu podobně jako Německo vyjmuto z povinnosti účastniti se podle článku 16. trestného postupu proti členu, který by stanovy porušil. Rada vyhověla a 18. července 1932 jednomyslně tureckou republiku přijala.

V seděních rady Společnosti národů turecký ministr několikrát nadhodil, že by mělo býti republice vráceno právo

opevniti Úžiny, jakož i balkánské hranice. Učinil to podle všeho po přání Ruska, jež nerado vidí, že mají válečné lodi Dohody otevřenou bránu do jeho černomořských přístavů. Francouzský zástupce nic nenamítal, italský vyčkával a jedině britský trval, aby bylo lausanneské ujednání o neutralitě Úžin a balkánských hranic zachováno, třebaš bylo výslovně označeno jako dočasné. Republika považovala britský odpor za neoprávněný. Velká Britannie opevnila Gibraltar i průplav Suéský, nemá tudíž důvodu zakazovati Turecku, aby se neřídilo jejím příkladem.

NA ROZCESTÍ

Po italském záboru Habeše se ve Středomoří připozdívalo a Velká Britannie si hleděla zajistiti Řecko a Turecko. Využívajíc hospodářských nesnází turecké republiky, nabízela jí peněžní a odbornou výpomoc. Účinného spojence našla ve Fethim Okjarovi, londýnském velvyslanci a jediném důvěrném příteli presidenta Atatürka. Proti jejímu záměru se stavěl ministerský předseda Ismet İnönü z vděčného přátelství k Rusku a nedůvěry ke každému koloniálnímu státu. Důsledně odmítal cizí peněžní výpomoc a když ho Dželal Bajar, ministr národního hospodářství, upozorňoval, že se bez cizí podpory neobejde, přivolil r. 1934 k ruské. Ta se neosvědčila, Dželal Bajar se přidal k velvyslanci a Velká Britannie se uchytila. Ismet İnönü naznal, že jsou jeho dny sečteny, i zažádal 21. září 1937 za šestinedělní zdravotní dovolenou. Byla mu udělena a jeho zástupcem a po nějaké době nástupcem jmenován Dželal Bajar.

ATATÜRK UHASÍNÁ

Ismet İnönü byl ministerským předsedou od října 1923 do listopadu 1924 a od března 1925 bez přerušení. Atatürk se s ním seznámil r. 1917 za bojů proti Rusům na frontě mezi městy Bitlis a Muš. Vykonal mnoho, neboť zabezpečil

kázeň, třebaš měl značné potíže s prezidentem, který nesnesl cizího názoru. Ztratil jeho přízeň, poněvadž nesouhlasil s uvolněním přátelských styků s Ruskem, neschvaloval postup ve středomořské politice a zásadně odporoval hospodářským a vojenským podnikům řízeným britskými odborníky. Spolu s ním odešel z vlády Refik Sajdam, první a dosud jediný ministr zdravotnictví, jenž býval jeho zástupcem, když nedlel v zemi.

Dželal Bajar se narodil r. 1884. Jeho otec se nastěhoval z Plevna do asijského Turecka, kde působil jako učitel na střední škole. Dželal jevil od malička veliký zájem o peněžnictví, i působil v rozličných bankách, zvláště v Deutsche Orientbank. K Mustafu Kemalovi se přidal již r. 1919 a byl členem prvního ministerstva v Ankaře. Zastupoval svou vlast v Lausanne jako finanční odborník a po přání prezidentově budoval národní peněžnictví. První ústav, který založil, nazval po Hettitech, jež mnozí ztotožňují s Turky, Iş bankasi. Z něho vyrostla Sümer bankasi a obě pečují o národní průmysl a obchod. Od r. 1932 byl Bajar ministrem národního hospodářství a staral se o mladé průmyslové podniky, zvláště cukrovary, papírny a továrny na vlněné a bavlněné látky. Jako ministerský předseda mínil splniti úkol svěřený Atatürkem republikánské straně lidové a zajistiti na pevném průmyslu a obchodu národní obranu. Oznamil, že upraví a zjednoduší správu, aby nejvíce vykonala za nejmenší plat, a zbaví stát podniků, které se nevyplácejí. Mají býti nahrazeny soukromými, jež nežijí a netýjí ze státní pokladny.

Atatürk zahajuje 1. listopadu 1937 Kamutaj, ujistil národ, že bude postaráno o bezpečnost jednotlivců urychleným jednáním správním i soudním. Turecko trvá při Společnosti národů a je jí vděčno, že uznala jeho nároky na severozápadní kout Syrie, zvaný Hataj. Nepochybuje, že francouzská vláda provede vše, co s ní bylo ujednáno. Balkánská dohoda roste a spolu s asijskými sousedy, se kte-

rými Turecko uzavřelo 8. července 1937 přátelskou smlouvu, pečuje o mír a pořádek. Ponejprv se nezmínil o přátelských stycích se Sověty.

Zástupci Balkánské dohody ohlásili v Ankaře 27. února 1938, že se Dohoda zabývá záležitostmi, týkajícími se jednotlivých států a řídí se stanovami Společnosti národů. Dbá naprosté svrchovanosti a nezávislosti všech členů Společnosti národů a nedovolí, aby se někdo míchal do vnitřních záležitostí některého z nich. Snaží se zachovati dobrou vůli s velmocemi, které mají podstatné zájmy ve Středomoří, a touží, aby Itálie uznala úmluvu o Úžinách, podepsanou v Montreux. Působením Dohody Řecko a Turecko obnovily a upevnilly přátelské svazky. O Habeš se žádný člen Dohody nestaral.

President, jenž odedávna trpěl povážlivými záchvaty, vážně onemocněl a ke konci března povolal francouzského odborníka, aby prozkoumal jeho zdravotní stav. Nařídil úplný šestinedělní klid. Zlepšení bylo toliko dočasné a rostla starost a obava.

Po presidentově přání schválil Kamutaj 1. června zákon, jímž byl dovolen návrat velké většině ze 150 vypuzených vlastenců. Pokud mu bylo možné, sledoval Atatürk současné události a napsal své myšlenky a rady, jež Dželal Bajar předčítal v Ankaře 1. listopadu při zahájení čtvrtého zasedání poslanců. Po jeho názoru je povinností každého národa, aby užíval úmluv a dohod s jednou stranou nebo s mnohými stranami podle zeměpisné a politické potřeby a přizpůsobil snahu zachovati mír skutečností. Řídíc se touto zásadou, turecká vláda uzavřela přátelství a spolky se sousedními i vzdálenými státy, proto spočívá na pevném podkladě. Balkánská politika je výmluvným výrazem soukromých i společných zájmů a její úspěch je z toho patrný, že se Bulharsko nevzpírá Balkánské dohodě. Úprava záležitostí v Hataj neboli syrském správním kraji Iskanderúně je pramenem nového přátelství s Francií. Úmluvy pode-

psané s Velkou Británií a Německem jsou patrným ovocem důvěry, kterou mají velmoci v tureckou republiku. Podobně je tomu s pohraniční úmluvou s Ruskem. Turecká vláda byla naplněna radostí zprávou, že Itálie 2. května 1938 přistoupila k úmluvě o Úžinách uzavřené v Montreux. Toto byl poslední veřejný projev vůle velkého presidenta.

Atatürk zemřel 10. listopadu. Jako voják, budovatel a správce neměl rovného mezi současnými Turky. Nikdy se neřídil citem, nýbrž toliko jasným rozumem, proto mluvil a rozkazoval stručně, ba úsečně. Mnohdy nebyl s to, aby se ubránil výbuchům ukrutnosti. Nenávidět uměl vytrvale a smrtelně. Neúnavně sledoval válečné a politické záležitosti. Změnu činnosti hledal v dlouhých a zuřivých pitkách, tancích a hře v karty. Osvěžení nalézal jedině v rolnictví. Dobře si rozuměl s prostými sedláky. Úplně důvěřoval toliko Fethimu Okjarovi; jiných přátel neměl. Poutal své pomocníky osobní velikostí a naprostým přesvědčením, že je rozeným vůdcem.

ISMET INÖNÜ PRESIDENTEM

Vleklá choroba Atatürkova přiměla čelné muže, že rokovali o jeho nástupci. Jednomyslně uznali, že se nehodí nikdo jiný, leda Ismet İnönü, i byl Kamutajem zvolen 11. listopadu druhým presidentem republiky. Ismet se narodil ve Smyrně 25. září 1884. Jeho otec Rašid, úředník, pocházel z Malatie, matka Gevrijje z Hezargratu. Republikánská strana lidová na valné hromadě 26. prosince vyhlásila Atatürka svým zakladatelem a věčným presidentem, činným presidentem Ismeta İnönü, jenž ustanovil ministerského předsedu Dželala Bajara svým náměstkem a svého věrného druhu ministra vnitra Refika Sajdama generálním tajemníkem. Fethi Okjar se necítil v Londýně dosti pevným. Požádal za propuštění, dal se zapsat do republikánské strany lidové a mínil se účastniti politického života. Jeho nástupcem v Londýně se stal dr. Rüşti Aras.

Kjazim Ozalp, ministr války, byl 27. ledna 1939 propuštěn, poněvadž bylo jeho ministerstvo spolu se zahraničným zapleteno do sporu nějakého podnikatele, který kupoval americká letadla pro španělskou republikánskou vládu. Ministrem války se stal generál Nadži Tinaz, jenž byl r. 1921 náčelníkem generálního štábu Ismetovy armády a zastupoval v Kamutaji Bursu.

Nový president potřeboval nové sněmovny a vlády, i rozhodlo se ředitelství republikánské strany lidové 25. ledna 1939, že rozpustí Kamutaj a vypíše nové volby. Ministerský předseda Dželal Bajar oznámil, že se vzdává svého úřadu. President pověřil Refika Sajdama sestavením nové vlády.

Refik Sajdam se narodil v Cařihradě r. 1881. Odborná lékařská studia konal v Německu. Ministrem zdravotnictví byl od začátku Ismetovy vlády do konce r. 1937. Získal si veliké zásluhy o zdraví lidu, o něž předtím v Malé Asii nikdo nepečoval. Ministrem zahraničních záležitostí byl jmenován Šükri Saradžoglu, důvěrník presidenta i ministerského předsedy.

Obecné volby byly dokončeny 26. března. Ředitelství republikánské strany lidové schválilo 420 uchazečů, kteří byli všichni zvoleni. Nezávislým ponechalo 4 místa. Poslanekyň vstoupilo do šestého Kamutaj čtrnáct. Velké národní shromáždění potvrdilo 3. dubna jednomyslně Ismeta İnönü presidentem republiky, Abdulchálíka Rendu jeho zástupcem v Kamutaj a schválilo Refika Sajdama ministerským předsedou. Děkuje za volbu oznámil, že jeho vláda zůstane neutrální a zachová dobrou vůli se všemi státy, současně však bude dbáti obrany hranic a zajistí celistvost a nezávislost republiky silným vojskem.

Kudy kam?

Republika a její president se octli na křižovatkách. Ismet nepřál Dohodě, neboť se bál její koloniální záludnosti. Mínil pevně trvati při Rusku, jež se první účinně ujalo

mladé republiky a stále ji podporovalo. Peněžní nesnáze a italský rozmach mu naháněly strachu. Chápal, že Rusko není s to, aby upevnilo národní průmysl a zajistilo celistvost republiky. Hospodářské úmluvy uzavřené za posledních tří let se západními státy, zvláště s Velkou Británií, trvaly a nemohly býti beze všeho zničeny.

Třebas všechny státy mluvily o míru, přece se houževnatě chystaly k válce. Mocnosti osy se domáhaly přirozeného práva na náležitý prostor. Západní velmoci se protivily. Rozpoutá-li se boj ve Středomoří, zasáhne požár i Turecko. Ubrání se samo, když jeho vnitřní pokoj a pořádek spočívá na živé sopce? Konservativců, nespokojených s opravami náboženskými, hospodářskými a společenskými, přibývalo. Nepatrný podnět, sopka vybuchne a republiku zachvátí občanská válka. Nezbytně potřebuje pevné opory. Kde ji najde? U Ruska? Neužije vláda Sovětů vhodné příležitosti, aby konečně přisvojila své vlasti Úžiny s Cařihradem a zabezpečila jí cestu do teplého moře? Mimo s Ruskem má Turecko přátelské smlouvy s balkánskými státy a asijskými sousedy. Ujmou se ho? Sotva, bude-li napadeno některou velmocí. Postavilo by se proti tomu neb onomu drobnému sousedu, avšak se silným koloniálním státem se do boje nedá.

Bezmála od padesáti let se Turecko hospodářsky, osvětově a politicky přátelilo s Německem. Za světové války mu pomáhalo, po světové válce na sta německých odborníků v republice působilo, nové styky se prohlubovaly a přibývalo těch, kdož si přáli obnovy spojenecké smlouvy, avšak britští a francouzští náhončí poukazovali, že Německo je vázáno s Itálií a z italských držav Rodu a Dodekanesu že je jen krok do jihozápadního koutu Malé Asie, po němž Italie odedávna touží.

Ismet İnönü a jeho vláda věděli, že to byla Dohoda, jež za světové války jihozápadní Malou Asii zajistila Itálii, avšak nenalézajíce jiného východiska, podlehlí jejím svodům a domlouvali se s ní, třebas s rozličnými výhradami.

Ministerský předseda Refik Sajdam pravil 21. května v Kamutaj: „Středomořské státy touží, aby Středozemní moře zůstalo svobodným a aby ho sousední státy užívaly jako rovné, aby se nedostalo pod nadvládu jednoho. Toto je důvod, proč se vláda Velkého národního shromáždění spojuje se sousedy i s Velkou Britannií, neboť má za jediný úkol zachovati rovnováhu a svobodu.“

Ismet İnönü zahajuje pátou valnou hromadu republikánské lidové strany v Ankaře 29. května prohlásil, že Turci nikdy neuznají právo velkých států znásilniti malé. Každý národ je oprávněn k nezávislému životu, proto se spojili s balkánskými sousedy. Vědouce, že dnes může býti zasazen soused, zítra oni, chystají obranu. Takovou obranou je připravovaná úmluva anglo-turecká. Není namířena proti nikomu, neboť má za účel záchranu lidských práv. Styky se sovětským Ruskem nebyly nikdy vřelejší než nyní. Území Hataj dosud spojené se Syrií bude co nejdříve připojeno k turecké vlasti. Turecký a francouzský národ se společně ubrání každému útoku. Nyní se Turecko úplně probudilo a je tak mocné, že může a chce přispěti k uchování světového míru. Je nezbytné, aby se turecký lid úžeji účastnil vlády. Práce Národního shromáždění jako parlamentu se usnadní zřízením zvláštního sboru 21 nezávislých dozorců, vybraných z poslanců republikánské strany lidové. Nebudou odpovědni ani Kamutaj ani předsednictvu republikánské strany a budou dohlížet na postup sněmovny, posuzovati vládu a projevovati jí nedůvěru.

Britský vliv roste

Rana Tarhan byl určen vůdcem sboru nezávislých dozorců neboli úřední oposice. Na jeho dotaz pravil 9. července Saradžoglu, ministr zahraničních záležitostí, že za posledních dvacet let turecká republika poctivě hojila rány, které ji zasáhly. Docílila velikého úspěchu, kterého by jí nebylo dopřálo největší vítězství. Vstoupila do Společnosti

národů, aby zabezpečila své bytí. Vážnost Společnosti národů poklesla, na politickém obzoru se vyvalily nebezpečné mraky, i bylo nezbytné, aby republika hledala součinnost s Francií a Velkou Britannií. K těmto velmocem ji dovedla Habeš, sankce, úmluva z Montreux o Úžinách a jiné. Úplná součinnost se zmíněnými zeměmi bude zaručena. S Ruskem dosud trvá srdečné přátelství. Balkánská dohoda je pevnější než kdykoliv jindy. S Itálií a s Německem zachová Turecko správné přátelské styky, sezná-li, že tyto státy mají stejný úmysl. Obchodní spojení s oběma je pravidelné, vyjímajíc jedinou záležitost. Snad narážel na pochybenou dodávku těžkých děl, objednaných u Škodových závodů.

Balkánská dohoda se viklala, neboť Jugoslavie nedůvěřovala novým závazkům, které Turecko přijímalo od Velké Britannie a Francie. Chtěje ji upokojiti, ujišťoval ministerský předseda v Kamutaj: „Balkánská dohoda zaručuje naše hranice a je pro nás velice důležitá. Chystané úmluvy ji doplňují, avšak nezeslabují, neboť dbají toliko zájmů účastníků velmocí.“

Úmluva o vzájemné pomoci anglo-francouzsko-turecké byla podepsána 19. října. Bude-li Turecko napadeno některým evropským státem, Francie a Spojené království mu přispějí veškerou svou silou (1). Zavíní-li některý evropský stát ve Středomoří svým útokem válku, již se účastní Francie a Velká Britannie, Turecko jim pomůže veškerou svou mocí. Bude-li útokem evropského státu Turecko zataženo do války ve Středomoří, Francie a Spojené království mu přispěchají na pomoc (2). Pokud trvají záruky dané Francií a Spojeným královstvím Řecku a Rumunsku, jak byly vyhlášeny 13. dubna 1939, Turecko bude účinně podporovat Francii a Velkou Britanii, dostanou-li se do války k vůli těmto zárukám (3). Budou-li Francie a Velká Britannie zapleteny do nepřátelství s některým evropským státem, který napadne Řecko nebo Rumunsko, aniž by ustanovení článku 2. a 3. nabyla platnosti, smluvní strany se vzájemně dohodnou a

Turecko zachová aspoň přátelskou neutralitu k Francii a Velké Británii (4). Napadne-li některý evropský stát jiný evropský stát a jedna ze smluvních stran se ho ujme, aby zachránila jeho nezávislost nebo neutralitu a tento útok neohrozí ani druhou, ani třetí smluvní stranu, smluvní státy se domluví o společném postupu ke zdárnému výsledku. Žádná ze smluvních stran neuzavře příměří nebo mír leda se společným souhlasem (8).

V protokolu 2. je vytčeno, že závazky Turecka plynoucí z této úmluvy je nenutí k válečné srážce s Ruskem.

Ani president, ani Kamutaj nejevili opravdového nadšení ze spojenecké smlouvy. Maně si připomínali, kolikrát cařihradský sultán doplácel na své přátelství s Francií a zvláště s Velkou Británií. Uchrání se mladá republika od podobného údělu? Rozmyslní vlastenci uznávají, že je potřebí usilovné bdělosti a nesmírné opatrnosti, aby turecký lid znova nekrvácel pro zájmy Velké Britannie, jež jej po světové válce vydala na pospas Řekům a vybízela proti němu celý křesťanský svět.

Ismet İnönü zahájil 1. listopadu první řádné zasedání šestého zákonodárného sboru Kamutaj jadrnou řečí, v níž ubezpečil, že Republika bude dbáti přátelství se sousedy. Kamutaj schválil 18. ledna 1940 zákon národní obrany, jímž se dostalo vládě značné plné moci, aby zajistila potraviny i zbraně. Bezmála všichni němečtí odborníci byli propuštěni a vypovězeni. Ministerský předseda se v rozhlase 29. února obhajoval, že vláda byla povinna vyhlásiti zákon národní obrany, aby zachovala pokoj a pořádek. Nemíní zasahovati do obyčejného života, avšak učiní, čeho je potřebí, aby světová válka nerušila jednotlivých výkonů.

OPATRNÝ POSTUP

Tichý odpor proti spojenecké smlouvě rostl, jak bylo patrné z úvodníků velkých politických listů a z řečí rozličných bývalých poslanců. Sirri Bellioglu, jenž od r. 1920

byl členem Kamutaj, při předposledních volbách nebyl navržen, přestoupil k oposici a byl zvolen jako nezávislý, ostře posuzoval přátelství s Velkou Britannií a Francií, octl se proto ve vězení. Jeho potrestání nezastrašilo jiné a ministerský předseda varoval 2. června nespokojence poukazem, že je povinností vlády, aby pečovala o pokoj a pořádek a přísně trestala každého, kdo by budil neklid. Sleduje vývoj událostí velmi bedlivě a nikterak se neukvapí. Ze slov i skutků bylo patrné, že se ankarská vláda úzkostlivě vystríhá všeho, co by ji zavléklo do skutečného rozporu s Německem. Nemohla ani jinak. Velmoci osy zasáhly v srpnu rozhodně na Balkán, Balkánská dohoda zmizela, úmluva s asijskými sousedy zůstala toliko na papíře a Rusko projevovalo nespokojenost. Od koho se mohla republika nadíti pomoci? Francie byla povalena a Velká Britannie nebezpečně ohrožena nejen ve vlasti, nýbrž i v državách, zvláště středomořských.

Turecká vláda tvrdila, že válka Velké Britannie a Francie s Italií není důvodem, aby se jí účastnila republika. Poslanci schvalovali tento postup, neboť Turecko po vyřazení Francie přímo nesousedí se žádným válčícím státem. V Iráku a Íránu jsou tomu rádi.

Refik Sajdam ubezpečoval 12. července 1940 poslance: „Vláda republiky postupuje velmi opatrně, aby zajistila dobré národa a získala úplnou důvěru každého občana. Sleduje jediný cíl: bezpečnost republiky a udržení přátelství, potřebného k jeho dosažení. Turecko očekává, co se stane, zachovávajíc věrnost svým přátelům a jsouc rozhodnuto brániti vlastní nezávislost a svobodu jako jediný ucelený sbor. Turecký národ odmítne se zbraní v rukou každý pokus ohroziti nezávislost nebo celistvost své vlasti.“

Lord Halifax pravil 11. července ve sněmovně lordů, že turecký ministerský předseda jednal úplně správně vyhlásiv za vstupu Italie do války, že zachová neutralitu. Podtajemník Butler připomněl téhož dne ve sněmovně poslanců, že

vláda věnovala velikou pozornost, aby se petrolej z Kavkazu nedostal do Německa, avšak k tomuto cíli si nezavazovala ani Turecko, ani Iran.

Některé turecké listy vybízely po 18. červenci ke spojenecké smlouvě s Ruskem. Jiné upozorňovaly, že 90,000.000 sjednocených Němců rozhoduje a bude rozhodovati nejen o střední Evropě, nýbrž též o evropském východu a Balkánu.

Ismet İnönü 1. listopadu 1940 při zahájení porad Velkého národního shromáždění oznámil, že vláda koná, co může, aby zabezpečila mír, zachovala svrchovanost a dotavadní hranice. Sama netouží po žádném sousedním území. Nevstupujíc do války, snaží se udržeti dobré styky se všemi státy, proto nedovolí, aby některá válčící moc užila tureckého moře, turecké souše nebo vzduchu ve svůj prospěch. Bedlivě zkoumá obsah přátelské úmluvy s Řeckem a spojenecké smlouvy s Velkou Britannií, aby si přesně vymezila cestu, po které se dáti. Styky se sovětským Ruskem se zlepšují. Je oprávněná naděje, že přátelství, které se osvědčilo po dvacet let, nebude zkaleno. Turecký národ patří na Anglii, která bojuje za své bytí, a zachová úmluvu, jež Turecko s ní pojí.

Vláda vyhlásila válečný stav v Thrácii jakož i v oblasti Dardanell 20. listopadu 1940.

V

STYKY S CIZINOU

Na počátku se Mustafa Kemal přikloňoval k sovětskému Rusku a souvěrcům v Persii a v Afgansku. Potřeboval přátel a bral, kdož se mu nabízeli. Mimo to podléhal Obnovitelům, bývalým Mladoturkům, kteří snili o splnutí s tureckými kmeny a muslimskými národy.

RUSKO

Sovětská vláda udělila 24. listopadu 1917 muslimům národní a osvětovou samosprávu a zrušila veškeré carské úmluvy s tureckou říší. Muslimské národy vyzvala, aby se s ní spojily proti cizím imperialistům. Na mysli měla Velkou Británii. Generál Nuri obsadil s tureckým vojskem Baku. Proti tomu podal Čičerin 20. září 1918 odpor v Cařihradě. Poukázal, že osmanská říše porušila mírovou smlouvu brest-litevskou a octla se ve válce se Sověty. Nedošlo k ní, poněvadž se britské lodi a pluky vsunuly mezi bolševiky a Turky. Rusko mělo do začátku r. 1920 plno starostí, jak by odrazilo a porazilo Denikina a Wrangela. Pokud se to nestalo a britské posádky dlely v Zákaspicku, nemohly tam Sověty nic zařídit.

Ankarská vláda viděla v Rusku jediného přirozeného spojence a Mustafa Kemal k němu upíral zrak, sotva se dověděl, že Řekové obsadili Smyrnu. Hledal vhodnou příležitost, aby se s ním domluvil a si jeho hospodářskou a mravní pomoc zajistil. Nepřátelé tísnící na jihu a na východě Anatolii, ohrožovali touže dobou i Rusko, vybízejíce kdekoho k válce proti němu. V boji proti samostatným kavkazským republikám postupovalo národní vojsko společně s Rusy, tito od severu, oni od jihozápadu. Republiky společnému nátlaku neodolaly, jenže hrozilo nebezpečí, že

bolševické vojsko, překročivši Kavkaz, vnikne do turecké Anatolie a bude tam zasévat rozvrat. Kemal se tomu snažil zabránit poselstvem, které odešlo z Ankary 11. května 1920. Neslo Čičerinovi jeho list, v němž poukazoval na oprávněné tužby tureckého lidu a dožadoval se přátelské smlouvy se Sověty. Čičerin mu 4. června 1920 odpověděl, že je Rusko ochotno napomoci tureckému lidu k úplné nezávislosti a přátelskou smlouvou zajistiti svrchovanost a celistvost všech tureckých zemí.

Mustafa Kemal se bolševiků bál. Přiklonil se k nim, aby v nich měl oporu proti Britům. Mnozí z jeho rádců ho vybízeli, aby úplně přerušil styky s Evropou, přidal se k muslimskému Orientu a spojil se s ruskými nepřáteli evropských imperialistů. Potřebuje pomoci, bral ji, kde se naskytla, při čemž se snažil, aby cesty do Orientu neztratil a mostu do Evropy nezbořil. Kdykoliv mu působil Okcident potíže, uchýloval se k orientálním přátelům, aniž své svobody zaprodával.

Bolševici mu nedůvěřovali a dovolili v září 1920 Enverovi a Mladoturkům, aby konali porady v Baku. V Anatolii a jinde založili již r. 1919 několik listů, které šířily jejich učení. Vidouce, že muslimové odsuzují jejich nauku nejen v Anatolii, nýbrž i jinde v Orientě a přesvědčivše se, že není na Envera a jeho druhy spolehnutí, změnilo na podzim 1920 postup. Náboženství a majetek nechávali za pokojem a probouzeli národní hrdost, sebevědomí a nenávisť k cizincům, zvláště evropským. To byla voda pro Kemalův mlýn. Jeho poselstvo se se sovětskou vládou domluvilo a 16. března 1921 podepsalo v Moskvě přátelskou smlouvu. Rusko uznalo nezávislost Turecka, zastoupeného v Ankaře, vzdalo se veškerých kapitulačních výsad a získalo v Kemalovi spojence v tichém boji proti imperialismu. Turci dostali kraje Kars a Ardahan, čímž přirozeně zaokrouhlili severovýchodní kout Anatolie. Hranice byly zajištěny a Kemal mohl zesílit odpor proti řeckým vetřelcům.

Smlouva má pět článků. Strany se zavazují, že neuzavrou s jinou velmocí úmluvy, se kterou by obě nesouhlasily. Turecko dopřeje samosprávy národům bydlícím v jeho území a zabezpečí jim práva náboženská, kulturní a majetková. Bude svobodně užívatí přístavu batumského, jenž připadne i s okolím Gruzinsku. Území Nachičevan dostane samosprávu a bude přivtěleno k Azerbejdžanu. Oba státy uznávají svobodu a právo na nezávislost těchto národů. O Úžinách se dohodnou po nové poradě, při které budou dbáti, aby byla zachována úplná turecká nadvláda a bezpečnost hlavního města Cařihradu.

Velkému národnímu shromáždění se zdálo, že mnoho získalo, přiměvši vládu Sovětů, že prohlásila za neplatné výsady, které si carská vláda vymohla, a zrušila všechny ruské finanční požadavky. Rusové byli rovněž spokojeni. Dostali přístav Batum s okolím, ovšem za tajný, závazný slib, že budou zásobovati Kemalovu armádu penězi a výzbrojí.

První vyslanec sovětské vlády, Nazarenus, přišel 27. června 1921 do Ankary. Ubezpečoval Kemala, že ruský lid je jediným přítelem Turecka a že své přátelství prokáže skutkem. Měl v Ankaře největší dům a zaměstnával více než sedmdesát úředníků a zřízenců. Občas rozšiřoval bolševické listy a knihy a přivedl do Anatolie též několik Turků, kteří naučivše se bolševickým zásadám v Rusku, je měli hlásati mezi krajany. Byli buď postříleni nebo dopraveni na lodi a posláni do nejbližšího ruského přístavu.

Kemal si nevyžádal ani jediného ruského vojáka v boji proti Řekům. Za vyjednávání v Lausanne nedbal Ismet, vedoucí turecké delegace, ruských přání o ochraně Úžin, nýbrž projevil souhlas s návrhy zástupců Dohody. Věděl, že vymůže spravedlivý mír toliko, poskytne-li záruky pokojného vývoje. Novou úpravou Úžin se vzdala ankarská vláda povinnosti pečovati o jejich obranu a spolu zmenšila nebezpečí rozporu s Ruskem.

Nedodělávajíc se úspěchů politických, snažilo se bolše-

vické vyslanectví prohloubiti styky hospodářské, což se mu dařilo zvláště po skončení války s Řeckem. V létě 1923 bylo stanoveno, že mohou turečtí občané bez zvláštního povolení ruského komisaře obchodu kupovati a prodávati zboží určené vzájemnou dohodou, přizná-li Velké národní shromáždění diplomatická práva členům ruské komise pro zahraniční obchod. Velké národní shromáždění s přiznáním nespěchalo, aby zamezilo bolševické zmatky mezi lidem, bez toho rozjitřeným rozličnými opravnými zákony.

Po úpravě evropských záležitostí v Locarnu vybízel sovětský zástupce Suric Kemala k obnově přátelské smlouvy. President republiky projevil ochotu, zástupcové vyjednávali v Moskvě i v Ankaře a 17. prosince 1925 podepsal Čičerin, zahraniční komisař sovětských republik, s dr. Arasem, komisařem republiky turecké, v Paříži novou smlouvu rusko-tureckou.

Strany se zavazují, že zachovají neutralitu, kdyby byla jedna napadena jedním státem nebo několika. Rovněž se zaručují, že nepodniknou útoku jedna na druhou, nezúčastní se politické dohody nebo úmluvy na úkor druhé a nevstoupí do spolku nebo dohody, namířené proti vojenské nebo námořní bezpečnosti druhé smluvní strany. Smlouva nabude účinnosti ratifikací a zůstane platnou po tři léta. Potom bude prodlužována vždy na rok, pokud jedna strana ji nevypoví.

Ke smlouvě jsou připojeny tři protokoly. V prvním si obě smluvní strany vyhrazují úplnou svobodu vyjednávat s jinými státy, avšak v souhlasu se závazky této smlouvy. V druhém vysvětlují, že politická dohoda nebo úmluva značí též finanční nebo hospodářskou dohodu, namířenou proti jedné. V třetím závazně slibují, že budou vyjednávat o postupu, kterým by vyřídily spory, jichž nelze urovnati obyčejnou diplomatickou cestou.

Tato smlouva byla veřejnou odpovědí na britské hrozby, zesílené italskými zbraněmi, neuzná-li ankarská vláda iráck-

kých hranic, jak je Velká Britannie vymezila. V Londýně pochopili, svolili k některým ústupkům a Mustafa Kemal se opět obešel bez ruské vojenské pomoci.

Doplňky obchodní a námořní smlouvy byly Velkým národním shromážděním schváleny 11. března 1927. Ruskému obchodnímu zástupci a jeho družině byla přiznána práva diplomatická a Turecku se otevřely dveře do Ruska. Leč v něm narazilo na obchodní monopol, jenž dbal státního prospěchu a ztěžoval živobytí tureckých občanů. Turečtí obchodní zástupci měli míti stejná práva jako sovětští, avšak ruská vláda omezovala nejen jejich činnost, nýbrž i pohyby. Nesměli navštěvovati své krajany, turecké státní občany, jichž bydlí v Rusku více než 40.000, aby se přesvědčili, zda jsou oprávněny jejich stesky na náboženskou nesnášlivost a omezování samosprávy v záležitostech rodinných a dědických. Docházelo k třenicím, jež měl urovnati Karachan, zástupce komise pro zahraniční záležitosti, za návštěvy v Ankaře 13. prosince 1929. Spolu bylo jeho úkolem zadržeti rostoucí hospodářský a politický vliv britský, francouzský a italský a obnoviti pravidelné obchodní styky. Ankarská vláda nemínila pozbyti svého prvního přítele, i byl 17. prosince 1929 v Ankaře podepsán protokol, jenž smlouvu pařížskou z r. 1925 na další dvě leta prodlužoval. V článku 2. prohlašují obě strany, že nemají tajné úmluvy se žádným státem, jenž s nimi sousedí na souši nebo na vodě.

Obchodní nesnáze nepominuly, poněvadž se sovětská vláda důsledně protivila dovozu plodin a sama určovala ceny surovin, které od Turecka vzíti chtěla. Mimo to ztěžovala pobyt a působnost tureckých státních občanů, při čemž napodobovala Kemala, jenž v Anatolii nestrpěl jediného bolševického apoštola. Vymáhala, aby jí bylo dovoleno zříditi obchodní zastupitelstva v Trabzonu, Erzurumu, Konji, Eskişehiru, Izmiru a Mersinu. Ankarská vláda po delším váhání přivolila a 16. března 1931 byla v Moskvě vyhotovena nová obchodní smlouva s protokolem, kterým se obě vlády

zavazují, že nerozmnoží válečného loďstva v Černém moři bez vzájemného uvědomení.

Republika si hleděla vybudovati železnice, průmysl a obchod bez cizí pomoci. Ponenáhlu dospívala k poznání, že jsou její síly slabé, že potřebuje cizí opory. Obávajíc se koloniálních velmocí, přiklonila se k Rusku a smlouvou z 21. ledna 1934 si od něho zajistila peníze, odborníky a stroje, aby v pěti letech založila továrny, jichž nejvíce potřebuje.

Turecko se sbližovalo s jižními ruskými sousedy Peršany a Afganci a zajišťovalo si jejich dobrou vůli. Na popud ministerského předsedy Ismeta İnönü zajel ministr zahraničních záležitostí dr. Aras v polovici července 1937 z Teheranu do Moskvy, kde ho očekával Šükri Kaja, ministr vnitra. Měli uchlácholiti tamní vládu a ubezpečiti ji tureckým přátelstvím. Vždyť byla přátelská smlouva Turecka s Persií a Afganskem podepsána v Saadabadu s ruským souhlasem a chystala se nová obchodní a plavební smlouva rusko-turecká, jež byla dohotovena v Ankaře 8. října. Pro veřejnost značila návštěva tureckých ministrů, že si ankarská vláda přeje, aby bylo přátelství s Ruskem nejen uchováno, nýbrž i prohloubeno. Ve skutečnosti Rusko ustupovalo Velké Británii, což bylo zřejmo odchodem Ismeta İnönü z ministerského předsednictví.

Nový velvyslanec Sovětů v Ankaře Terentěv navštívil 22. dubna 1938 Dželala Bajara, jenž jako ministerský předseda zřejmě nadržoval Britům. Dr. Rüštü Aras uznal za nezbytné vyložití v Kamutaj 24. června, že východní dohoda, podepsaná v Saadabadu, byla uzavřena s vědomím Ruska a Velké Britannie. Podle trvající úmluvy s Ruskem je Turecko povinno vyžádati si jeho souhlas. Podobně Irák nesmí uzavřítí žádné nové úmluvy bez vědomí Velké Britannie.

Jednou z prvních starostí Ismeta İnönü jako presidenta republiky bylo udržeti dobrou vůli s Ruskem, proto se snažil, aby odstranil drobná nedorozumění a upevnil pokoj při hranicích. Nový ministerský předseda Refik Sajdam ho

účinně podporoval, avšak nebylo lze opustiti cestu, po které se Turecko dalo minulého roku. Vedla do Londýna.

B. V. Potěmkin, pomocný komisař zahraničních záležitostí, dlel v Ankaře od 28. dubna do 5. května 1939 a rokoval o vzájemných stycích. Byla patrna snaha upevniti staré přátelství a podávati si zprávy o každém politickém záměru, aby byl pokoj zabezpečen. Od snahy k činu bylo daleko.

Rusko se 23. srpna 1939 domluvilo s Německem, čímž se úplně zabezpečilo v Evropě i v Asii a mohlo odvalovat balvany bezpráví, kterými je Dohoda zahrnovala od r. 1919, špatně se mu odměňujíc za obrovskou pomoc, které jí za světové války poskytlo. Do světové války se dalo, obdrževši od Dohody pevnou záruku, že dostane Cařihrad s Úžinami a přiměřeným úsekem na evropské i asijské straně, jakož i severovýchodní kout Malé Asie s Trabzonem. Dohoda tento závazek nejen nesplnila, nýbrž ujednáním o Úžinách ruské zájmy na Černém moři poškodila.

V Moskvě se domáhali nápravy. Turecký ministr zahraničních záležitostí Saradžoglu rokoval v Moskvě od konce září do 19. října. Podle ministerského předsedy Refika Sajdama měl ujednati přátelskou smlouvu, nebyl však s to, aby přijal ruský požadavek uzavřítí Úžiny, neboť ruská vláda nenabízela obdobnou náhradu a nezajišťovala nezávislost Turecka. Molotov, správce zahraničních záležitostí, popíral v pátém zasedání mimořádného nejvyššího Sovětu 21. října, že by se moskevská vláda dožadovala krajů Kars a Ardahan. Chtěla s Tureckem zajistiti černomořskou oblast a Úžiny, i vymáhala závazný slib, že ankarská vláda nepustí Úžinami válečné lodi, leda států, které sousedí s Černým mořem. Ankara opustila přátelskou cestu vedoucí do Moskvy a přidala se k Velké Británii a Francii. Rusko nezmění svého dotavadního postupu a bude dbáti černomořské oblasti, jak toho vyžadují Sověty a sousední přátelské státy.

Refik Sajdam ujišťoval 29. února 1940 rozhlasem své krajany, že styky se Sověty trvají jako dotud a je potřebí velké

opatrnosti, poněvadž žádná vláda neví, co podnikne druhá. Turecká republika nezamýšlí nic škodlivého Rusku a dotud nemá důvodu domnívati se, že by Rusko jednalo opačně.

Ke konci března si moskevská vláda stěžovala, že cizí letoun dospěl z Turecka nad Batum a kroužil po okolí. V Ankaře to popírali, avšak z listin ukořistěných ve Francii a jinde je patrné, že tou dobou západní velmocí naváděly tureckou vládu, aby se účastnila jejich útoků na Zákavkazsko, zvláště na petrolejovou oblast. Turecká vláda zásadně neodmítala, dožadovala se však přiměřené náhrady. Porážka Francie zmařila zamýšlený útok, ale neodstranila ruské nedůvěry.

FRANCIE

Změnou vlády a správy v Turecku velice utrpěl francouzský vliv hospodářský i politický. Francie si vymohla již r. 1535 výsady neboli kapitulace, kterých tehdy neměl žádný jiný křesťanský národ. Francouzští státní příslušníci dostali právo živiti se obchodem ve všech tureckých přístavech, kdežto jiní Evropané směli do nich připlouti toliko pod francouzskou vlajkou. Sultán jim udělil úplnou náboženskou svobodu a mohli v zemi cestovati jako poutníci nebo mniši. Francie chránila posvátná místa a náboženské i dobročinné ústavy po celé říši. Po osmé byly kapitulace obnoveny 8. května 1740. Hospodářské výsady byly rozšířeny, protektorát nad katolíky a ponenáhlu též nad sjednocenými uznán a veškerá práva vypočtena.

Misionáři otvírali cestu francouzským obchodníkům. Odchovanci misijních škol se dostávali do význačných úřadů a s jejich pomocí byly francouzským podnikatelům zadávány rozličné veřejné práce, správa státních monopolů a státního dluhu. Francouzština byla obcovacím jazykem vzdělaných vrstev po celé říši. Skoro každý úředník ji znal a marseillaisu zpívalo tisíce a tisíce dítek, navštěvujících francouzské školy, nejen křesťanských, nýbrž i muslimských a židovských.

Mírová smlouva sèvreská z 10. srpna 1920 měla rozdrobiti Turecko a tudíž podrýti francouzský vliv. Francii zůstala vyhrazena toliko jižní třetina Malé Asie. Ani té si nezachovala. Nadržujíc Armenům popudila proti sobě Kurdy a Turky, již ji s pomocí řadového vojska přinutili 30. května 1920 k příměří. Podle jeho podmínek smělo francouzské vojsko zůstatí jedině na pobřeží.

Francouzští diplomaté se namáhali, aby si na jihu a jihozápadě Anatolie zabezpečili aspoň hospodářské výhody. Domnívali se, že se jim to podaří úmluvou podepsanou v Londýně 9. března 1921, leč Velké národní shromáždění ji právě pro ony výhody neschválilo. Franklin-Bouillon, jenž v Ankaře mírovou smlouvu chystal, byl rád, že 20. října 1921 potvrdil úmluvu, v níž jeho vlast více dala než dostala. Jí se skončil válečný stav mezi Francií a Tureckem. Zajatci byli propuštěni a francouzské vojsko opustilo do dvou měsíců Kilikii.

Vymezené hranice sledují pokud možno národnostní rozhraní od osady Pajas na Středozemním moři po Džeziret Ibn Omar v Tigridu. Pobořená tvrz Kalaat Džaabar, v níž je pochován Sulejman, velký náčelník osmanských Turků, zůstala i s okolím majetkem ankarské vlády. Smí tam míti stráž a prapor. Turecko má právo dopravovati vojsko z Mejdan Ekbes do Čoban Bej syrským územím, Syrie pak z Čoban Bej až do Nisibin územím tureckým. Jusuf Kemal, komisař zahraničních záležitostí, ubezpečil téhož dne zvláštním listem Franklina-Bouillona, že se srdečné a přátelské styky mezi Tureckem a Francií obnoví. Vyslovil ochotu vlády přivolití, aby francouzská společnost po 99 let dolovala v údolí Charšid na železo, chrom a stříbro, s podmínkou, že polovička podílů bude tureckých státních občanů. Za týchž podmínek smějí francouzští občané zřizovati doly, železnice a přístavy a upravovati řeky.

Velká Britannie se smlouvě francouzsko-turecké protivila, poněvadž po jejím názoru porušila mírovou smlouvu sè-

vreskou a byla namířena proti Řekům. Měla hodně pravdy. Kemal získal od Francie veškerou výzbroj, kterou měla v Kilikii, zesílil armádu a mohl účinněji potírat Řeky i mírovou smlouvu sèvreskou. Po konečném vítězství byla Velká Britannie v Lausanne povinna uznati smlouvu francouzsko-tureckou v plném rozsahu. Nejvíce starostí jí působilo právo svobodného provozu vojska po Bagdádské dráze. Několikrát se proti tomu ozvala, pokud nebyly severní hranice irácké zajištěny a když hrozila Turecku válkou, ubezpečila ji Francie v listopadu 1925, že nedovolí, aby Syrií projelo více tureckého vojska na východ, než se ho odtud vrátilo na západ.

Vláda Velkého národního shromáždění se hrubě neodvděčila Francii za úsluhy, které jí v největší nouzi prokázala. Působila jí potíže při úpravě státního dluhu, jakož i při konečném vytýčení syrských hranic. Pařížští peněžníci, politici a diplomaté se snažili využití osmanského státního dluhu hospodářsky a politicky. Ponoukali je k tomu přechetní misionáři a rozličné společnosti. Mírová smlouva lausanneská zrušila kapitulace, zbavila je veškerých výsad a výhod a neměli chuti podrobiti se domácím zákonům a jednati s Turky jako s rovnými. Ankarská vláda, splácejíc bernou mincí, podporovala čilou propagandu mezi tureckým obyvatelstvem okresů iskanderúnského a antákijského, jež byly přivtěleny Syrii. Její delegace potírala v Lausanne kdejaké hospodářské nebo kulturní požadavky. Mírová smlouva lausanneská dbá práv a zájmů jednotlivých velmocí toliko, pokud souhlasí s tureckou nezávislostí. Nejvíce utrpěla Francie, jež své výjimečné postavení vybudovala na kapitulacích. Její obrana byla nesmírně slabá, poněvadž jí bylo dbáti zvláštních zařízení, kterých ostatní spojenci nemají. Společala, že se jí podaří zachovati aspoň částku svého vlivu úmluvou, uzavřenou na podkladě listu, doprovázejícího smlouvou z 20. října 1921. Jeho obsah se jí zdál býti zárukou, že budou Francouzům uděleny rozličné výsady a vláda

Velkého národního shromáždění si přibere francouzské rádce a ustanoví francouzské profesory. Zmýlila se. Vláda zrušila již v létě 1923 francouzské oddělení lycea Galata Serai a propustila všechny francouzské profesory, nahradivši je švýcarskými. Touže dobou žádala, aby se ve všech francouzských školách vyučovalo turečtině, tureckému písemnictví, dějinám a zeměpisu, spolu si vyhradivši právo učitele těchto předmětů ustanovovat. Měly-li se francouzské školy udržeti, bylo třeba učební osnovu úplně změnit. Francouzi váhali a jejich školy byly 8. dubna 1924 na vládní rozkaz uzavřeny z důvodů, že jsou náboženské, a Velké národní shromáždění zrušivši náboženské školy turecké, nedovolí, aby se muslimské děti hrnuly do křesťanských. Teprv začátkem října téhož roku směly býti otevřeny, avšak s podmínkou, že budou odstraněny z učeben a učebnic kříže a obrazy a žáci nebudou povinni účastniti se náboženských úkonů. Toliko tři francouzské školy v Cařihradě byly uznány za náboženské. Do těch byl přístup muslimům a židům zakázán.

Francouzský vysoký komisař v Syrii, Henry de Jouvenel, by byl velmi rád vymezil hranice a odstranil tureckou propagandu v severozápadním koutě. Dlouho vyjednával s Teufikem Arasem a cíle nedosáhl. Oba podepsali 18. února 1926 jediné doplněk mírové smlouvy z 20. října 1921. Slibují si vzájemně dobré sousedství, neutralitu, přátelské ukončení naskytnuvších se sporů, vydání politických provinilců, omezení podloudnictví a úpravu zdravotní služby na pomezí.

Konečná pohraniční smlouva a protokoly ji doprovázející byly podepsány 22. a 29. června 1929. Obě strany v ní slíbily, že se v brzkou domluví též o obchodních záležitostech, což učinily 3. února 1930.

Ankarská vláda toužila po Iskanderúně, aby do jejího přístavu svedla dovoz a vývoz jižní polovice země. Svou touhu zakrývala péčí o turecké krajany, o nichž tvrdila, že mají většinu v iskanderúnském správním kraji, sandžaku neboli

jak Syřané říkají, liuě. Francouzská vláda, již rada Společnosti národů svěřila mandát nad Syrií, si mínila prvotně přisvojiti celé syrské pobřeží a vybudovati iskanderúnský přístav, nejlepší v celé Syrii, na ohnisko svého rozmachu ve východním Středomoří. Jaký div, že se vzpírala tureckým požadavkům a přivolila toliko k samosprávě a úřední turečtině sporného kraje. Obé bylo zaručeno mírovou smlouvou z r. 1921 i jejím doplňkem z r. 1926.

Ankarská vláda využívala samosprávy, aby počet svých stoupenců rozmnožila, i podporovala je kde jen mohla. Francouzští úředníci se neprotivili, ba byli rádi, že jsou národní snahy Syřanů bržděny. Teprv když se v Paříži přiklonili ke spojenecké smlouvě, dopřáli syrské vládě větší svobody a ona od října 1934 urychlovala rozvoj arabštiny a arabských škol. V Ankaře nesli těžce tento nový postup a přitěžovali francouzským školám, osvětovým ústavům a hospodářským podnikům.

Sotva byla 13. listopadu 1936 podepsána spojenecká smlouva Francie se Syrií, ohlásil dr. Aras, turecký ministr zahraničních záležitostí, nároky své vlády na iskanderúnský kraj. President republiky vytkl 1. listopadu v Kamutaj, že turecký národ věnuje veškerou pozornost Iskanderúně a Antákiji, poněvadž jsou tureckého národa. Kdož znají tuto záležitost a milují pravdu a právo, chápou, že turecká republika nemůže jednati jinak. Svá významná slova zakončil větou: „Je to jediná význačná neshoda mezi námi a Francií.“

Ve sporném kraji rozvinuli turečtí stoupenci velikou činnost, aby přiměli obyvatelstvo k odporu proti trvalému spojení se Syrií. Úřední i poloúřední noviny požadovaly zprvu přivtělení Iskanderúny k turecké vlasti, později nezávislost, sloučení s Federativní Syrií a Libanonem, úplné odstranění vojska a pronájem značné části iskanderúnského přístavu.

V Paříži poznali, že nejsou s to, aby trvale udrželi pobřeží severně od Velkého Libanonu, na nezávislé Syrii jim hrubě nezáleželo, i nadáli se, že si znova nakloní Turecko, vyho-

vějí-li jeho zásadním požadavkům. Tento postup značně usnadnila Velká Britannie, jež si od léta 1935 všemožně nadcházela ankarskou vládu. Syřané poukazovali, že ve sporném kraji je podle sčítání z r. 1933 toliko 70.843 Turků, 89.688 Arabů, 23.552 Armenů, 1.810 Kurdů a 1.097 Čerkesů. Turci mají samosprávu a úplnou svobodu k osvětovému vývoji. Turečtina je uznána úředním jazykem a turecký národní prapor smí býti vztyčován na budovách i na lodicích. O spojení s tureckou republikou že horuje toliko omladina, kdežto starší obyvatelé, zvláště konservativci a členové náboženských řádů, že si nepřejí ukvapených oprav, prováděných ankarskou vládou, a žádají, aby zůstali spojeni se Syrií, jež jim dopřává přirozeného vývoje. Tyto požadavky byly podporovány Armeny, kteří se do kraje po světové válce nastěhovali, jakož i Kurdy, kteří po r. 1925 ze své vlasti uprchli. Voleb do syrského parlamentu se účastnila většina obyvatelstva, čímž projevila svou vůli, aby se její státní příslušenství nezměnilo.

Rada Společnosti národů dbala britského přání, i vyslala do Iskanderúny komisi složenou ze Švýcara, Norvéžana a Nizozemce. Měla jí podati zprávu o skutečném stavu sporu. Nebylo jí třeba, neboť již 27. ledna 1937 byla schválena úmluva francouzsko-turecká. Podle ní je správní kraj Iskanderúna ucelená bytost s úplnou vnitřní nezávislostí; Syrie řídí toliko zevní záležitosti. Turečtina je úředním jazykem, avšak rada Společnosti národů smí stanoviti druhý státní jazyk. Cla a měna jsou společné se Syrií, jež nesmí uzavřítí žádnou mezinárodní smlouvu o kraji. Zvláštní francouzští úředníci zajistí spojení obou výkonných vlád a obě sněmovny si mohou zvoliti společný výbor. Rada určí Francouze, aby dozíral na provádění ústavy. Je oprávněn zastaviti na čtyři měsíce každý zákonný nebo vládní postup, o kterém by se domníval, že se protíví ústavě. Podá odůvodněnou zprávu radě, jež konečně nalezne. Kraj nemá vojska. Povinná vojenská služba nebude zavedena a žádná vláda

nesmí budovati pevnosti. Toliko místní stráž bezpečnosti dbá o pořádek.

Francie se domluví s Tureckem, jakým způsobem zajistí celistvost kraje. Francie, Turecko a Syrie společně zabezpečí neporušitelnost turecko-syrských hranic a nedovolí, aby se na tureckém nebo syrském pomezí popuzovalo ke vzpouře proti druhé straně.

Turecko má vyhrazena určitá práva v iskanderúnském přístavu.

V Ankaře a po celé republice se oslavovalo národní vítězství v Iskanderúně a ozývaly se hlasy, že zanedlouho bude přece jen spojena s vlastí. Byla velebena účinná pomoc Velké Britannie a toliko úřední vrstvy se zmiňovaly o dobré vůli s Francií.

Využívajíc rostoucího rozporu Francie s Itálií a opírajíc se o Velkou Britannii, mínila ankarská vláda zabrat Iskanderúnsko, neboli Hataj, Hittitsko, jak mu úředně říkala. V Paříži odporovali, i vypověděla Ankara v prosinci 1937 přátelskou smlouvu se Syrií a hromadila vojsko na syrských hranicích. Velká Britannie radila v Paříži k povolnosti, upozorňujíc na nezbytnost turecké pomoci v chystané válce o nadvládu ve Středomoří. Francouzi dlouho váhali, avšak vidouce nezbytí podepsali v Antákiji 1. července 1938 vojenskou úmluvu, podle níž mělo zajistiti v Iskanderúnsku pokoj a pořádek 2500 francouzských a 2500 tureckých vojáků, společně s tisícem mužů domácí stráže bezpečnosti.

V Ankaře zaručili 4. července zástupci Turecka a Francie, že ani jedni, ani druhí nepodniknou nic, co by politicky nebo hospodářsky škodilo. Bude-li jedna strana napadena, neposkytne druhá žádných výhod útočníku nebo útočníkům. Chtějíce uchovati mír ve východním Středomoří obě strany přesně zachovají záruku celistvosti území iskanderúnského a budou se vzájemně podporovat, aby ji splnily. Vznikne-li spor, svěří jej rozhodčímu soudu, o němž se dohodnou.

Turecké vojsko vtáhlo do Iskanderúnska 5. července

a Francie zajistila tureckému obyvatelstvu většinu v zákonodárném shromáždění, jež se úplně přizpůsobovalo tureckému parlamentu v Ankaře a domáhalo se splnutí s tureckou vlastí.

V Ankaře se velmi zajímali o syrské záležitosti. Za důvod udávali, že zaručili nezávislost provincií odloučených od říše, proto že jsou povinni dbáti, aby tam byl pořádek. Subhi Barakát, bývalý syrský ministerský předseda, nabádal v zákonodárném sboru Hataj, aby turecká republika učinila, co evropské státy zanedbávají a zaručila federativní vládu Syrie, Palestiny a Zájordání. Tyto a podobné požadavky byly sledovány s obecným souhlasem, i zesílila Velká Británie svůj nátlak a přiměla 23. června 1939 francouzskou vládu k odstoupení Iskanderúnska Turecku. Za to zaručila turecká vláda v Paříži téhož dne účinnou pomoc Francii, kdyby útočná válka zasáhla Středomoří. Spolu projevila ochotu, že úmluvou s Francií upevní bezpečnost Balkánu.

Ankarská vláda přebírajíc vládu a správu Hataj, uznává neporušitelnost nových syrských hranic a ubezpečuje, že nic nepodnikne na újmu celistvosti Syrie nebo vnitřního pořádku. Turecká svrchovanost nad Hataj je naprostá. Obyvatelé, kteří nejsou Turci, mají právo vyžádati si státní občanství syrské nebo libanonské do půl roku, avšak jsou povinni se z Hataj do půl druhého roku vystěhovat. Veškerý francouzský majetek bude odevzdán turecké vládě za náhradu určenou francouzskou vládou. Vojensky důležité vrcholy pohoří Akra jižně od Antákije zůstanou Syrii.

V Antákiji byla 23. července spuštěna francouzská vlajka a zůstala toliko turecká. Turecká republika se ujala vlády a správy a francouzské posádky opustily zemi. Itálie se postavila proti odstoupení Hataj Turecku listem z 10. července, odevzdaným pařížské vládě. Za to se Turci od polovice července domáhali italského souostroví Dodekanesu.

VELKÁ BRITANNIE

Sotva byla mírová smlouva v Lausanne r. 1923 podepsána, nabídl lord Curzon a v červenci následujícího roku ministerský předseda R. MacDonald turecké republice britské přátelství. Soudili, že by se jim hodila za odbytiště hotových výrobků, jichž potřebovala a stykem hospodářským že by čelili rostoucímu politickému vlivu ruskému a ponenáhlu zdolali soutěž francouzskou a italskou. K přátelské úmluvě nedošlo, poněvadž nebyl urovnán spor o irácké hranice.

Mustafa Kemal a jeho vláda jen pomaloučku zapomínali na záměry, kterými Velká Britannie jejich vlast ohrožovala. Samostatný nebo aspoň samosprávný Kurdistan z paměti jejich státníků dotud nevymizel a jevíli ochotu, že jej vytvoří aspoň z mósulského území, obydleného Kurdy. Z něho mohli vnášeti odstředivé síly mezi kurdské občany turecké a míti v nich náhradu za vypuzené Armeny. Požadovali, aby bylo celé Mósulsko, jež mělo více než 500.000 Kurdů a Turků a toliko 150.000 Arabů, přivtěleno k arabskému Iráku, nad nímž vykonávala Velká Britannie mandát po vůli Společnosti národů. Turecká delegace v Lausanne, jsouc pamětna národní úmluvy, se tomu protivila a irácké hranice nebyly dojednány. Článek 3. mírové smlouvy lausanneské stanovil, že se obě strany o hranicích Iráku přátelsky dohodnou do devíti měsíců ode dne, kterého bude mírová smlouva Velkým národním shromážděním schválena a britské vojsko opustí Cařihrad.

Rokovali o hranicích v Cařihradě od 19. května do 5. června 1924, avšak k výsledku nedospěli, poněvadž Velká Britannie požadovala nejen celé Mósulsko, nýbrž i tři okresy s ním sousedící na severu. Turci se vzpírali, tvrdíce, že je to proti smlouvě o příměří v Mudros a proti článku 27. mírové smlouvy sèvreské. Velká Britannie navrhla, že v souhlasu s článkem 3. mírové smlouvy lausanneské předloží spor radě Společnosti národů, aby závazně rozhodla. Turci obávající

se britské převahy, nesouhlasili s nálezem z důvodu, že neměli v Lausanne na mysli závazné rozhodnutí, nýbrž toliko dobré zdání.

Velká Britannie zůstala při svém a svěřila spor radě Společnosti národů, jež vyzvavši ankarskou vládu, aby vyslala zástupce, jednala o něm v Bruselu 30. září 1924. Rozhodla se, že vypraví do Mósulsku tříčlennou komisi, aby tamní záležitosti vyšetřila a radě Společnosti národů řádnou zprávu podala. Mezitím nemělo postupovati britské vojsko k severu a turecké k jihu, nýbrž obě měla zůstat na svých místech. Článek 3. mírové smlouvy lausanneské žádá, aby se stav z 24. července 1923 neměnil a tehdejší hranice byly zachovány, pokud nebudou konečně vytyčeny. Rada Společnosti národů je určila 29. října 1924 prozatímně a nazvala je bruselské. Angličané a Turci se vzájemně obviňovali, že ruší prozatímní hranice lausanneské i bruselské a Velká Britannie několikrát pohrozila válkou.

Podrobná zpráva mezinárodní komise uspokojila Angličany, avšak nikoliv Turkey, pročez neposkytla radě Společnosti národů pevné opory konečného rozhodnutí. Vyžádala si 19. září 1925 dobrého zdání stálého mezinárodního soudního dvoru v Haagu, zda ji článek 3. mírové smlouvy lausanneské opravňuje, aby souhlasně s článkem 15. stanov Společnosti národů pronesla jednomyslně konečný a závazný nález nebo v souhlasu s článkem 11. stanov Společnosti národů toliko dobré zdání většinou hlasů. Soudní dvůr nalezl 21. listopadu, že má právo pronést konečný a závazný nález, aniž by se ohlížela na hlasy zástupců sporných stran.

Po britském přání navštívil generál F. Laidoner se dvěma druhy v poslání rady Společnosti národů okolí hranic, zvaných bruselských, aby dosvědčil, že Turci hranice porušili a nestoriánské neboli asyrské křesťany z několika vesnic vypudili. Nestoriáni se přidali za světové války k Rusům, po ruském rozvratu k Britům a vystěhovali se k nim do Iráku. Britové by je byli rádi poslali do bývalých sídlisk a péče o ně

jim byla záminkou, aby posunuli irácké hranice na sever.

Skutečné důvody byly hospodářské a politické. V Mósulsku a okolí je mnoho nerostných pokladů, zvláště petroleje a mědi a Velká Britannie by byla ráda zabrala všechna dosažitelná petrolejová zřídla a nerostné doly. Z Mósulsku rozšířeného na sever by snadno vojensky zasáhla do turecké Anatolie, do Persie, i do ruského Zákavkazí. Současně mohli odtud kurdští vlastenci burcovat své krajany nejen v Persii, nýbrž i v Turecku. Turci všechny britské důvody znali, proto se britským požadavkům houževnatě bránili a hrozili, že se konečnému nálezu rady Společnosti národů nepodrobí.

Rada Společnosti národů nejevila velké chuti, aby konečné rozhodnutí urychlila, ale britský zástupce naléhal, Francie potřebující anglické pomoci v Syrii se k němu přidala, takže byl 16. prosince konečný nález uveřejněn. Prozatímní bruselské hranice budou uznány za trvalé, oznámili Velká Britannie do šesti měsíců, že zůstane v Iráku ještě 25 let, nebo kdyby se stal členem Společnosti národů, kratší dobu a bude za něj odpovědna. Spolu je povinna předložiti do půl roku novou smlouvou s Irákem, jakož i stanovy kurdské samosprávy. Nestane-li se Irák do 25 let členem Společnosti národů, určí její rada další způsob mandátu.

Britský parlament projevil 21. prosince 1925 souhlas, aby byl mandát na 25 let prodloužen a nová smlouva anglo-irácká byla 13. ledna 1926 podepsána. Hlavní požadavky rady Společnosti národů byly splněny a po šesti měsících nabylo její rozhodnutí trvalé platnosti.

Velká Britannie byla svolna domluvit se přátelsky s Tureckem o podrobném vytyčení hranic a závazně slíbila, že mu poskytne rozličné hospodářské výhody, jen aby si zabezpečila dobrou sousedskou vůli. Vláda Velkého národního shromáždění se vzpírala, aby národní úmluvu neporušila. Vidouc nezbytí, vzdala se jakéhokoliv odporu a 5. června 1926 byla v Ankaře podepsána smlouva, jež hranice turecko-irácké závazně stanovila.

Mustata Kemal neměl zarputilejších odpůrců nad Brity, a přece nikdy proti nim slovíčka nepronесl a byl by rád jejich dobrou vůli mladé republice získal. Soudil, že mírovou smlouvou lausanneskou a úpravou iráckých hranic dosáhli, po čem toužili a že není důvodu, proč by nadále na Turecko nevražili.

ŘECKO

Dlouho trvalo, než se republika spřátelila s Řeckem. Závady byly hospodářského rázu. Pokus přivlastniti si rozsáhlé kraje bývalého byzantského císařství skončil úplným nezdarem. Řekové, kteří ve vzpouře a válce nezahynuli, byli povinni asijské Turecko opustiti. Více než milion jich hledalo nový domov ve starém Řecku a na Balkáně. Řečtí muslimové měli zaujmouti jejich sídla. Výměna obyvatelstva se děla bez překážek pod dozorem smíšeného výboru, ustaveného podle mírové smlouvy lausanneské.

Nekonečné byly spory o náhradu majetku. Řekové pobořili v Turecku více než 155.000 domů a domků, spálili skoro 5.000 větších a menších osad. Ankarská vláda poukazujíc na tyto škody, odmítla jakoukoliv náhradu za řecký majetek, ponechaný v Turecku, ale požadovala plnou cenu majetku muslimů, vystěhovavších se z Řecka do Turecka. Konečně obě vlády poznaly, že k cíli nedospějí, nesníží-li požadavky a neuspokojí-li samy své příslušníky. Takovým způsobem urovnaly cestu přátelskému sblížení, jehož z důvodů hospodářských i politických potřebovaly.

Řecko dostalo za účast na světové válce bulharskou západní Thrácii, vyjímaje úsek Karagač vrácený Turecku, jakož i egejské ostrovy a podíl na správě Úžin. Byvši poraženo Mustafou Kemalem, uznalo za povinnost vzdáti se jakýchkoliv nároků na Cařihrad a na východní Thrácii. Na Balkáně se cítilo osamoceno. Soluň je oddělovala od Jugoslaviie a macedonské zmatky od Bulharska. Bylo třeba, aby zapo-

mnělo na krutou porážku, zajistilo si pokoj a opravdově se smířilo s Tureckem. Dobrou vůli dáti se cestou pokoje projevilo, když spor o irácké hranice dostoupil r. 1924 nebezpečné výše. V Římě se chystali, že napadnou Turecko, kdežto v Athénách zachovali klid. Cítili vlastní slabost a chtěli se uchrániti zklamání, kdyby spoléhali na cizí nezávazné sliby. V Ankaře pochopili, athénský klid náležitě ocenili a obratný dr. Aras se domlouval s řeckými diplomaty a politiky. Sledovali společný cíl: vymaniti se z cizího područí a spravovati vnitřní i zevní záležitosti svých států podle svého. Přiblížili se k němu přátelskou, neutrální a arbitrážní smlouvou, podepsanou v Ankaře zahraničními ministry 30. října 1930.

Oba státy uznávají mírovou smlouvu lausanneskou za trvalou. Kdyby ji některá velmoc chtěla zbraní porušiti a jeden stát napadla, zůstane druhý neutrálním. Spolu se zavazují, že zachovají dosavadní stav na moři a nebudou budovati nových lodí, leda ve vzájemném souhlasu.

Ministerský předseda Venizelos dlel současně v Ankaře. Bylo to po prvé, že řecký ministerský předseda navštívil nové Turecko. Zastavil se v Cařihradě, kde s vědomím ankarské vlády pozdravil pravověrného patriarchu Photia a vymohl slib, že s ním bude vláda lépe zacházeti.

Významnější je přátelské ujednání ze 14. září 1933. Oba státy si vzájemně zaručují neporušitelnost společných hranic. Soukromě pohovoří o mezinárodních záležitostech, na kterých mají zájem, aby jednaly souhlasně. Na mezinárodních poradách může zástupce jednoho státu hájiti též zájmů druhého.

BULHARSKO

S Bulharskem se Turecko domluvilo 6. března 1929. Za světové války byli spojenci a po ní stejně trpěli a stejně cizím vlivům vzdorovali.

Ankarská vláda postupovala nesmírně opatrně a dr. Teufik Rüştü Aras, její zahraniční ministr, hledě sloučiti balkánské státy, navštěvoval hlavní města balkánská jedno za druhým, Římu a Paříži se nevyhýbal a jeho působením byla s obecným souhlasem založena Balkánská unie, aby pečovala o společné hospodářské záležitosti. Po prvé se sešla r. 1930 v Athénách, v únoru 1931 v Soluni a 20. října téhož roku byla zahájena valná hromada v Istanbulu. Zastoupeno bylo Albánsko, Bulharsko, Řecko, Jugoslavie, Rumunsko a Turecko. Řídil ji místopředseda Velkého národního shromáždění. Usnesli se, že vypracují balkánskou úmluvu, kterou by přijaly všechny balkánské státy, a zřídí balkánský úřad, aby dozíral na výrobu a prodej tabáku, společnou obchodní komoru a zavedl společný postup v záležitostech zemědělských.

Po dlouhém a trudném vyjednávání byla balkánská úmluva podepsána v Athénách 9. února 1934. Albánie a Bulharsko se k ní nepřidaly.

Bulharsko se nemůže a nemůže upokojiti, že ztratilo Deagač, jenž byl jeho jediným východiskem k Egejskému moři. Řecko si jej vzalo a nejeví chuti, aby jej Bulharsku vrátilo. Turecké listy si co chvíle naříkají, že Bulhaři utiskují muslimskou a tureckou menšinu. Vystěhovalci z Bulharska tyto stížnosti posilují a roznášejí. Ankarská vláda jich nedbala. Nejen dr. Aras, nýbrž i ministerský předseda Ismet İnönü neopominuli jediné příležitosti, aby nedali najevo svou dobrou vůli, navštěvovali Sofii, domlouvali se s tamními státníky a podávali jim zprávu o každém ujednání. Oba hleděli 20. září 1933 uchlácholiti Bulhary, že smlouva s Řeckem není namířena proti nim. Ve Varně podepsali 24. září protokol, jímž se prodloužila na pět let přátelská smlouva turecko-bulharská z r. 1929. Oba prohlásili, že jakékoliv závazky turecké republiky k jinému státu nebudou na překážku přátelství bulharsko-tureckému.

Následujícího roku přemlouvala Ankara Sofii, aby se

připojila k Balkánské dohodě. Sofie neodmítla, avšak své rozhodnutí oddalovala, nechtějíc se vzdáti lepší úpravy hranic a přístupu k Egejskému moři.

Generál Metaxas jako předseda rady Balkánské dohody a dr. G. K Josejvanov, bulharský ministerský předseda, podepsali v Athénách 31. července 1938 úmluvu o neútočení se státy Balkánské dohody. Díl čtvrtý mírové smlouvy z Neuilly z 27. listopadu 1919, jímž byla obrana Bulharska velice omezena, pozbyl platnosti rovněž jako články o thráckých hranicích mírové smlouvy v Lausanne z 24. července 1923. Bulharsko mohlo svobodně zbroití a turecká posádka vstoupila do Edirne 20. srpna 1938.

K Balkánské dohodě se Bulharsko nepřidalo, třebaže k tomu na silný popud Velké Británie nabádal Saradžoglu 2. února 1940 za návratu z Bělehradu, kde se rada Balkánské dohody sešla naposledy.

V pondělí 17. února 1941 prohlásila vláda turecká a bulharská, že bude mezi oběma zeměmi zachován nedotknutelný mír a věčné přátelství a že považují za nezměnitelnou základnu své zahraniční politiky, zdržeti se jakéhokoliv útoku.

PERSIE

S Persií spojuje republiku přátelství, ale dotud nebyla rozptýlena dávná nedůvěra, dědictví náboženských bojů mezi tureckými sunnity a perskými šíity. Mimo to Persie nedůvěřovala panturanským nadšencům z obavy, aby ji nepřipravili o úrodné Azerbejdžansko a jižní pobřeží Kaspického moře, tedy o severozápadní část Persie, jíž vede nejlepší spojení k přístavům Baku, Batumu a Trabzonu. Ankarská odluka státu od islámu naháněla strachu perským vykladačům zákona, mudžtahedům, již varovali a varují souvěrce před Mustafou Kemalem, bojíce se, aby se nový Iran nedal jeho cestou.

Peršany sbližuje s Turky starost, kterou jim působí kurdští krajané. V Turecku jich bydlilo více než 1,500.000, v Persii 700.000. Ani jedni, ani druzí si nepřáli a nepřejí, aby půl milionu Kurdů, zůstavších v Iráku, si s britskou pomocí vytvořilo samosprávný Kurdistan s kurdštinou jako řečí vyučovací a úřední. Zasahoval by odstředivě mezi jejich státní občany a Velká Britannie by co chvíle měla záminku míchat se do vnitřních záležitostí. Peršané si snáze přizpůsobí Kurdy, poněvadž je kurdština iranské nářečí, příbuzné perštině.

Čeho hledí nový Iran dosíci po dobrém, vymáhá republika zbraní. Snaha zameziti jakoukoliv pomoc Kurdům ze zahraničí přiměla ankarskou vládu k přátelské a bezpečnostní úmluvě podepsané v Teheranu 22. dubna 1926. Je v ní vytčeno, že žádný stát nedovolí, aby na jeho území vznikala ohniska odboje proti druhému. Turkům dusícím vzpurné Kurdy se zdálo, že Peršané tohoto závazku poctivě neplní, proto je několikrát upozornili a jejich povinnost vytkli teheranským protokolem z 15. června 1928. Obě strany v něm spolu slíbily, že se v dozírné době domluví o záležitostech obchodních. Kurdský odpor na hranicích trval a soustředil se v horstvu Agri-Araratském. Turecké vojsko, třebaš je podporovala letadla, nebylo s to, aby vzburouřence zničilo, i obvinila ankarská vláda teheranskou, že Kurdům schválně nadržuje. Několikrát se zdálo, že dojde k pohraniční válce. Sovětští diplomaté nabídli dobré služby a vleklý spor byl ukončen 23. ledna 1932 teheranskou úmluvou o úpravě hranic. Horstvo Araratské si vzala republika celé a dala za ně Persii jiný, úrodnější úsek.

Hranice byly zajištěny, pohraniční spory zažehnány, perští konservativci se s postupem Mustafy Kemala aspoň na oko smířili, i mohla býti 5. listopadu 1932 v Ankaře podepsána přátelská a obchodní smlouva. Oba státy se sbližovaly a 16. června 1934 přijel do Ankary perský císař Reza Pahlevi jako vzácný a milý host nejen presidenta republiky, nýbrž celého národa. Pobyl v Turecku bezmála měsíc, prohlížel

si kdejaký důležitý podnik a se svými průvodci zkoumal a uvažoval, co by měl napodobiti a čeho by se měl uvarovat.

Zástupci Turecka podepsali v Teheranu 22. dubna 1937 obchodní a námořní smlouvu. Jedná o budovách, zabezpečení hranic, vyřízení právních a obchodních sporů, o vydání vinníků, o úpravě pohraničního celnictví, o telegrafním a telefonním spojení, vzduchoplavbě, o dopravě zboží a cestujících z Trabzonu do Tavrizu, Teheranu a zpět, jakož i o záležitostech zvěrolékařských.

Od r. 1935 se chystala v Ankaře přátelská smlouva s Persií, Afganskem a Irákem. Rusko s ní souhlasilo, Velká Britannie však činila námitky, pokud si úplně nezajistila Turecka, jehož převahu na asijském západě uznávala. Byla podepsána v letním sídle šáhově Saadabadu 8. července 1937.

Smluvní strany se nebudou míchat do vnitřních záležitostí (1.).

Zachovají dosavadní hranice (2.).

Vzájemně se poradí o mezinárodních záležitostech, pokud se jich týkají (3.).

Každá strana se zavazuje, že ani sama, ani s jinou nenaпадne druhou; nevypoví války; nepošle svého vojska do jejího území, třebas by války nevypověděla, nenapadne jí na souši, na moři, ani ve vzduchu a neposkytne přímo nebo nepřímou pomoci útočníku (4.).

Domnívá-li se jedna strana, že ustanovení předchozího článku bylo porušeno, oznámí to radě Společnosti národů a sama zařídí potřebné (5.).

Napadne-li jedna strana druhou, může kterákoliv z ostatních vypovědět tuto smlouvu, pokud se týká útočnice (6.).

Žádná strana nedovolí, aby se na jejím území chystala nějaká zhoubná činnost proti druhé (7.).

V souhlasu s odsouzením války z 27. srpna 1928 smluvní strany zaručují, že se vynasnaží, aby možné různice urovnaly mírným způsobem (8.).

Žádný článek této smlouvy nezmenšuje závazků, uložených stanovami Společnosti národů (9.).

Smlouva je vypracována francouzsky. Potrvá pět let a bude prodloužena na dalších pět let, nevypoví-li ji některá strana půl roku před uplynutím stanovené doby. Potvrzená smlouva bude oznámena Společnosti národů (10.).

Podepsavše tuto úmluvu, usnesli se zahraniční ministři, že utvoří radu Orientální dohody a uznali předsedou perského neboli iranského ministra zahraničních záležitostí. Rada dostala čtyři tajemníky s povinností, aby sledovali vše, co zajímá smluvní strany.

AFGANISTAN

Afgansko byl první muslimský stát, s nímž vláda Velkého národního shromáždění uzavřela přátelskou smlouvu. Mustafa Kemal podléhal oněm druhům, kteří se domnívali, že se Turecko udrží, opřeli se o svět muslimský a turecký. Smlouva byla podepsána 1. března 1921 v Moskvě.

Turecká vláda uznala nezávislost afganského státu. Afgansko se zaručilo, že přispěje vojensky, kdyby bylo Turecko napadeno některým imperialistickým státem, poněvadž uznávalo Turecko za vedoucího islámu a praporečníka chalifátu. Není pochyby, že tanula oběma stranám na mysli Velká Británie. Byla to výstraha, že by Turecko rozpoutalo boj na pomezí Indie, kdyby londýnská vláda účinně zasáhla ve prospěch Řeků. Čestné vyznání, že je Mustafa Kemal vedoucím islámu a praporečníkem chalifátu, mělo udržeti dobrou vůli muslimského světa.

Na začátku dubna téhož roku přišlo do Ankary velké diplomatické poselstvo z Afganska. Jeho vedoucí sultán Ahmed velebil Velké národní shromáždění a Mustafu Kemala jako ochranné štíty islámu před nátlakem cizinců, zvláště Britů a prohlašoval, že je povinností celého muslimského světa, aby je podporoval.

Po vítězství nad Řeky ochablo přátelství mezi republikou tureckou a Afganskem. Mustafa Kemal se úplně vymanil z myšlenky všeislámské a panturanské, přiklonil se k Evropě a hledal dobrou vůli s velmocemi. Přátelská smlouva s Afganskem byla pozměněna 25. května 1928 v Ankaře. O povinnosti pomoci Turecku vojensky se neděje ani zmínka. Velká Britannie nesměla býti nadále popuzována. Za to zaručilo Turecko Afgansku pomoc při vybudování armády a úpravě státní správy.

Turečtí odborníci civilní i vojenští si získávají v Afgansku důvěru, takže byli r. 1934 vyzváni, aby rozhodli pohraniční spory s Peršany. Užšímu politickému splynutí se protiví afganští konservativci a Mustafa Kemal na ně nenaléhá věda, že jeho vlasti od zaostalého a chudobného Afganska mnoho nekyne.

SPOJENÉ STÁTY

Rozličné společnosti, soustředěné v Americké radě komisařů pro cizí misie, založily již r. 1863 v Cařihradě Robertovu kolej. Jména se jí dostalo po Christopheru R. Robertovi, bohatém obchodníku z New Yorku, jenž hradil výlohy. Podobnou kolej pro dívky vystavěly rovněž v Cařihradě r. 1871. Mezinárodní kolej otevřely r. 1903 ve Smyrně. Ponenáhlu přibývalo jiných amerických kolejí, dobročinných ústavů i škol, takže na začátku světové války měli Američané devět nemocnic a 426 škol, do nichž chodilo více než 25.000 chlapců a dívek.

Nebylo větší armenské osady bez americké školy nebo dobročinného ústavu. Misionáři odesílali nadané odchovance do své vlasti na další výchovu, čímž vzrůstaly přátelské a obchodní styky. Napomáhalo jim vědomí, že Spojené státy netouží v Orientě po koloniích a nepodporují odstředivých snah.

Byli to po výtce odchovanci amerických kolejí, jakož i zámožní Armeni, usazení ve Spojených státech, kdož se do

máhali svobodné Armenie. Získali dobrou vůli presidenta Wilsona a těšili se, že s pomocí jeho silného národa vzkřísí dávný armenský stát. Jenže mu zatajovali skutečný stav ve východních provinciích, ze kterých zamýšleli svůj nezávislý stát vybudovat. Wilson vypravil v září 1919 do východní Anatólie generála Jamesa G. Harborda, aby s několika druhy zemi prohlédl, s obyvateli promluvil a předložil návrh, jímž by se rada Společnosti národů řídila. Harbord shledal, že jsou některé z vytčených provincií bez Armenů, v jiných že jsou v menšině, ani v jediné že nemají většinu a že jich nelze z důvodů hospodářských, vojenských a politických odloučiti od ostatní Anatólie a od Cařihradu. Americký senát opíraje se o tuto zprávu odmítl 1. června 1920 mandát nad Armenií, čímž se podstatně zasloužil o celistvost turecké vlasti.

Po uzavření příměří v Mudros poslaly též Spojené státy vysokého komisaře do Cařihradu. Místo politiky všímal si hospodářských a finančních záležitostí. Spojené státy nevypořáděly Turecku válku, nebylo tudíž třeba, aby podepsaly mírovou smlouvu lausanneskou, i uzavřely 6. srpna 1923 s Tureckem zvláštní smlouvu. Prohlašuje, že jsou kapitulace zrušeny, ale zachovává americkým občanům rozličná práva a stanoví odškodné ztrát, způsobených válkou. Američtí občané se smějí v Turecku usazovati, zabývati se čímkoliv a mají zaručenu ochranu života i majetku. Jejich osobní a právní záležitosti zůstanou podřízeny americkým soudům. Každý konsul a diplomatický zástupce má nejen právo, nýbrž i povinnost zakročiti, kdyby některý americký příslušník utrpěl újmu. Americké společnosti jsou ochotny platiti daně, které platí podobné společnosti jiných států. Školy a dobročinné ústavy se přizpůsobí domácím zákonům.

Na začátku února 1933 bylo ujednáno, že kolej Robertova, dívčí, jakož i kolej izmirská a všechny ostatní americké školy smějí ve své činnosti pokračovati, vzdají-li se jakýchkoliv misionářských snah a nebudou muslimské dívky naváděti ke křesťanství.

DOSLOV

Světovou válkou Turecko mnoho pozbylo, avšak přece jen se značně posílilo. Zajistilo si hospodářskou, osvětovou i politickou nezávislost, ba svrchovanost a zbavilo se menšin. S Kurdy se pořádá po svém. Starost s odstředivými Řeky a Armeny zmizela. Není menšin, ani národních, ani náboženských, které by turecký lid zeslabovaly. Hrdinný odpor proti Řekům, podporovaným Velkou Britannií, získal Mustafu Kemalovi obdiv celého muslimského světa. Turci dali příklad, čeho lze dosíci jednotou a vytrvalostí. Nesmírně otřáslí dosavadním přesvědčením, že se muslimové udrží toliko na podkladě náboženském. Odstranili chalífát, aniž by ohrozili svou svobodu a nezávislost. Prokázali, že je zbytečný, náboženství že zůstane, třeba si dal národ vládní formu, jakou chce. Národní hnutí posílili a národnost posunuli na první místo. Arabové pozbyli nároku na prvenství mezi muslimy. Není potřebí, aby je sjednocoval chalífa. Každý muslimský národ je oprávněn budovati vlastní stát a muslimské státy se mohou, ba mají vzájemně podporovati jako nositelé stejné osvěty a stejní trpitelé.

Turecká republika přestává býti muslimskou na venek. Na arabské země od ní odloučené dozorají Francie a Velká Britannie. Od těch jí nebezpečí nehrozí. Třebas ležela v Asii, přece není výlučně asijským státem, poněvadž souvisí s Evropou.

Istanbul mnoho ztratil. Není již střediskem muslimského světa. Muslimové nemají povinnosti podporovati republiku, aby jej zachovala. Žádná z velmocí, Rusko vyjímajíc, nemá přímého úmyslu obsaditi Cařihrad. Balkánské státy jsou spokojeny se svou nynější državou a nejeví chuti napadnouti

Turecko. Nebezpečí hrozí od Bulharska, je však zeslabeno, takže se v dozírné době neodváží útoku. Poražené a zkrúšené Řecko se vzdalo Velké myšlenky.

Republika se hledí zabezpečiti smlouvami, čímž uniká dohledu Ruska, o něž se donedávna opírala. Spojeneckou smlouvou s Francií a Velkou Britannií republika vstoupila do nynější velké světové politiky a octla se na samém okraji války.

Výstavba republiky je nesmírně obtížná. Turecký lid je dobrých čtyři sta let za námi. Žil životem vyrůstajícím z muslimského náboženství. Islám hlásá víru v jediného Boha, avšak přece jen je úplně odlišný od křesťanství. Z ostatý lid byl pojednou přinucen, aby si osvojil život evropský, tkvící v osvětě vyrostlé z náboženství křesťanského. Jisté je, že tato obnova, třebaš ukvapená, otrásá duší tureckého člověka, probouzí ho ze staletého spánku a dává mu podnět, aby si z evropské osvěty vybíral, co uzná za nejzdravější a nejvhodnější. Asijské Turecko je nyní jevištěm tiché revoluce, která je pro jeho obyvatele mnohem významnější, než byla francouzská pro Francouze, nebo než je bolševická pro Rusy. Klid tam udržuje toliko ocelová ruka jediného člověka.

Důsledným a vytrvalým postupem dospěl Kamál Atatürk a s ním i jeho nástupce Ismet İnönü k moci, které neměl žádný z tureckých samovládců. Republika má silnou armádu. President je jejím nejvyšším velitelem.

Má jednoduchou ústavu, založenou na svrchovanosti lidu ve státní formě republikánské. Ismet İnönü je jejím presidentem.

Má parlament, Velké národní shromáždění. Ismet je po zákonu jeho předsedou a jako předseda za význačných příležitostí úřaduje.

On ustanovuje soudní dvory nezávislosti.

V jeho osobě je soustředěna veškerá moc zákonodárná, výkonná, soudní a vojenská.

Republika má jedinou politickou stranu, která je po zákonu uznána a má právo se shromažďovat. İnönü je jejím

předsedou. V ní projednává každý návrh zákona dříve, než je předložen Velkému národnímu shromáždění. Shromáždění je vlastně veřejné zasedání, které se usnáší o tom, co našel výkonný výbor republikánské strany lidové.

Republika má mohutnou volební organizaci, již řídí dozorcí strany lidu. Republikánská strana lidu určuje kandidáty a zajišťuje jim jednomyslnou volbu.

Republika má správu, kterou jmenuje a řídí İnönü v zastoupení Velkého národního shromáždění a strany lidu.

Na poslance a úředníky může İnönü spoléhat, poněvadž je vybírají dozorcí strany lidu. V lidové straně, v jejích dozorcích a členech má republika výborné propagandisty. Všichni poslouchají svého předsedy İsmeta.

Republika má výbornou stráž bezpečnosti a četnictvo, jež podléhá úplně republikánské straně lidu.

Není pochyby, že se İsmet İnönü dobrovolně nevzdá obrovské moci, kterou ve svých rukou soustředil. Na vzpouru není pomyšlení, pokud k ní nebude zaveden podnět zvenčí nebo pokud nezatouží po účasti na politickém životě pokolení, které nezakusilo bídy, z níž Kamál a İsmet vlast vysvobodili.*)

*) Vláda poturečtuje jména měst, osad a podniků a občaní si dávají příjmení. Důslednost schází.

UŽIL JSEM SPISŮ:

Britské vlády:

Admiralty.

- I. D. 1199. *A Manual of the Turanians and Pan-Turanism. Compiled by the Geographical Section of the Naval Intelligence Division, Naval Staff, Admiralty, London.*

Department of Overseas Trade:

- Courthope-Munroe, C. H. *General Report on the Trade and Economic Conditions of Turkey for the year 1919*, Cmd. 942, London 1920.
Woods, H. *Report on the Economic and Commercial Conditions in Turkey, April, 1924*, London 1924.

Foreign Office. Historical Section:

- Anatolia. Handbooks Prepared under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office*, č. 59, London 1920.
Armenia and Kurdistan. Handbooks Prepared under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office, č. 62, London 1920.
France and the Levant. Handbooks Prepared under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office, č. 66, London 1920.
Mohammedan History. Handbooks Prepared under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office, č. 57, London 1920.

Foreign Office. Parliamentary Papers:

- Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Germany, Signed at Versailles, 28th June, 1919*, Cmd. 153, London 1919.
Treaty Series No. 12 (1920). *Tripartite Agreement between the British Empire, France, and Italy respecting Anatolia. Signed at Sèvres, August 10, 1920*, Cmd. 963, London 1920.
Treaty Series No. 11 (1920). *Treaty of Peace with Turkey. Signed at Sèvres, August 10, 1920*, Cmd. 964, London 1920.
Correspondence between His Majesty's Government and the French Government respecting the Angora Agreement of October 20, 1921, Cmd. 1570, London 1921.
Turkey No. 1 (1923). *Lausanne Conference on Near Eastern Affairs*

- 1922-23. *Drafts of Proceedings and Draft Terms of Peace*, Cmd. 1814, London 1923.
- Treaty Series No. 16 (1923). *Treaty of Peace with Turkey and Other Instruments. Signed at Lausanne on July 24, 1923, together with Agreements between Greece and Turkey signed on January 30, 1923, and Subsidiary Documents forming part of the Turkish Peace Settlement*, Cmd. 1929, London 1923.
- Treaty Series No. 17 (1923). *Notes Exchanged between the British and French Delegates at Lausanne regarding Certain Concessions in Territories detached from Turkey, Signed at Lausanne, July 24, 1923*, Cmd. 1946, London 1923.
- Miscellaneous No. 15 (1925). League of Nations. *Report to the Council of the League of Nations by General F. Laidoner on the Situation in the Locality of the Provisional Line of the Frontier between Turkey and Irak fixed at Brussels on October 29, 1924*, Cmd. 2257, London 1925.
- Miscellaneous No. 2 (1924). League of Nations. *Thirtieth Session of the Council. Report by Lord Parmoor*, Cmd. 2287, London 1924.
- Miscellaneous No. 2 (1925). League of Nations. *Thirty-first Session of the Council. Report by the British Delegate*, Cmd. 2333, London 1925.
- Miscellaneous No. 18 (1925). League of Nations. *Turco-Irak Frontier. Memorandum on the Enquiry conducted by MM. Ortega-Munoz, Markus and Charrère into the Deportation of Christians in the Neighborhood of the Brussels Line, Mosul, November 23, 1925*, Cmd. 2563, London 1925.
- Miscellaneous No. 3 (1926). League of Nations. *Letter from H. M.'s Government to the Secretary-General of the League of Nations regarding the Determination of the Turco-Irak Frontier and the Application to Irak of the Provisions of Article 22 of the Covenant of the League*, Cmd. 2624, London 1926.
- Turkey No. 1 (1926). *Treaty between the United Kingdom and Iraq and Turkey regarding the Settlement of the Frontier between Turkey and Iraq together with Notes exchanged*, Cmd. 2679, London 1926.
- Turkey No. 1 (1936). *Convention regarding the Régime of the Straits. With Correspondence relating thereto. Montreux, July 20, 1936*, Cmd. 5249, London 1936.

Mezinárodního soudního dvoru v Haagu:

Traité de Lausanne, Article 3, Paragraphe 2. Frontière entre la Turquie et l'Irak. Publication de la Cour Permanente de Justice internationale, řada C, č. 10, Leiden 1925.

Společnosti národů:

Journal officiel Société des Nations, r. 6, Genève 1925.

Question de la Frontière entre la Turquie et l'Iraq. Rapport présenté au Conseil par la Commission constituée en vertu de la Résolution du 30 septembre 1924. Société des Nations C. 400. M. 147, Lausanne 1925.

Plan d'Etablissement des Réfugiés arméniens. C. 699. M. 284. 1926. IV, Genève 1927.

Turecké vlády:

La Question de Mossoul à la 35me Session du Conseil de la Société des Nations. Livre rouge turc č. 2, Lausanne 1925.

La Législation turque, Lois promulguées par la Grande Assemblée Nationale de Turquie; sv. 1, Ire Législature, Année 1920—1922, Constantinople 1923; sv. 2, IIme Législature, „ 1923—1924, „ 1924; sv. 3, IIIme Législature, „ 1924—1925, „ 1925 a následující.

Türkiye Gumburiyyeti Dewlet Sálnáme-si

sv. 1., 1925—1926, Istanbul 1926;

„ 2., 1926—1927, „ 1927;

„ 3., 1927—1928, „ 1928 a následující.

Ministerstvo vnitra, generální tiskové ředitelství:

10 Ans de République. Résumé du Guide publié par le Parti Républicain du Peuple à l'occasion du Xe anniversaire de la République 1923—1933. Ankara 1933.

Anthologie des Ecrivains turcs d'Aujourd'hui, Istanbul 1935.

La Ferme modèle d'Orman, Ankara 1936.

L'Instruction publique en Turquie républicaine, Ankara 1936.

La Turquie contemporaine, Ankara 1935.

La Turquie en Voie d'Industrialisation, Ankara 1936.

La Turquie Kamaliste. Revue paraissant tous les deux mois, Ankara 1936.

Abdarrázek, Ali. *Al-islám ua usúl al-hukm*, 3. vyd., Misr 1925.

Abdou, Cheikh Mohammed. *Rissalat al Tawhid*, Paris 1925.

Abd ul Kadir Muhammed al-Mekki. *Der überfließende Strom in der Wissenschaft der Hanefiten und Schafeiten*, übersetzt von Leo Hirsch, Leipzig 1891.

Africaïn, Un. *Manuel de Politique musulmane*, 2. vyd., Paris 1925.

Ahsanullah, Khan Bahadur. *History of the Muslim World*, Calcutta 1931.

Ali, Syed Ameer. *The Spirit of Islam*, London 1922.

Allen, Henry Elisha. *The Turkish Transformation. A Study in Social and Religious Development*, Chicago 1935.

Armstrong, Harold C.:

Grey Wolf. Mustafa Kemal. An Intimate Study of a Dictator, 4. vyd., London 1933.

Turkey in Travail. The Birth of a Nation, London 1925.

Arnold, Thomas W. *The Caliphate*, Oxford 1924.

L'Asie française. Bulletin mensuel du Comité de l'Asie française, Paris 1901 nn.

Baedeker, Karl, vyd. *Konstantinopel, Balkanstaaten, Kleinasien, Archipel, Cypern*, Leipzig 1914.

Banse, Ewald:

Das Orientbuch (Der alte und der neue Orient), Strassburg-Leipzig 1914.

Die Türkei, eine moderne Geographie, 3. vyd., Braunschweig 1919.

Barthold, W. *12 Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens*.

Deutsche Bearbeitung von Theodor Menzel, Berlin 1935.

Bassi, Ugo. *L'Italia e la nuova Turchia*, Modena 1932.

Becker, C. H.:

Christentum und Islam (Religionsgeschichtliche Volksbücher, hrsg. v. Fr. Michael Schiele, ř. 3, seš. 8), Tübingen 1907.

Das türkische Bildungsproblem, Bonn 1916.

Bereketullah, Mohammed. *Le Khalifat*, Paris 1924.

Bischoff, Norbert von. *Ankara. Eine Deutung des neuen Werdens in der Türkei*, Wien-Leipzig 1935.

Brévié, J. *Islamisme contre „Naturisme“*, Paris 1923.

Bourgouin, Marguerite. *La Turquie d'Atatürk*, Paris 1935.

Browne, Edward G. *The Persian Revolution 1905—1909*, Cambridge 1910.

Bruneau, André. *Traditions et Politique de la France au Levant*, Paris 1932.

Bujac, Colonel. *Les Campagnes de l'Armée hellénique*, Paris 1930.

Cash, W. Wilson. *The Expansion of Islam. An Arab Religion in the non-Arab World*, London 1928.

Castries, Henry de. *L'Islam. Impressions et Études*, 6. vyd., Paris 1922.

Contenson, Ludovic de. *Les Réformes en Turquie d'Asie*, Paris 1913.

Courtney of Penwith, Lord. *Nationalism and War in the Near East*, Oxford 1915.

Cwikliński, Ludwig. *Balkan und Naher Orient, 14 Vorträge* hrsg. v. ∞, Wien und Leipzig 1916.

Czaplicka, M. A. *The Turks of Central Asia in History and the Present Day*, Oxford 1918.

Dashian, J. V. *La Population arménienne de la Région comprise entre la Mer Noire et Karin*. Traduit de l'Arménien par F. Macler, Paris 1922.

Deny, Jean. *Souvenirs du Gâzi Moustapha Kemâl Pacha. Extraits de la Revue des Etudes islamiques*, r. 1927, seš. 1, s. 117—139; seš. 3, s. 146—221, Paris 1927.

Depont, Octave et Xavier Coppolani:

Les Confréries religieuses musulmanes, Alger 1897.

Carte de l'Algérie, l'Afrique, l'Asie et la Turquie d'Europe. Domaine géographique des Confréries religieuses musulmanes, Alger 1898.

Die moderne Türkei tvořící *Europäische Revue*, r. 12, seš. 6, Stuttgart, červen 1936.

Die neue Türkei tvořící *Süddeutsche Monatshefte*, r. 33, seš. 9, München, červen 1936.

Dieterich, Karl. *Das Griechentum Kleinasiens (Länder und Völker der Türkei. Schriften des Deutschen Vorderasienkomitees. Hrgg. v. Hugo Grothe, seš. 9)*, Leipzig 1915.

Dubosq, André. *Syrie, Tripolitaine, Albanie*, Paris 1914.

Earle, Edward Mead. *Turkey, the Great Powers, and the Bagdad Railway. A Study in Imperialism*, London 1923.

Edib Khanum, Halide. *The Turkish Ordeal*, New York 1928.

Échos d'Orient. Revue trimestrielle d'Histoire, de Géographie et de Liturgie orientales, vyd. Mission de l'Assomption (Istanbul), Paris 1898 nn.

Emin, Ahmed. *The Development of Modern Turkey as Measured by Its Press. Studies in History, Economics and Public Laws*, New York 1914.

L'Europe nouvelle, Paris 1918 nn.

Eversley, Lord. *The Turkish Empire from 1288 to 1914, and Valentine Chirol, from 1914 to 1924*, 3. vyd., London 1924.

Farrère, C. *Turquie ressuscitée*, Paris 1930.

Fischer, A. *Aus der religiösen Reformbewegung in der Türkei*, Leipzig 1922.

Fischer, Harald. *Die neue Türkei und der Islam. Eine religionsrechtliche Studie*, Kulmbach 1932.

Gaudefroy-Demombynes, Maurice. *Les Institutions musulmanes*, nové vyd., Paris 1931.

Gaulis, Berthe George:

Angora, Constantinople, Londres, Paris (1923).

La Question turque, Paris 1931.

Le Nationalisme turc, Paris 1921.

Gelzer, Heinrich. *Geistliches und Weltliches aus dem türkisch-griechischen Orient*, Leipzig 1900.

Generalkonsulat in Smyrna: *Praktisches Handbuch für den Handelsverkehr mit Smyrna und dem westlichen Anatolien. Vertraulicher Teil des vom ∞ erstatteten Handelsberichtes f. d. Jahr 1915*, Wien 1917.

Gentizon, Paul. *Mustapha Kemal ou l'Orient en Marche*, Paris 1929.

Ghazarian, Mkrtitsch. *Armenien unter der arabischen Herrschaft bis zur Entstehung des Bagratidenreiches. Nach arabischen und armenischen Quellen*, Marburg 1903.

Giannini, Amedeo:

Les costituzioni degli stati del Vicino Oriente, Roma 1931.

I documenti diplomatici della pace orientale, 2 sv., Roma 1922, 1923.

L'ultima fase della questione orientale (1913—1932), Roma 1933.

Gibb, H. A. R. *Whither Islam? A Survey of Modern Movements in the Moslem World*, edited by ∞, London 1932.

Gidel, Gilbert. *Consultation sur l'Article 3, Paragraphe 2, du Traité de Lausanne*, Paris 1925.

Goldziher, Ignaz. *Vorlesungen über den Islam*, Heidelberg 1910.

Gondrand, R. *La Tragédie de l'Asie Mineure et l'Anéantissement de Smyrne 1914—1922*, Marseille 1935.

Gontaut-Biron, R. de et L. Le Révérend. *D'Angora à Lausanne. Les Étapes d'une Déchéance*, Paris 1924.

Gordon, Leland J. *American Relations with Turkey, 1830—1930*, Philadelphia 1932.

Grousset, René. *Le Réveil de l'Asie. L'Impérialisme britannique et la Révolte des Peuples*, Paris 1924.

Guillaume, Alfred. *The Traditions of Islam*, Oxford 1924.

Hammer, Joseph von. *Geschichte des osmanischen Reiches größtentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven, 1300—1774*, 10 sv., Pest 1827—1835.

Hartmann, Martin:

Bohtan, eine topographisch-historische Studie, 2 dily (*Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft*, 1896, 1897), Berlin.

Unpolitische Briefe aus der Türkei, Leipzig 1910.

Hartmann, Richard:

Im neuen Anatolien, Leipzig 1928.

Die neue Türkei v Der Vordere Orient, Auslandsstudien. Herausgegeben vom Arbeitsausschuß zur Förderung des Auslandsstudiums an der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr., sv. 4, Königsberg i. Pr. 1922, s. 88—115.

Hawley, Walter A. *Asia Minor*, London 1918.

Hell, Joseph. *Der Islam und die abendländische Kultur*, Weimar 1915.

Horten, Max. *Einführung in die höhere Geisteskultur des Islam*, Bonn 1914.

Howard, Harry N. *The Partition of Turkey. A Diplomatic History, 1913—1923*, Norman, Oklahoma, 1931.

Huart, Clément. *Textes Houroufîs*, édités par ∞, Leyden-London 1909.

Chirol, Valentine. *The Occident and the Orient*, Chicago 1924.

Christian Literature in Moslem Lands. A Study of the Activities of the Moslem and Christian Press in All Mohammedan Countries. Prepared by a Joint Committee appointed by the Committee of Reference and Counsel

- of the Foreign Missions Conference of North America and the Committee on Social and Religious Surveys, New York 1923.
- Ibn Arabshah, Ahmed. *Tamerlane or Timur the Great*. Translated by J. H. Sanders, from the Arabic Life by ∞, Leiden 1936.
- Ikbal Ali Shah. *Kamal, Maker of Modern Turkey*, London 1936.
- The Indian Khilafat Delegation, vyd. *The Turkish Settlement and the Muslim and Indian Attitude* (The Indian Khilafat Delegation Publications č. 1), London 1920.
- Insabato, Enrico. *L'Islam et la Politique des Alliés. L'Islam mystique et schismatique. Le Problème du Khalifat*. Adapté de l'Italien par Magali-Boisnard, Nancy-Paris-Strasbourg 1920.
- Jäschke, G. *Die Türkei in den Jahren 1933 und 1934. Geschichtskalender. Zvl. o. z Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen zu Berlin, r. 38, odd. 2: Westasiatische Studien*, Berlin 1935, s. 105—142.
- Jäschke, G. und E. Pritsch. *Die Türkei seit dem Weltkriege. Geschichtskalender*, sv. 1, 1918—1928, Berlin 1929; sv. 2, 1929, Berlin 1930; sv. 3, 1930, Berlin 1931.
- Jeancard, Paul. *L'Anatolie*, Paris 1919.
- Jonquière, le Vte de la. *Histoire de l'Empire ottoman depuis les Origines jusqu'à nos Jours*, 2 sv., Paris 1914.
- Jorga, N. *Geschichte des osmanischen Reiches. Nach den Quellen dargestellt* (*Allgemeine Staatsgeschichte*, odd. 1.: *Geschichte der Europäischen Staaten*, dílo 73), 5 sv., Gotha 1908—1913.
- Journal of the Royal Central Asian Society*, London 1914 nn.
- Jung, E. *Le Réveil de l'Islam et des Arabes*, Paris 1933.
- Kayser, Jacques. *L'Europe et la Turquie nouvelle*, Paris 1922.
- Kemal Pacha, Mustapha:
Biographie du ∞ v Revue du Monde musulman, sv. 63, Paris 1926, s. 146 nn.
Die neue Türkei 1919—1927. Sv. 1.: Der Weg zur Freiheit, 1919—1920. Sv. 2.: Die nationale Revolution, 1920—1927. Nach der unter Aufsicht des Verfassers hergestellten französischen Fassung des originalen Textes übersetzt von P. Roth, Leipzig 1928.
- Kerner, Robert Joseph and Harry Nicholas Howard. *The Balkan Conferences and the Balkan Entente, 1930—35. A Study in the Recent History of the Balkan and Near Eastern Peoples*, Cambridge 1936.
- Kohn, Hans. *Nationalismus und Imperialismus im Vordenen Orient*, Frankfurt a. M., 1931.
- Kowalski, Tadeusz. *Turcja powojenna* (Biblioteka wschodnia pod redakcja Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego č. 1), Warszawa 1925.
- Kral, Augustus. *Das Land Kamâl Atatürks. Der Werdegang der modernen Türkei*, 2. v., Wien 1937.

- Krause, Paul R. *Die Türkei* (*Aus Natur und Geistewelt*, sv. 169), 2. vyd., Leipzig 1918.
- Krüger, K. *Kemalist Turkey and the Middle East*, London 1932.
- Lehmann-Haupt, C. F. *Armenien einst und jetzt*, Berlin 1910.
- Luke, Harry. *The Making of Modern Turkey. From Byzantium to Angora*, London 1936.
- Maccas, Léon. *L'Hellénisme de l'Asie-Mineure, Son Histoire, sa Puissance, son Sort*, Paris 1919.
- Macdonald, D. B. *Aspects of Islam*, New York 1911.
- Mandelstam, André N. *Das armenische Problem im Lichte des Völker- und Menschenrechts*, Berlin 1931.
- Mann, Traugott. *Der Islam einst und jetzt* (*Monographien zur Weltgeschichte*, sv. 32), Bielefeld und Leipzig 1914.
- Massignou, Louis. *Annuaire du Monde musulman statistique, historique, social et économique*. Rédigé par ∞, 3. vyd. (1929), Paris 1930.
- Mélia, Jean:
Chez les Chrétiens d'Orient, Paris 1929.
Mustapha-Kémal ou la Rénovation de la Turquie, Paris 1929.
- Mikus, Dagobert von. *Gasi Mustafa Kemal. Zwischen Europa und Asien*, Leipzig 1929.
- Montet, Édouard. *L'Islam*, Paris 1923.
- Morgan, J. de. *Histoire du Peuple arménien depuis les Temps les plus reculés de ses Annales jusqu'à nos Jours*, Paris 1919.
- Moschopoulos, N. *Les Turcs jugés . . . par leur Histoire. Une Réponse à Damad Férid Pacha*, Paris 1920.
- The Moslem World. A Quarterly Review of Current Events, Literature and Thought among Mohammedans and the Progress of Christian Missions in Moslem Lands*, vyd. Samuel Zwemer, Harrisburg, Pa., 1911 nn.
- Mott, John R. *The Moslem World of To-day*. Edited, with a Foreword and Closing Chapter, by ∞, London 1925.
- Muhiddin, Ahmed. *Die Kulturbewegung im modernen Türkentum*, Leipzig 1921.
- Mühlmann, Carl. *Das deutsch-türkische Waffenbündnis im Weltkrieg*, Leipzig 1940.
- Muir, William. *The Caliphate. Its Rise, Decline and Fall*, 3. vyd., London 1898.
- Murphy, C. C. R. *Soldiers of the Prophet*, London 1921.
- Musil, Alois:
Arabien und die Araber in der Weltgeschichte. Der heutige Zustand der türkisch-arabischen Provinzen. Zwei Vorträge, Wien 1916.
Kusejr Amra, 2 sv.: I. Text, II. 42 farbige Tafeln, Wien 1907.

- Mírová smlouva s Tureckem ve Sborníku zahraniční politiky* r. 1, Praha 1920, s. 237—240.
- Reformní dílo Mustafy Kemála v Zahraniční politice* r. 9, Praha 1930, s. 18—28.
- Věci turecké v Zahraniční politice* r. 1, Praha 1922, s. 1373—1377.
- Věci turecké v Zahraniční politice* r. 5, Praha 1926, s. 161—175, 298 až 307, 372—380, 441—449, 509—518, 619—632, 721—729.
- The Muslim Standard*. Edited by Abdul Qayum Malik, London 1920 nn.
- Naayem, J. *Les Assyro-Chaldéens et les Arméniens massacrés par les Turcs*, Paris 1920.
- Nahid, Hachim. *Les Symptomes de la Crise turque et son Remède*, Paris 1931.
- Nava, Santi, *La questione del Hatay (Alessandretta) e la sua soluzione*, Firenze 1939.
- The Near East. A Weekly Review of the Politics and Commerce of the Balkan Peninsula, Egypt and the Sudan, Morocco, Asia Minor, Arabia, Mesopotamia, Persia and India*, London 1912 nn. Od 26. září 1935 *Great Britain and the East*.
- Nedjidé, Hanum. *La Législature ouvrière de la Turquie contemporaine. Traduit du russe par J. Castagné*, Paris 1928.
- New India. A Weekly Journal*, Calcuta 1893 nn.
- Oriente Moderno. Rivista mensile d'informazioni e di studi per la diffusione della conoscenza dell'Oriente, sopra tutto musulmano, pubblicata a cura dell'Istituto per l'Oriente*, Roma 1921 nn.
- Ostrorog, Count Léon. *The Turkish Problem. Things Seen and a Few Deductions*, transl. by Winifred Stephens, London 1919.
- Paillarès, Michel. *Le Kémalisme devant les Alliés*, Paris 1922.
- Pech, Edgar. *Les Alliés et la Turquie*, Paris 1925.
- Pernot, Maurice:
L'Inquiétude de l'Orient. En Asie musulmane, Paris 1927.
La Question turque, Paris 1923.
- Pfannmüller, D. Gustav. *Handbuch der Islam-Literatur*, Berlin und Leipzig 1923.
- Philippson, Alfred:
Das Mittelmeergebiet. Seine geographische und kulturelle Eigenart, 3. vyd., Leipzig 1914.
Das türkische Reich. Eine geographische Übersicht. (Deutsche Orient-Bücherei, hrsg. von Ernst Jäckh, sv. 12), Weimar 1915.
- Pistor, E. *Die derzeitige handelspolitische Lage in der Türkei und in Bulgarien und die Verbesserung der dortigen wirtschaftlichen Stellung Österreichs. Handels- und Gewerbe-Kammer Wien* 1917.
- Pittard, Eugène. *A travers l'Asie-Mineure. Le Visage nouveau de la Turquie*, Paris 1931.

- Politis, A. G. *Le Conflit turco-égyptien de 1838—41 et les dernières années de Mohamed Aly d'après les documents diplomatiques grecs* (Publications spéciales de la Société Royale de Géographie d'Égypte), Le Caire 1931.
- Ramsay, Sir William Mitchell. *The Intermixture of Races in Asia Minor. From the Proceedings of the British Academy*, sv. 7, London 1916.
- Rechid, Achmet. *Les Droits minoritaires en Turquie dans le Passé et le Présent*, Paris 1936.
- Les Relations russo-turques depuis l'Avènement du Bolchevisme (Le Bolchevisme et l'Islam.)* (*Revue du Monde musulman*, sv. 52), Paris 1922.
- Revue des Etudes Islamiques*, publiée sous la Direction de L. Massignon, Paris 1927 nn.
- Revue du Monde musulman*, publiée par la Mission scientifique du Maroc, sous la direction d'A. Le Chatelier, Paris 1907 nn.
- Richter, Julius. *Mission und Evangelisation im Orient*, 2. vyd., Gütersloh 1930.
- Roccalta, P. di. *Angora e Kemal Pascia. Problemi politici ed economici della moderna Turchia*, Roma 1932.
- Roger, N. *En Asie Mineure; la Turquie du Ghazi*, Paris 1930.
- Rohrbach, Paul. *Armenien. Beiträge zur armenischen Landes- und Volkskunde. Herausgegeben auf Veranlassung der Deutsch-armenischen Gesellschaft von ∞*, Stuttgart 1919.
- Ronart, Stephan. *Türkei von heute*, Amsterdam 1936.
- Rouillon, Léon. *Pour la Turquie. Documents*, 5. vyd., Paris 1921.
- Saba, Jean S. *L'Islam et la Nationalité*, Paris 1931.
- Sacra Congregazione orientale. *Statistica con cenni storici della Gerarchia e dei Fedeli di rito orientale*, Roma 1932.
- Saman, Gabriel:
Berg- und Minenwesen im Osmanischen Kaiserreich. Legislatorische, geologische, wirtschaftliche und historische Studie, sv. 1, bez udání místa, 1916.
La Nationalité en Turquie. Ses Origines et son Evolution jusqu'à nos jours, Prague 1933.
- Samné, George. *La Syrie*, Paris 1921.
- Sax, Carl von. *Geschichte des Machtverfalls der Türkei bis Ende des 19. Jahrhunderts und die Phasen der „orientalischen Frage“ bis auf die Gegenwart*, Wien 1908.
- Seignbosc, H. *Turcs et Turquie*, Paris 1920.
- Sell, Canon. *The Religious Orders of Islam*, London 1914.
- Serres, J. *La Politique turque en Afrique du Nord sous la Monarchie de Juillet*, Paris 1925.
- Schlagintweit, Max. *Verkehrswege und Verkehrsprojekte in Vorderasien*, Berlin 1906.
- Schlicklin, Jean. *Angora . . . L'Aube de la Turquie nouvelle (1919-1922)*, Paris 1922.

- Schulman, L. *Zur türkischen Agrarfrage. Palästina und die Fellachenvirtschaft.* (*Archiv für Wirtschaftsforschung im Orient, außerord. Veröffentlich., č. 2*), Weimar 1916.
- Siraj-ud-din Ahmed. *The Truth about the Khilafat*, 2. vyd., Lahore 1916.
- Stoddard, Lothrop. *The New World of Islam*, New York 1921.
- Temperley, H. W. V., vyd. *A History of the Peace Conference of Paris*, sv. 6, London 1924.
- Ter-Minassiantz. *Armenien v Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Unter Mitwirkung von Herrmann Gunkel u. Otto Scheel hrsg. v. Friedrich Michael Schiele*, sv. 1, Tübingen 1919, sl. 702—707.
- Testa, I. von. *Recueil de Traités de la Porte ottomane avec les Puissances étrangères*, 1536—, II sv., Paris 1864—1911.
- Tongas, Gérard. *Atatürk et le Vrai Visage de la Turquie moderne (Documents pour l'Étude des Pays orientaux, sv. 1)*, Paris 1937.
- Toscano, Mario. *Gli Accordi di San Giovanni di Moriana*, Milano 1936.
- Toynbee, A. J. *Survey of International Affairs 1925*. Sv. 1. *The Islamic World since the Peace Settlement*, London 1927.
- Toynbee, Arnold J. and Kenneth P. Kirkwood. *Turkey*, London 1926.
- Das Türkische Strafgesetzbuch. Deutsche Übersetzung von Kurt Ziemke (Sammlung außerdeutscher Strafgesetzbücher, č. 46)*, Berlin 1927.
- Vaka, Demetra Mrs. Kenneth-Brown. *The Unveiled Ladies of Stamboul*, Boston 1923.
- Vályi, Felix. *Spiritual and Political Revolutions in Islam*, London 1925.
- Vanlande, René. *Le Chambardement oriental*, Paris 1932.
- Weil, Gustav:
Geschichte der Chalifen. Nach handschriftlichen, größtenteils noch unbenützten Quellen bearbeitet, 3 sv., Mannheim 1846—1851.
Geschichte der islamitischen Völker von Mohammed bis zur Zeit des Sultan Selim übersichtlich dargestellt, Stuttgart 1866.
- White, E. G. *The Alevi Turks of Asia minor v The Contemporary Review* sv. 104, London 1913, s. 690—698.
- Wigram, W. A. and Edgar T. A. Wigram. *The Cradle of Mankind*, London 1922.
- Wilson, Samuel Graham. *Modern Movements among Moslems*, New-York 1916.
- Wirth, Albrecht. *Vorderasien und Ägypten in historischer und politischer, kultureller u. wirtschaftlicher Hinsicht geschildert*, Stuttgart-Berlin-Leipzig 1916.
- Wolff, O. *Geschichte der Mongolen oder Tataren, besonders ihres Vordringens nach Europa, sowie ihrer Eroberungen u. Einfälle i. diesem Welttheile*, Breslau 1872.
- Wortham, H. E. *Mustapha Kemal of Turkey*, London 1931.
- Ziemke, Kurt. *Die neue Türkei. Politische Entwicklung 1914—1929*, Stuttgart-Berlin-Leipzig 1930.

Denní listy:

Al-Abrám, Káhira.

L'Akcham, Istanbul.

L'Echo de Turquie, Istanbul.

The Egyptian Gazette, Alexandrie a Káhira.

La Gazette, Istanbul.

Journal des Débats, Paris.

Journal d'Orient, Istanbul.

Le Messager de Téhéran, Teheran.

Le Milliett, Istanbul.

Al-Mukattam, Káhira.

Al-Muktabas, Damašek.

The New York Times, New York.

Prager Presse, Praha.

La Réforme, Alexandrie.

La République, Istanbul.

Aš-Šaab, Damašek.

Le Temps, Paris.

The Times, London.

La Tribune d'Orient (Minbar aš-Šerk), Genève.

Türkische Post, Istanbul.

La Turquie, Istanbul.

KNIHY ALOISE MUSILA:

Výzkumné:

Kusejr Amra und andere Schlösser östlich von Moab. Topographischer Reisebericht, Wien 1902.

Sieben samaritanische Inschriften aus Damaskus, Wien 1904.

Karte von Arabia Petraea nach eigenen Aufnahmen. Měřítko 1 : 300.000.

Tři listy po 65 : 50 cm, Wien 1907.

Umgebungskarte von Wadi Musa (Petra). Měřítko 1 : 20.000. Jeden list 36 : 27 cm, Wien 1907.

Arabia Petraea. I. Moab, XXIII a 443 str., Wien 1907.

II. *Edom, I. díl XII a 343 str.*, Wien 1907; — 2. díl X a 300 str. Wien 1908.

III. *Ethnologischer Reisebericht, XVI a 550 str.* Wien 1908.

Kusejr Amra. I. Text, VII a 238 str.; II. 41 farbige Tafeln von A. L. Mielič, Wien 1907.

Nord-Arabien. Vorbericht über die Forschungsreise 1908/09, Wien 1909.

Im nördlichen Hegaz. Vorbericht über die Forschungsreise 1910, Wien 1911.

In Nordostarabien und Südmesopotamien. Vorbericht über die Forschungsreise 1912, Wien 1913.

Map of the Northern Hegaz. Měřítko 1 : 500.000. Jeden list 87 : 94 cm, New York 1926.

Map of Northern Arabia. Měřítko 1 : 1,000.000. Čtyři listy po 52 : 49 cm, New York 1927.

Map of Southern Mesopotamia. Měřítko 1 : 1,000.000. Jeden list 52 : 40 cm, New York 1927.

The Northern Hegaz, XII a 374 str., New York 1926.

Arabia Deserta, XVII a 631 str., New York 1927.

The Middle Euphrates, XV a 426 str., New York 1927.

Palmyrena, XIV a 367 str., New York 1928.

Northern Negd, XIII a 368 str., New York 1928.

The Manners and Customs of the Rwala Bedouins, XVI a 712 str., New York 1928.

Historicko-politické:

Zur Zeitgeschichte von Arabien, III a 102 str., Leipzig 1918.

Poušť a oasa. Nová Arabie, 256 str., Praha 1934.
Lev ze kmene Judova. Nová Habeš, 123 str., Praha 1934.
Mezi Eufratem a Tigridem. Nový Irák, 168 str., Praha 1935.
Dar. Nilu. Nový Egypt, 294 str., Praha 1935.
Dnešní Orient v politice světové (Sbírka přednášek a rozprav extensí čsl. vysokých škol, řada I, svazek 11), 18 str., Praha 1935.
Pod Himalajemi. Nová Indie, 316 str., Praha 1936.
Země Arijců. Nový Iran. Nový Afganistan, 292 str., Praha 1936.
Zaslíbená země. Nová Palestina, 228 str., Praha 1937.
Od Libanonu k Tigridu. Nová Syrie, 252 str., Praha 1938.
Italie v Africe. Nová Libye, Italská východní Afrika, 303 str., Praha 1939.
Křesťanské církve nynějšího Orientu, 141 str., Olomouc 1939.

Biblické:

Od stvoření do potopy, 176 str., Praha 1905.
Po stopách událostí Starého Zákona. Věcné poznámky k učebnici dějin Starého Zákona, 41 str., 2. vyd., Olomouc 1907.

Cestopisné:

In the Arabian Desert, XIV a 339 str., London 1931.
Pod ochranou Núriho. Z mých cest Pustou Arabií, 371 str., Praha 1929.
V posvátném Hedžázu, 304 str., Praha 1929.
V zemi královny Zenobie, 350 str., Praha 1930.
V biblickém ráji. Z mých cest při středním Eufratu a Tigridu, 349 str., Praha 1930.
Mezi Šammary. Z výzkumné cesty Šťastnou Arabií, 397 str., Praha 1931.
Za Mrtvým mořem, 435 str., Praha 1931.
V roklích edomských, 420 str., Praha 1932.
Tajemná Amra, 408 str., Praha 1932.

Pro mládež:

Po prvé v poušti, 194 str., Praha 1932.
V neznámé zemi, 220 str., Praha 1932.
Mstitel, 200 str., Praha 1933.
Syn pouště, 202 str., Praha 1933.
V zakletém zámku, 188 str., Praha 1934.
Vlastní cestou, 236 str., Praha 1934.
Ve stínu křižáckého hradu, 173 str., Praha 1935.
Na Sinaji, 216 str., Praha 1935.
Na koni a na velbloudu, 210 str., Praha 1936.
Měděné doly, 243 str., Praha 1936.

Skalní město, 178 str., Praha 1937.

Cedry na Libanonu, 172 str., Praha 1937.

V Negebu, 200 str., Praha 1938.

Na Hermonu, 162 str., Praha 1939.

Nový život, 172 str., Praha 1940.

